В.Ф. Семенов, О.Л. Михайлюк, В.Д. Олійник

МІЖРЕГІОНАЛЬНІ ДИСПРОПОРЦІЇ ТА РЕГІОНАЛЬНЕ ЗРОСТАННЯ

Монографія

За редакцією В.Ф.Семенова

Одеса
2011

УДК 332.012.2 (477)

ББК

Семенов В.Ф., Михайлюк О.Л., Олійник В.Д.
Міжрегіональні диспропорції та регіональне зростання. Монографія // За ред. В.Ф.Семенова. – Одеса: Атлант, 2011.-150 с.

ISBN 978-966-2361-30-8

У монографії висвітлені основні чинники міжрегіональної нерівності (диспропорції), які є наявними в Україні в період переходу до ринку та трансформаційної економіки. Досліджено теоретичні засади просторової організації економіки, з'ясовані основні детермінанти диференціації регіонів, особливості форм і структури диспропорційності, зазначено основні диспропорції щодо перерозподілу економічного потенціалу регіонів, розвитку малого підприємництва, диференціації регіонів України. Запропоновано шляхи пом'якшення міжрегіональної диспропорції та регіонального зростання в Україні.

Рецензенти:

Ковальов В.Г., д.е.н., завідувач кафедри менеджменту природоохоронної діяльності Одеського державного екологічного університету

Громова О. М., д.е.н., головний науковий співробітник Інституту проблем ринку та еколого-економічних досліджень НАН України

Рекомендовано до друку Вченою Радою
Одеського державного економічного університету
Протокол №9 від 29 червня 2010 р.

УДК 332.012.2 (477)

ББК

ЗМІСТ

ВСТУП 4

1. МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДИСПРОПОРЦІЙНОСТІ РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ 7
1.1. Теоретичні основи регіонального підходу до проблем економіки 7
1.2. Нові концепції регіональної економіки та регіонального зростання 23
1.3. Поняття «регіон» та міжрегіональні соціально-економічні дисбаланси 36

2. РЕГІОНАЛЬНІ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ДИСПРОПОРЦІЇ УКРАЇНИ 43
2.1. Геополітичний вплив на формування міжрегіональної нерівності 43
2.2. Основні причини та обставини міжрегіональних диспропорцій сучасності 55
2.3. Особливості форм і структури диспропорційності розвитку регіонів України 64
2.4. Демографічні (трудові) чинники диференціації регіонів України 71

3. ДЕПРЕСИВНІСТЬ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ 79
3.1. Критеріальний напрямок вивчення депресивності 79
3.2. Комплексний напрямок вивчення депресивності 82
3.3. Факторний напрямок вивчення депресивності регіонів 96

4. КОНКУРЕНТНОСПРОМОЖНІСТЬ РЕГІОНІВ ЯК ПРОВІДНИЙ ЧИННИК ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ 109
4.1. Сутність поняття конкурентних переваг 109
4.2. Чинники і методи створення конкурентноспроможності регіону 116
4.3. Конкурентні позиції та шляхи зростання окремих регіонів 119
4.4. Технологічні та інституційні чинники конкурентоспроможності 131
4.5. Кластери як інструменти підвищення конкурентоспроможності регіонів 133

ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ 142

ЛІТЕРАТУРА 147

ВСТУП

В умовах багатовекторної діяльності держави, багатьох з нас цікавлять регіональні проблеми розвитку економіки. Досвід розвитку країн-лідерів світового економічного процесу свідчить, що в жодній з них не була допущена ринкова анархія по відношенню до регіонів, до формування ринкових пропорцій, розвитку великих міст, не були забуті малі народи, екстремальні території, райони екологічної та техногенної небезпеки.

У зв'язку з трансформацією економічних відносин постало завдання розробки нового механізму управління регіональним розвитком. Створення такого механізму повинно базуватись на теоретичних засадах розміщення продуктивних сил та провідних принципах регіональної економічної політики; на вивченні законів суспільного відтворення та їх прояву на регіональному рівні. Відтворювальний підхід до управління соціально-економічним розвитком регіону викликає необхідність встановлення взаємозв'язків та взаємозалежностей між усіма елементами регіональної системи, що забезпечують ефективний розвиток регіональної економіки і зростання добробуту населення.

На сучасному етапі розвитку національної економіки стає очевидною необхідність підходу до регіону як до цілісної відтворювальної системи, адже саме зараз регіони нашої країни знаходяться у пошуках свого місця в територіальній системі країни і здійснюють спробу побудувати ефективний механізм управління відтворювальними процесами, що мають місце на їхній території.

Диференціація відтворювальних можливостей регіонів і їх ролі у формуванні та використанні коштів державного бюджету слугує умовами поляризації в розвитку різних регіонів, в ході якої на одному полюсі розвиваються регіони, що концентрують переважну частину владних повноважень і фінансових ресурсів, на іншому – регіони, які не володіють в необхідних обсягах ні тим, ні іншим. В результаті формуються регіональне «ядро» і «периферія». У своєму прагненні наблизитися і увійти до «ядра» регіони активно використовують засоби політики (зокрема, етнонаціональної), монополізм в усіх його проявах, неформальні відносини між регіональними елітами і представниками владних структур. Регіони прагнуть бути «першими серед рівних», отримати якнайбільше привілеїв та пільг. Виникає загроза утворення в межах єдиного соціально-економічного простору країни, з одного боку, привілейованої автономії і „зоряних" регіонів, з іншого – решти регіонів.

Проблема полягає також в тому, що диференціація умов розвитку різних регіонів доповнюється дискримінацією «ядром» регіональної периферії. Разом з нормальними економічними умовами формування доходів на регіональному рівні, регіони ядра (і, перш за все Київ), використовуючи ексклюзивні можливості, починають привласнювати частину доходів, які створюються в регіонах периферії. Тим самим в

межах єдиного економічного простору на регіональному рівні створюється альтернатива загального і особливого. Відносини регіонального рівня, інтегруючі державу, повинні слугувати вирівнюванню умов економічного і соціального розвитку регіонів. Природно-кліматичні, ресурсні, географічні, агломераційні, економіко-фінансові, політичні та інші переваги, а також етнографічні особливості окремих регіонів не повинні зводити решту регіонів до положення «бідних» і експлуатованих. Фактично, в своєму кінцевому висновку, розвиток відтворювальних процесів в регіонах зовсім не належить до пріоритетів регіональної політики в сучасній Україні. В той же час весь «ексклюзив» (правовий, політичний, економічний тощо) слугує поглибленню диспаритетів і розриву в економічному та соціальному розвитку регіонів.

З економічної теорії виходить, що в короткостроковому періоді на регіональних ринках можуть складатися різні рівні цін на товари і чинники виробництва, проте в довгостроковому періоді вони повинні вирівнюватися шляхом міжрегіонального переміщення чинників виробництва. З неокласичної теорії виходить, що при будь-якій нормі заощадження ринкова економіка в довгостроковому періоді тяжіє до збалансованого зростання.

Швидшими темпами зростаютуть ті регіони, які мають вищу схильність до заощадження і нижчу капіталомісткість випуску, а також вищі темпи зростання продуктивності праці і капіталу. В принципі, регіони можуть зростати рівними темпами, але це може відбутися тільки у разі, коли всі регіони практично ідентичні один одному.

Насправді, різні регіони, що існують в межах національної економіки, об’єктивно диференційовані, вони розрізняються певним набором чинників виробництва та їх якістю. Залежно від набору чинників виробництва і їх продуктивності регіон може розглядатися потенційними користувачами цих чинників як привабливий або непривабливий. Рішення про розміщення виробництва в різних регіонах, міжрегіональний розподіл інвестицій, вибір місця проживання, не завжди можна віднести до економічно раціональних, проте факт порівняльної привабливості регіону має ключове значення для його розвитку.

Регіональні диспропорції, як об’єкт дослідження, відображені у багатьох напрямках економічної науки: макроекономічних, мікроекономічних, регіональних. Серед великої кількості робіт з регіональної тематики слід назвати теорію конкуренції європейських міст (К. Джексона-Батлера, Я. Ван Висента), регіональної конкуренції (С.Харді, Л. Альбрехтса), нового регіоналізму (М. Кіттінга), територіальних кластерів (М. Портера) соціального кластеру (А.Родрігеса – Посе), відкритого регіоналізму (В. Міхєєва), значні досягнення з означеної проблематики є в працях українських та російських дослідників: Варналія З.С., Романюка М.Д., Степанова В.М., Хвесика М.А., Чернюк Л.Г., Чужикова В.І., Гранберга О.Г., Смірнягіна Л.В. та багатьох інших. В роботах цих та інших авторів регіональні

диспропорції розглядаються з різних сторін і при цьому в різних концепціях під визначенням «регіональні диспропорції» мають на увазі різні поняття.

Більшість існуючих концепцій регіональних нерівностей оцінюють рівень розвитку в цілому, але не враховують ті обставини, що одні й ті самі регіональні умови можуть по-різному впливати на переваги різних галузей. При аналізі диспропорційності регіонів багато авторів концентрують увагу на специфічних умовах, які впливають на конкретні галузі (наявність природних умов і ресурсів, виробничий потенціал галузі, екологічні імперативи тощо) і порівнюють регіони за цими позиціями, але при цьому ігнорується низка менш впливових для означеної галузі умов, які можуть мати важливе значення в перспективі. Вагомим, на нашу думку, є й такий аргумент: досить високий рівень узагальнення регіонального аналізу не дозволяє використати його результати при визначенні перспективності конкретних економік регіонів.

Мета дослідження полягає у визначенні змісту відтворювальних пропорцій на регіональному рівні та їх ролі у розвитку регіонів України, зростанні їхніх економік. Мета дослідження обумовила постановку наступних завдань: визначити і сформулювати головні напрямки формування і функціонування соціально-економічних комплексів регіонів; конкретизувати умови та структуру регіонального управління (політичного, економічного, соціального, екологічного) у нових умовах; дати характеристику структури та основних форм прояву диспропорційності; проаналізувати існуючі диспропорції; розробити окремі теоретичні і методологічні основи та практичні рекомендації щодо стабілізації регіонів і переходу їх до сталого розвитку; визначити нові підходи до подолання регіональних диспропорцій.

Таке вивчення припускає регіональний аналіз усіх чинників і явищ, що впливають на регіональний розвиток: історичних, природно-ресурсних, етнічних, релігійних, екологічних, політичних, а також внутрішньо регіональних і міжрегіональних зв’язків.

Монографія підготовлена викладачами Одеського державного економічного університету: д.е.н., професором Семеновим В.Ф. (вступ, висновки, розділи 1, 2, 4), к.е.н., доцентом Михайлюк О.Л. (висновки, розділ 4), викладачем Олійник В.Д. (розділ 3).

1.МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДИСПРОПОРЦІЙНОСТІ РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ

1.1. Теоретичні основи регіонального підходу до проблем економіки

Регіональні аспекти економічного, соціального розвитку на Заході викликали виникнення особливих напрямків у політиці держави – регіональної політики і регіонального планування (програмування). Наслідком цього стало розширення теоретичних досліджень в галузі продуктивних сил, розвиток нових наукових напрямків, активне використання вже майже забутих класичних підходів. Регіональними дослідженнями спочатку займалися географи, потім – містобудівники, і тільки із середини XX в. до них приєдналися економісти, а вже потім політики, юристи, екологи. Теоретичні фундаментальні положення, теорії і концепції регіональної економіки і політики народилися і сформувалися переважно на географічних факультетах, в середовищі економіко-географів та географів-регіоналістів [9, 35].

Вважається, що до числа найбільш відомих теоретиків класичного підходу в розвитку регіональних досліджень за рубежем варто віднести Й. Тюнена, А. Вебера, А.Леша, В. Кристаллера і низку інших дослідників із США, Німеччини, Франції, Росії,України, Швеції, Канади, Італії, Великої Британії. Розглянемо деякі з найбільш відомих теорій.

Теорія сільськогосподарського штандорта Й.Тюнена. Становлення теорії розміщення (локалізації) прийнято пов'язувати з виходом у 1826 р. книги німецького економіста Й. Тюнена "Ізольована держава в її відношенні до сільського господарства і національної економіки". Головним змістом цієї фундаментальної праці було виявлення закономірностей розміщення сільськогосподарського виробництва. Дослідження Й. Тюнена відрізняли високий рівень абстракції, точні формулювання поставлених задач. Він припускав наявність економічно ізольованої від іншого світу держави, у межах якої є центральне місто, що виступає єдиним ринком збуту сільськогосподарської продукції і джерелом забезпечення промисловими товарами. Тут ціна кожного продукту в будь-якій точці простору відрізняється від його ціни в місті величиною транспортних витрат, які прямо пропорційні вазі вантажу і віддаленості перевезення.

Й. Тюнен порушує питання: які форми прийме за існуючих передумов сільське господарство і який вплив на його розміщення буде мати відстань від міста? Він знаходить відповідь на поставлене питання методом зіставлення транспортних витрат на перевезення продукції від місця виробництва до ринку, у результаті чого виявляються зони, найбільш сприятливі (з огляду на мінімізацію транспортних витрат) для розміщення в їхніх межах тих чи інших видів сільськогосподарського виробництва. Й.Тюнен доводить, що в межах зроблених припущень оптимальна схема

розміщення сільськогосподарського виробництва – це система концентричних кілець (поясів) різного діаметра навколо центрального міста, що розділяють зони розміщення різних видів сільськогосподарської діяльності. Чим вище врожайність (продуктивність), тим ближче до міста повинне розміщуватися виробництво. У той же час чим дорожче той або інший продукт на одиницю ваги, тим далі від міста доцільно його розміщення. У результаті інтенсивність ведення господарства знижується по мірі віддалення від міста. Й. Тюнен виділяє шість поясів (кілець) розміщення сільськогосподарської діяльності, ґрунтуючись на умовах ведення господарства у своєму маєтку у Мекленбурзі (рис. 1.1.). За інших умов конкретний склад поясів буде іншим, але принцип їхнього чередуваня збережеться.

Знаходження відстані, що відокремлює зони розміщення тих або інших видів сільськогосподарської діяльності від центру збуту, здійснюється за простими формулами. Нехай є дві сільськогосподарські культури, прибутковість яких на одиницю продукції складає m_1 і m_2, а обсяги їхнього виробництва – V_1 і V_2. Транспортний тариф (на 1т) дорівнює t. Тоді r – відстань від центра, що розмежовує посіви двох культур, знаходиться з рівняння байдужності (рівності різності між доходом і транспортними витратами):

$$v_1 m_1 - r\,t\,v_1 = v_2 m_2 - r\,t\,v_2 , \qquad (1.1)$$

$$r = \frac{v_1 m_1 - v_2 m_2}{t\,(v_1 - v_2)} \qquad (1.2)$$

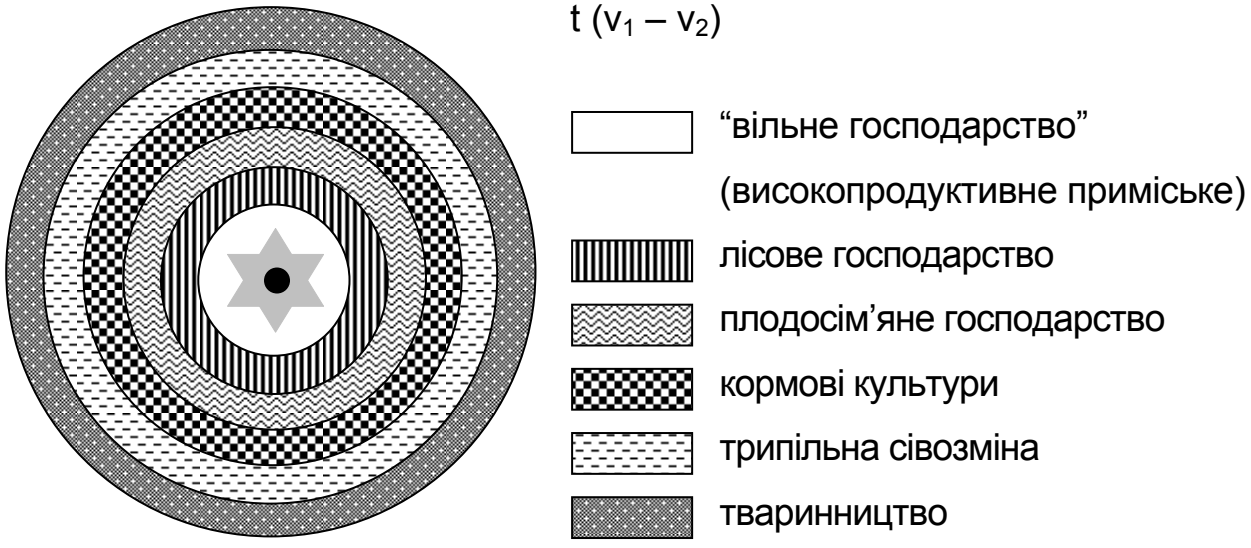

Рис. 1.1. Графічна схема розміщення сільського господарства по Й. Тюнену

Одночасно Й. Тюнен обґрунтував основні положення теорії земельної ренти за місцем розташування. Певний продукт продається по одній і тій же ціні незалежно від місця свого виробництва. Земельна рента дорівнює величині економії на транспортних витратах у господарствах, розташованих відносно ближче до центра. Вона максимальна в першому кільці і падає в міру віддалення земельної ділянки від центра. У найбільш

віддаленому кільці, де ще ведеться сільське господарство, величина ренти дорівнює нулю. Мінімум транспортних витрат на доставку сільськогосподарських продуктів відповідає максимуму земельної ренти.

Очевидно, Й. Тюнен не знав теорії ренти за місцем розташування *Д. Рікардо.* Проте, починаючи свій аналіз із принципово інших посилань, він приходить до тих же висновків, що і Д. Рікардо. Робота Й. Тюнена була першим і дуже показовим прикладом використання абстрактних математичних моделей у теорії просторової економіки. Її важливе методичне значення визнане і у новій економічній науці [9,с.49].

Раціональний штандорт промислового підприємства В.Лаунхардта. Головне відкриття німецького вченого В. Лаунхардта, основна робота якого була опублікована в 1882 р., – метод знаходження пункту оптимального розміщення окремого промислового підприємства щодо джерел сировини і ринку збуту продукції.

Вирішальним чинником розміщення виробництва у В. Лаунхардта, так само як і в Й. Тюнена, є транспортні витрати. Виробничі витрати приймаються рівними для всіх точок досліджуваної території. Точка оптимального розміщення підприємства знаходиться в залежності від вагових співвідношень перевезених вантажів і відстаней. Для рішення цієї задачі В. Лаунхардт розробив ***метод вагового (чи локаційного) трикутника*** (рис. 1.2.).

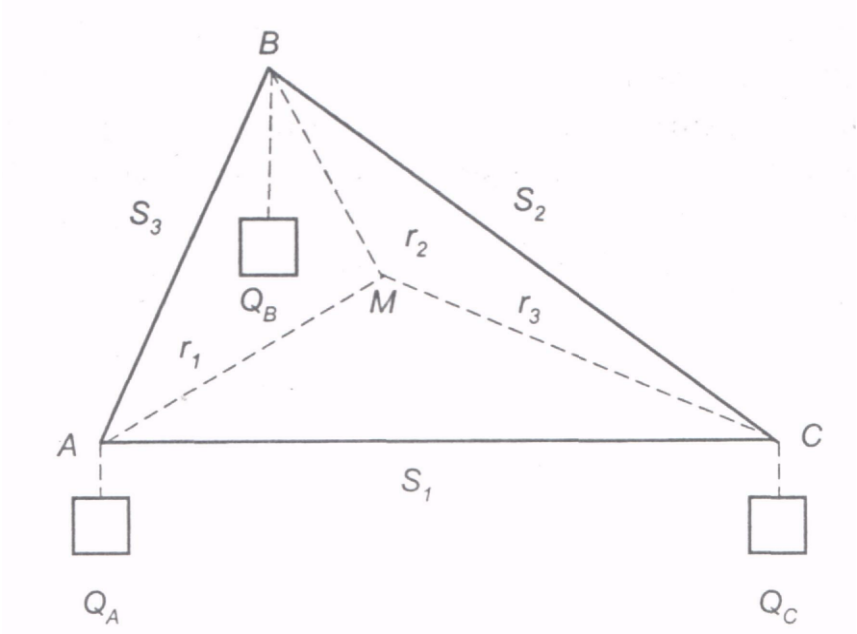

Рис. 1.2. Локаційний трикутник В. Лаунхардта [54]

Нехай потрібно знайти пункт розміщення нового металургійного заводу. Відомі пункт видобутку залізної руди – точка *A,* пункт видобутку вугілля – точка *B* і пункт споживання металу – точка *C.* Транспортний тариф дорівнює *t* (на 1 т/км). Витрати руди на виплавку 1т металу складають: *a;* витрата вугілля — *b.* Відомі також відстані між пунктами (сторони локаційного трикутника):

$AC = S_1, BC = S_2, AB = S_3.$ *(1.3)*

Можливим пунктом розміщення металургійного заводу може бути в принципі, кожна з трьох точок розміщення джерел руди, вугілля і споживача металу. У цих випадках сумарні витрати, пов'язані з перевезенням усіх необхідних вантажів для споживання 1т металу, будуть рівні:

(bS_3 + S_1) t – при розміщенні заводу в точці А;
(aS_3 + S_2) t – при розміщенні заводу в точці В;
(aS_1 + bS_2) t – при розміщенні заводу в точці С

Найкращим пунктом розміщення заводу з розглянутих трьох буде той, у якому транспортні витрати мінімальні. Однак необхідний пункт розміщення може не збігатися з жодною з вершин локаційного трикутника, а знаходитися усередині нього в деякій точці *M.*

Відстань від внутрішньої точки *M* до вершин трикутника складають: *AM = r_1; BM = r_2 ; CM = r_3* . Тоді транспортні витрати при розміщенні металургійного заводу в точці *M* будуть дорівнювати T = (ar_1+ br_2 + r_3) t. Виконання вимоги T $\rightarrow$ min дає точку оптимального місця розташування підприємства.

Дана задача має геометричне і механічне рішення. Геометричний метод перебування точки розміщення полягає у тому, що на кожній зі сторін локаційного трикутника будується трикутник, подібний ваговому (сторони якого відносяться як *a : b :* 1). Потім навколо побудованих у такий спосіб трикутників описуються кола, точка перетинання яких і є точкою мінімуму транспортних витрат. Цей метод застосуємо для випадку, коли співвідношення відстаней S_1, S_2, S_3 відповідають властивості трикутника (одна сторона менше суми двох інших). У протилежному випадку (наприклад, коли $S_1 > S_2 + S_3$) точка мінімуму транспортних витрат буде співпадати з однією з вершин локаційного трикутника.

Механічне вирішення розглянутої задачі ґрунтується на аналогії з методом перебування точки рівноваги сил. При цьому ваги руди, вугілля, металу виступають як сили, з якими притягують виробництво відповідні вершини локаційного трикутника. Шукана точка є точкою рівноваги трьох зв'язаних ниток, що проходять через вершини локаційного трикутника. При цьому до кінців ниток підвішені вантажі (Q_a, Q_b, Q_c*),* пропорційні *a, b,* 1. Ваговий трикутник В. Лаунхардта — одна з перших в економічній науці фізичних моделей, використовуваних для рішення теоретичних і практичних задач.

Викладений метод знаходження оптимального розміщення підприємства може бути застосованим і для більшого числа точок (видів сировини) за умови, що вони утворять опуклий багатокутник.

Теорія промислового штандорта А. Вебера. Основна праця німецького економіста і соціолога А. Вебера "Про розміщення промисловості: чиста теорія штандорта" був опублікований у 1909 р. Вчений поставив перед собою задачу створити загальну "чисту" теорію розміщення виробництва на основі розгляду ізольованого підприємства. Він

зробив істотний крок вперед у порівнянні з Й. Тюненом і В. Лаунхардтом, ввівши в теоретичний аналіз нові чинники розміщення виробництва додатково до транспортних витрат і ставлячи більш загальну оптимізаційну задачу: мінімізацію загальних витрат виробництва, а не тільки транспортних.

А. Вебер створив докладну класифікацію чинників розміщення за їхнім впливом, ступенем спільності і проявам. Чинником розміщення він називає економічну вигоду, "яка виявляється для господарської діяльності в залежності від місця, де здійснюється ця діяльність. Ця вигода полягає в скороченні витрат на виробництво і збут певного промислового продукту й означає, таким чином, можливість виготовляти даний продукт в одному будь-якому місці з меншими витратами, ніж у іншому місці" [54].

В результаті відсіву елементів виробничих витрат, що не залежать від місця розташування, А. Вебер залишає три чинники: витрати на сирі матеріали, витрати на робочу силу і транспортні витрати. Однак перший з них – різницю в цінах на використовувані матеріали – можна, як вважає А. Вебер, виразити в розходженнях транспортних витрат, виключивши із самостійного аналізу. Всі інші умови, що включають розміщення підприємства, він розглядає як деяку "об'єднану агломераційну силу", чи третій штандортний фактор. Таким чином, у кінцевому рахунку аналізуються три чинники: транспорт, робоча сила й агломерація.

Подальший аналіз ведеться послідовно по трьох чинниках. Відповідно виділяються і три основні орієнтації в розміщенні: транспортна, робоча й агломераційна.

Транспортна орієнтація. Згідно з А. Вебером, величина транспортних витрат залежить від ваги перевезених вантажів і відстані перевезення. Під впливом транспортних витрат промислове підприємство буде тяжіти до того пункту, в якому з урахуванням місцеположення споживчого центра і джерел сировини транспортні витрати мінімальні. Цей пункт є транспортний штандорт (транспортний пункт). Для його перебування використовується ваговий (локаційний) трикутник В. Лаунхардта. При цьому важливу роль відіграють два показники: матеріальний індекс і штандортна вага.

Наприклад, для виробництва 100 т продукту потрібно 300 т одного матеріалу і 200 т іншого. Тоді *матеріальний індекс* буде дорівнювати (300 + 200) : 100 = 5. *Штандортна вага* складе 300 + 200 + 100 = 600 (т), чи 6 у перерахунку на 1 т готового продукту, тобто штандортна вага дорівнює матеріальному індексу плюс одиниця. Існують виробництва, у яких матеріальний індекс менше одиниці. Виходячи зі співвідношення зазначених показників легко установити, що виробництва з високим матеріальним індексом тяжіють до пунктів виробництва сировини і матеріалів, а виробництва з невеликим індексом – до центра споживання.

Робоча орієнтація. Далі, з огляду на розходження у витратах на робочу силу (робочих витрат), визначається робочий пункт, тобто пункт із найменшими робочими витратами. Робочий пункт буде

притягати виробництво до себе, у результаті чого виробництво або залишиться в транспортному пункті, або переміститься в робочий пункт. Таке переміщення може відбутися тоді, коли економія на робочих витратах у даному пункті перекриває перевитрату в транспортних витратах через переміщення виробництва.

Для визначення *промислового штандорта з* урахуванням спільного впливу чинників транспортних витрат і робочої сили А. Вебер прибігає до побудов так званих ізодапан (isodapane), зміст яких полягає в наступному. Прирости транспортних витрат, обумовлені переміщенням виробництва з транспортного пункту в робочий, збільшуються з віддаленням від транспортного пункту, причому більш-менш рівномірно в будь-якому напрямку віддалення. Тому в кожному напрямку повинні існувати пункти, для яких прирости транспортних витрат (чи витрати відхилення) будуть однаковими. Лінії, що з'єднують ці пункти однакових витрат відхилення, і називаються *ізодапанами.*

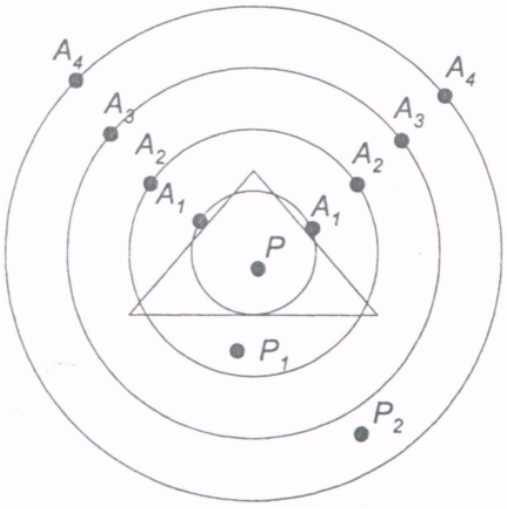

Рис. 1.3. Транспортний і робочий пункти і ізодапани

Графічно (рис. 1.3.) такі лінії можна представити у вигляді замкнутих кривих, що описуються навколо пункту транспортного мінімуму *(Р)* і з'єднують точки однакових відхилень у транспортних витратах при переміщенні виробництва в робочі пункти *(P_1* чи *P_2).* При цьому ізодапана, що з'єднує точки, в яких відхилення транспортних витрат рівні економії на робочих витратах, називається *критичною ізодапаною для даного робочого пункту.*

Якщо даний робочий пункт лежить усередині своєї критичної ізодапани, то переміщення виробництва з транспортного пункту в робочий пункт вигідне, а якщо поза нею, то переміщення невигідне. Наприклад, якщо для робочого пункту *P_1* критичною ізодапаною є *A_3,* то підприємство переважніше розмістити в транспортному пункті *Р.* Якщо критичної ізодапаною є A_4, то підприємство доцільно розмістити в робочому пункті *P_1 .*

А г л о м е р а ц і й н а о р і є н т а ц і я . Аналіз впливу агломераційних чинників на розміщення промислового підприємства Вебер провів на базі оцінки змін, викликаних процесами агломерації, в оптимальній схемі розміщення виробництва, отриманої на основі транспортної і робочої орієнтації. Для цього він увів додаткове поняття – *індекс заощаджень.* Зміст цього поняття пояснимо на наступному простому прикладі.

Нехай різним обсягам агломерированої маси (наприклад, річним випускам продукції) відповідають різні питомі витрати:

1) 100 т – 10 грн.;
2) 400 т – 6 грн.;
3) 1600 т – 4 грн.;
4) 6400 т – 3 грн.

Зменшення питомих витрат при зростанні обсягу виробництва відображає ефект концентрації. Різниця у витратах для агломерированих мас у порівнянні з першим рівнем концентрації виробництва складе: для другого рівня – 4(10 – 6); для третього – 6(10 – 4); для четвертого – 7(10 – 3). Отримані величини (4; 6; 7) і являють собою ті заощадження, що виходять для різних ступенів агломерації і підвищуються при укрупненні виробництва. Ці величини Вебер і називав індексами заощаджень при агломерації.

Проведений аналіз впливу чинника агломерації на розміщення виробництва припускає відсутність впливу всіх інших чинників, крім транспортного. Виходячи з транспортної орієнтації відшукуються відхилення виробництва транспортних пунктів, обумовлені дією агломераційного ефекту Такі відхилення доцільні, якщо витрати відхилення перекриваються заощадженнями в агломераційних пунктах.

Для визначення місця розміщення агломераційного виробництва навколо транспортних пунктів проводяться ізодапани, серед яких виділяється критична ізодапана, тобто геометричне місце точок, де перевитрата транспортних витрат дорівнює економії від агломерації виробництва. Вебер стверджує, що відхилення ізольованих виробництв від транспортних пунктів має сенс тільки тоді, коли усі виробництва, що відхиляються, не виходячи за межі своїх критичних ізодапан, з’єднаються в якімсь одному місці. Таким місцем є площа загального сегмента, утвореного пересічними критичними ізодапанами, тому що тільки усередині цього сегмента витрати відхилення для кожного виробництва не перевищують тієї вигоди, що виходить від з’єднання, тобто не перевищує агломераційних заощаджень. Ілюстрацією цієї думки є рис. 1.4.

Виробництва, що агломеруються, повинні розміщуватися в заштрихованому сегменті. Вибір точки розміщення відбувається з урахуванням транспортного чинника. У більш загальному випадку кілька підприємств утворять не один, а кілька сегментів.

А. Вебер розглядає різні ситуації при здійсненні агломерації, конкретизуючи методику знаходження штандорта. Він пропонує формули агломераційних ефектів.

Нехай *M* – виробнича маса якого-небудь великого виробництва. Величина заощаджень від агломерації в розрахунку на одиницю продукту буде виражатися у виді функції заощадження – f*(M).* Тоді загальна величина заощаджень на усю виробничу масу складе:

$$E_1 = M * f(M) \qquad (1.4)$$

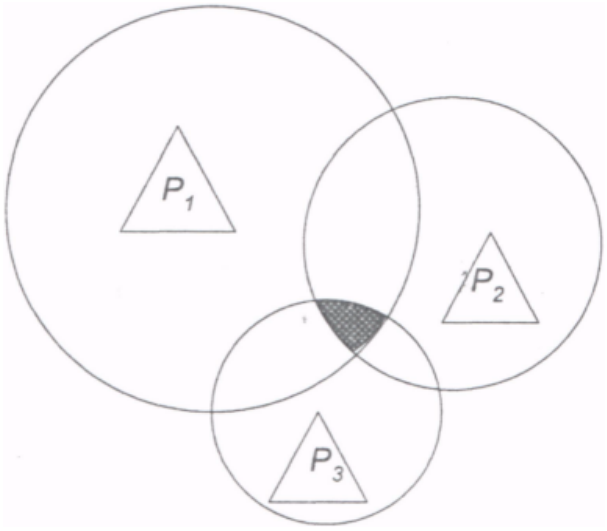

Рис. 1.4. Транспортні пункти і площа агломерації виробництв

Припустимо, що з великим виробництвом зливається дрібне виробництво з виробничою масою *m.* Тоді загальна сума заощадження для двох виробництв складе:

$$E_2 = (M + m) \cdot f(M + m) \qquad (1.5)$$

Визначимо збільшення заощадження, що одержується в результаті злиття двох виробництв:

$$E = E_2 - E_1 = (M + т) \cdot f(M + m) — M \cdot f(M) \qquad (1.6)$$

Злиття дрібного виробництва з великим відбувається, згідно А. Веберу, у тому випадку, якщо величина заощадження від злиття підприємств більше (чи принаймні не менше) перевитрати транспортних витрат через перенос виробництва *m* у пункт виробництва М, тобто:

$$A\,R\,S = \frac{\Delta E}{m} = \frac{(M+m)\cdot\varphi(M+m) - M\cdot\varphi(M)}{m} \qquad (1.7)$$

де *A* — штандортна вага;

R — радіус відхилення;

S — ставка транспортного тарифу (т/км)

Звідси визначимо величину найбільшого, економічно припустимого, радіуса відхилення.

Визначаємо першу похідну функції:

$$\varphi'(M) = A\,R\,S = \frac{d\,[M \cdot \varphi(M)]}{dm}; \qquad (1.8)$$

$$f(M) = A\,R\,S = \frac{d\,[M \cdot \varphi(M)]}{dm}; \qquad (1.9)$$

Функція f(M), названа функцією агломерації, служить виразом притягувальної сили великого виробництва стосовно розсіяних дрібних виробництв. Оскільки f(M) =ARS, то

R = f(M) : AS, тобто максимально припустимий радіус відхилення прямо пропорційні функції агломерації і зворотно пропорційний штандортній вазі і тарифній ставці.

Виведена формула агломерації f(M) = ARS включає три чинники, від яких залежить агломерація. Потрібно врахувати ще одну умову – виробничу щільність.

Позначимо через р виробничу щільність, під якою тут розуміється обсяг продукції, що приходиться на одиницю площі з радіусом R, при рівномірному розподілі виробництва на даній площі. Тоді уся виробнича маса, що притягається до агломераційного центра, буде дорівнювати $\pi R^2 p = M$.

Звідси

$$R = \sqrt{\frac{M}{\pi\rho}}$$

Порівнюючи отриману формулу з раніше виведеною, одержуємо остаточну формулу агломерації

$$R = \sqrt{\frac{M}{\pi\rho} = \frac{f(M)}{AS}}, \text{ или } f(M) = AS\sqrt{\frac{M}{\pi\rho}} \qquad (1.10)$$

А. Веберу першому вдалося виробити багатофакторну теорію розміщення промислового підприємства, що спирається на методи кількісного аналізу (математичне моделювання). Так само як і його попередник В. Лаунхардт,

А. Вебер не вийшов за рамки проблеми розміщення окремого підприємства. Однак його дослідження стали могутнім стимулом для створення більш загальних теорій розміщення.

Теорія центральних місць. Першу теорію про функції розміщення системи населених пунктів (центральних місць) у ринковому просторі висунув В. Кристаллер у своїй праці “Центральні місця в південній Німеччині”, опублікованій у 1933 р. Теоретичні висновки він обґрунтував емпіричними даними.

Центральними місцями В. Кристаллер називає економічні центри, що обслуговують товарами і послугами не тільки себе, але й населення своєї округи (зони збуту). Згідно з В. Кристаллером, зони обслуговування і збуту з часом мають тенденцію оформлятися у правильні шестикутники (бджолині стільники), а вся заселена територія покривається шестикутниками без просвітів (кристаллеровська решітка) (рис 1.5.). Завдяки цьому мінімізується середня відстань для збуту чи продукції поїздок у центри для покупок і обслуговування.

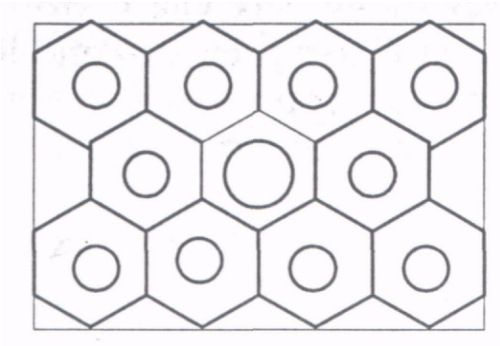

Рис. 1.5. Розміщення зон обслуговування і населених пунктів по теорії В. Кристаллера [54]

Теорія В. Кристаллера пояснює, чому одні товари і послуги повинні вироблятися (надаватися) у кожному населеному пункті (продукти першої необхідності), інші – у середніх поселеннях (звичайний одяг, основні побутові послуги тощо), треті -тільки у великих містах (предмети розкоші, театри, музеї).

Кожне центральне місце має тим більшу зону збуту, чим вище рівень ієрархії, до якого воно належить. Крім продукції, необхідної для зони свого рангу (свого шестикутника), центр робить (надає) товари і послуги, типові для всіх центрів нижчих рангів.

Тип ієрархії визначається числом центральних місць даного рівня. Число підлеглих центральних місць, збільшене на одиницю, позначається буквою К. Будь-який центр завжди має залежну від нього однакову кількість поселень, що займають нижчу сходинку

Розглянемо, наприклад, випадок, коли існує ступінчаста ієрархія поселень: місто – селище – село. Тоді при $K = 7$ навколо кожного міста буде розташовано 6 селищ, а навколо кожного селища – 6 сіл, тобто навколо міста буде всього 6 селищ і 36 сіл. При чотирьохступінчатій ієрархії (місто – селище – поселення – село) навколо міста розмістяться 6 селищ, 36 поселень і 216 сіл і т.ін. Загальна формула для відображення даної залежності має наступний вид:

$$M_n = (K - 1)^n$$

де M_n — число залежних місць на тому чи іншому ступені ієрархії;

n — ступінь ієрархії

Кількість можливих типів ієрархії в принципі може бути будь-якою. Однак найбільшу увагу В. Кристаллер і його послідовники приділяли аналізу трьох типів, чи варіантів, ієрархії при *К* = 3,4,7. Ці варіанти ієрархії систем розселення інтерпретуються таким чином.

Варіант коли *К* = 3 забезпечує оптимальну конфігурацію ринкових зон (територій, населення яких здобуває товари і послуги в даному центральному місці). Обслуговування території досягається найменшим можливим числом центральних місць. При цьому кожне центральне місце обслуговується трьома центральними місцями наступного, більш високого рівня ієрархії і знаходиться на рівних відстанях від них.

Варіант при *К* = 4 створює найкращі умови для будівництва транспортних шляхів, тому що в цьому випадку найбільше число центральних місць буде розташовано на одній трасі, що з'єднує більш великі міста, що забезпечить мінімальні витрати на будівництво дороги, тобто дане центральне місце буде знаходитися на найкоротшій відстані до двох найближчих центрів більш високого рівня ієрархії.

Варіант при *К = 7* виглядає доцільним, якщо необхідний чіткий адміністративний контроль. У цьому випадку всі центральні місця, залежні від даного місця, цілком входять у його зону.

З наведених прикладів видно, що функції поселень різні, кожне з них має свій радіус впливу і тяжіння. Відповідно до цього можливі і різні способи територіальної організації систем розселення, при яких створюються найбільш сприятливі умови для виконання тих чи інших їхніх функцій.

Розглянуті три випадки, що відповідають значенням показника *К,* можна інтерпретувати як ринкову, транспортну й адміністративну орієнтації у формуванні територіальної структури розселення.

Теорія центральних місць В. Кристаллера хоча і носить вкрай абстрактний характер, але дозволяє сформулювати загальні уявлення про доцільне розселення на тій чи іншій території. Її можна розглядати як теорію, що дає ідеальний еталон системи розселення, з яким варто порівняти розселення, що складаються в реальності системи, з метою виявлення напрямків їхнього удосконалювання. Відомі також приклади практичного застосування теорії центральних місць до рішення конкретних проблем територіальної організації господарства і розселення в різних країнах.

Концепція регіональних ринків і просторова теорія ціни. Багато підручників з мікроекономіки починаються з аналізу механізму попиту та пропозиції на товарному ринку, демонструючи при цьому модель ринкової рівноваги, де передбачається, що попит на товар D падає при збільшенні ціни Р, а пропозиція товару S*,* навпаки, зростає при збільшенні ціни (рис. 2.7). Перетинання зворотних функцій попиту та пропозиції $Q^D = D\ (P)$ і $Q^S = S\ (P)$ дає точку рівноваги попиту та пропозиції Q* і ціну рівноваги Р*:

$$Q^* = D(P^*) = S(P^*) \qquad (1.11)$$

Наведена широко відома модель має, однак, принциповий недолік: вона ігнорує вплив простору або (що по суті те ж саме) допускає, що ринок є точкою. Для теорії просторової чи регіональної економіки такі припущення неприйнятні. Очевидно, першим, хто звернув увагу на цю невідповідність (ще в 1838 р.), був французький економіст – математик *О. Курно.*

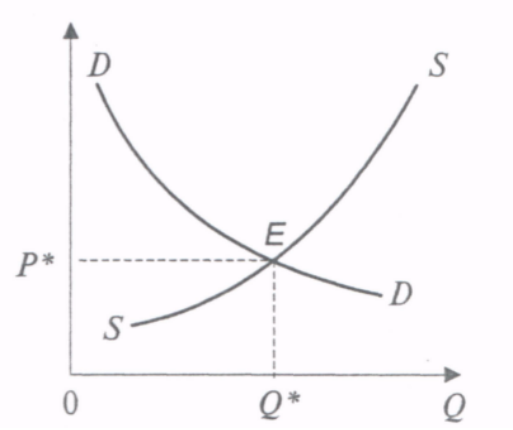

Рис. 1.6. Рівновага попиту та пропозиції однорідного товару на крапковому ринку [54]

Початковий крок аналізу механізму попиту та пропозиції в економічному просторі – це розгляд просторово розділених автономних регіональних ринків. Очевидно, що в кожному цілком автономному регіоні будуть складатися своя ринкова рівновага попиту та пропозиції і свої ціни ринкової рівноваги, тобто в кожному регіоні описана вище модель буде “працювати” автономно.

Ситуація принципово ускладнюється, якщо регіональні ринки зв’язуються один з одним. Проведемо аналіз двох ринків регіональної системи, що виробляють і споживають однорідний товар.

Нехай A_1 — ціна рівноваги для автономного регіону 1; A_2 — те ж для автономного регіону 2; $T_{1,2}$ — транспортні витрати на доставку одиниці товару з регіону 1 у регіон 2; $T_{2,1}$ — транспортні витрати на доставку одиниці товару з регіону 2 у регіон 1. Завдання полягає в тому, щоб визначити обсяги виробництва, міжрегіональні постачання товару і ціни рівноваги (P_1^* і P_2^*) у системі пов’язаних регіональних ринків.

Нехай для визначеності $A_2 > A_1$. Тоді у виробників (продавців) виникає стимул для постачання товару з регіону 1 у регіон 2 з метою реалізації його по більш високій ціні. Наслідок відкриття регіональних ринків буде залежати від співвідношення різниці $A_2 — A_1$ і транспортних витрат $T_{1,2}$.

Якщо виявляється, що $A_2 — A_1 < T_{1,2}$, то міжрегіональна торгівля неефективна, оскільки виграш виробника (продавця) регіону 1 на ціні реалізованого товару менше транспортних витрат. У цьому випадку стан

рівноваг регіональних ринків зберігаються такими ж, як і при автономному їхньому функціонуванні. Більш цікавий варіант, коли $A_1 = A_2$. Тоді вигідно поставляти товар з регіону 1 у регіон 2, а на кожному регіональному ринку наступить нова рівновага. Ціни рівноваги будуть задовольняти умові

$$P_2^* = P_1^* + T_{1,2} \qquad (1.12)$$

(причому $P_1^* > A_1$; $P_2^* < A_2$), а вивіз товару з регіону 1 у регіон 2 буде дорівнювати ввозу товару в регіон 2 з регіону 1 (зі зворотним знаком):

$$E_{1,2} = - E_{2,1} \qquad (1.13)$$

Виведення умов ринкової рівноваги для багаторегіональної системи являє собою принципово більш складну математичну задачу. До створення могутніх комп'ютерів і алгоритмів знаходження стану рівноваги в задачах більшої розмірності робилися спроби моделювання рішень за допомогою особливих методик. В даний час рішення таких задач не являє собою надмірної складності.

Теорії регіональної спеціалізації і міжрегіональної торгівлі. Теоретичні принципи виробничої спеціалізації регіонів і міжрегіональної торгівлі формально (понятійно, термінологічно) були вперше виведені в рамках теорій міжнародних економічних відносин, тобто міжнародниками, а не регіоналістами. У зв'язку з цим необхідно назвати класиків англійської політичної економіки А. Сміта і Д. Рікардо і шведських економістів Е. Хекшера і Б. Оліна. Без сумніву можна говорити про існування багатьох загальних рис і проблем у міжрегіональному і міжнародному поділі праці, у міжрегіональній і міжнародній торгівлі, однак є і якісні розходження.

Міжрегіональний поділ праці і міжнародна торгівля – процеси, що відбуваються в рамках різних частин однієї національної зони вільної торгівлі, однієї митної території, однієї валютної системи, одного національного ринку праці і капіталу. У міжрегіональній торгівлі, як правило, відсутні адміністративні, митні, політичні, мовні й інші бар'єри, які у міжнародних економічних відносинах ще зберігаються, незважаючи на переважаючу тенденцію лібералізації і глобалізації.

Основні висновки міжнародних теорій Сміта – Рікардо і Хекшера – Оліна отримані в системі постулатів міжрегіональних відносин, незважаючи на те, що їхні автори у своїх ситуаціях згадують про Англію, Шотландію, Португалію і наводять інші міжнародні приклади. Безумовно, висновки, про які йдеться, застосовні і до міжнародних відносин (у більшій мірі це стосується валютних і торгових союзів, спільних ринків), але вони вимагають доповнень і коригувань, що враховують специфіку саме міжнародних відносин (тобто валютних, митних, інституціональних і інших умов). Б. Олін, лауреат Нобелівської премії, свою головну роботу

назвав “Міжрегіональна і міжнародна торгівля” (1933 р.), підкреслюючи спільність і розходження двох типів торгівлі.

Теорія абсолютних і порівняльних переваг Сміта – Рікардо. Названі класики політичної економії були ідеологами вільної торгівлі (фритредерства) і протистояли прихильникам економічного меркантилізму. У цьому відношенні вони, безумовно, близькі усім теоретикам регіональної економіки. Міжнародна (міжрегіональна) торгівля – спосіб одержання вигоди для кожного учасника. Міжнародний поділ праці, думав А. Сміт, доцільно здійснювати з урахуванням тих абсолютних переваг, якими володіє та чи інша країна (мається на увазі регіон). Кожна країна (регіон) повинна спеціалізуватися на виробництві і продажу того товару, по якому вона має абсолютну перевагу. Якщо вона сконцентрує свої ресурси на виробництві тільки таких товарів і відмовиться від виробництва товарів, по яких країна (регіон) не має абсолютної переваги, то це призведе до збільшення обсягів виробництва і споживання товарів у країнах, що співробітничають, (регіонах).

Розглянемо умовну ситуацію, коли два регіони *(А* и *В)* роблять два продукти (тканини і консерви) з різними трудовими витратами.

Таблиця 1.1.

Товари	Витрати праці на виробництво одиниці продукту в регіоні в годинах	
	А	В
Тканини	5	4
Консерви	1	2

У кожному регіоні є по 10 одиниць трудових ресурсів, що є єдиним обмежуючим чинником. При ізольованому (автаркичному) функціонуванні регіони можуть виробляти продукти в різних співвідношеннях, згідно зі своїми внутрішніми потребами. Зокрема, регіон *А* може виробити 1 од. тканини і 5 од. консервів, регіон *В* – 0,5 од. тканин і 4 од. консервів. Обидва регіони при цьому повністю використовують свої трудові ресурси.

Виходячи з принципу абсолютних переваг регіону *А* доцільно спеціалізуватися на виробництві консервів (різниця витрат 1 — 2 = —1), а регіону *В* — на виробництві тканин (різниця витрат 4 — 5 = — 1). Тоді регіон *А* зможе зробити 10 од. консервів, а регіон *В* — 2,5 од. тканин. При цьому виникає безліч варіантів обміну.

Припустимо, обидва регіони мають намір у результаті спеціалізації й обміну збільшити споживання обох продуктів у порівнянні з ізольованим розвитком. Нехай регіон *А* зі зроблених 10 од. бажає 5,2 од. використовувати усередині регіону, а 4,8 од. продати в обмін на тканини. Регіон *В* має намір з 2,5 од. тканини використовувати у себе 1,3 од., а 1,2 од. обміняти на консерви. Очевидно, тут виникає питання про

ціни обміну. Один з компромісів – справедливі ціни, пропорційні трудовим витратам на виробництво тканини і консервів, тобто 4:1. У цьому випадку пропоновані на продаж регіоном *А* 4,8 од. консервів еквівалентні 1,2 од. тканини, пропонованих регіоном *В.*

У підсумку в регіоні *А* споживання складе: 1,2 од. тканини (+0,2) і 5,2 од. консервів (+0,2), у регіоні *В* — 1,3 од. тканини (+0,8) і 4,8 од. консервів (+0,8). Існує досить широкий діапазон цін обміну, що дозволяє обом регіонам одержати вигоду від торгівлі.

Д. Рікардо просунувся в теорії істотно далі А. Сміта. Він довів, що абсолютні переваги представляють лише окремий випадок загального принципу раціонального поділу праці. Головне – не абсолютні, а відносні (порівняльні) переваги. Навіть країни (регіони), що мають більш високі виробничі витрати по всіх товарах, можуть виграти від спеціалізації й обміну завдяки грі на різниці витрат.

Повернемося до попереднього прикладу. Замість регіону *В* введемо в розгляд регіон *С*, де витрати вище, ніж у регіоні *А,* по обох товарах.

Якщо дотримуватися принципу А. Сміта, то торгівля регіону *А* с регіоном *С* безглузда (“там усе дорожче”), а для регіону *С* з регіоном *А* безнадійна (“нашу дорогу продукцію не куплять”). Насправді це не так.

Таблиця 1.2.

Товари	Витрати праці на виробництво одиниці продукту в регіоні в годинах	
	А	С
Тканини	5	6
Консерви	1	2

Збережемо усі колишні умови по регіону *А.* Регіон *С* при ізольованому розвитку виробляє і споживає 0,4 од. тканини і 3,8 од. консервів, він також має 10 од. трудових ресурсів.

Зауважемо, що регіони *А* і *С* мають істотно різні співвідношення витрат. У регіоні *А* тканини дорожче консервів в 5 разів, а в регіоні *С* — тільки в 3 рази. Таким чином, регіон *А* має відносну (і абсолютну) перевагу у виробництві консервів, а регіон *С* — відносну (але не абсолютну) перевагу у виробництві тканин. На використанні відносних переваг заснована раціональна спеціалізація регіонів і міжрегіональна торгівля.

Припустимо, що в умовах поділу праці регіон *А* буде виробляти 10 од. консервів, а регіон *С* — 1^2/з од. тканин (10:6 =1^2/з). Існує безліч варіантів обміну, при яких обидва регіони, безумовно, виграють, маючи на увазі те, що можуть збільшити внутрішнє споживання обох товарів у порівнянні з автаркичною ситуацією. Наприклад:

Варіант 1. Регіон *А* вивозить 4,6 од. консервів, регіон *З* — 12/9 од. тканин. У регіоні *А* споживання складе: тканин — 1 $^{2}/_{9}$ (+ $^{2}/_{9}$), консервів — 5,4 (+0,4). У регіоні *С* споживання складе: тканин — $^{4}/_{9}$[+ 0,04 (4)], консервів – 4,6 (+0,8);

Варіант 2. Регіон *А* вивозить 4,8 од. консервів, регіон С—$1^{2}/_{9}$ од. тканин. Тоді споживання в регіоні *А:* тканин — $1^{2}/_{9}$ (+$^{1}/_{9}$) консервів — 5,2 (+0,9). Споживання в регіоні *С*: тканин — $^{5}/_{9}$ [+0,15 (5)], консервів – 4,8 (+1,0).

Відзначимо, що обмін за цінами, пропорційним регіональним трудовим витратам (6:I), невигідний для регіону *А.* За таких цін він у результаті обміну не може одержати виграш у споживанні по обох продуктах.

З аналізу, проведеного Д. Рікардо, випливають два висновки:

1) виграш при обміні відбувається не з абсолютної переваги, а з того, що співвідношення витрат у різних регіонах різні;

2) виробництво і споживання всіх товарів може бути збільшено, якщо регіони будуть спеціалізуватися на виробництві і торгівлі тими товарами, по яких вони мають порівняльні переваги.

На жаль, є багато свідчень того, що звичайне економічне мислення як і раніше тяжіє до уявлень А. Сміта, але не Д. Рікардо.

Теорія Хекшера – Оліна. У теоріях А. Сміта і Д. Рікардо головним чинником, що визначає раціональну структуру виробництва й обміну, є трудові витрати. У 30-х роках XX в. шведські економісти Е. Хекшер і Б. Олін розвили теорію міжнародного (міжрегіонального) поділу праці, дійшли до розгляду співвідношення основних взаємозамінних чинників виробництва (праці, капіталу, землі). Основні теоретичні положення зводяться до такого:

1) країни (регіони) повинні вивозити продукти інтенсивного використання надлишкових (щодо недефіцитних) чинників виробництва і ввозити продукти інтенсивного використання дефіцитних для них чинників;

2) у міжнародній (міжрегіональній) торгівлі за відповідних умов здійснюється тенденція вирівнювання цін;

3) вивіз і ввіз товарів можуть замінятися переміщенням чинників виробництва.

Хекшер і Олін обґрунтовували доцільність лібералізації не тільки торгівлі, але і міжнародного (міжрегіонального) переміщення чинників виробництва. Відзначимо знову, що в наведених постулатах і висновках відсутня будь-яка міжнародна специфіка. Ця теорія знаходиться цілком у межах умов міжрегіональних відносин, тим більше що в порівнянні з товарообміном переміщення праці і капіталу між регіонами однієї країни зустрічає набагато менше перешкод, ніж між різними країнами.

Хекшер і Олін стверджували, що розвинуті країни (регіони), які нагромадили великі маси капіталу, у тому числі інноваційного, повинні прагнути до вивозу капіталомісткої продукції, а країни (регіони), що

розвиваються, і які мають, як правило, значний дефіцит капіталу і надлишок робочої сили, повинні спеціалізуватися на виробництві і вивозі трудомісткої продукції. Країни (регіони) з великими площами сільськогосподарських угідь (немобільними чинниками і відносно низькою щільністю населення) зацікавлені в розширенні вивозу сільськогосподарської продукції.

З аналізу допущень та інтерпретацій теорії Хекшера – Оліна витікає, що для вибору доцільної структури вивозу і ввозу товарів необхідно приймати до уваги не тільки прямі витрати виробничих чинників, але і непрямі, сконцентровані у споживаних сировині і матеріалах. Багато пізніше цю аналітичну задачу реалізував на основі методу міжгалузевого балансу (input-output analysis) В. Леонтьєв (парадокс В. Леонтьєва).

1.2. Нові концепції регіональної економіки та регіонального зростання

Підвалини теорії розміщення виробництва, закладені Й. Тюненом, В. Лаунхардтом і А. Вебером, отримали продовження в першій половині XX ст. й продовжуються зараз. У цьому процесі теоретичного пошуку можна виділити три основних напрямки:

- побудова «чистих» теорій (точніше, теоретичних конструкцій), що продовжують традиції класиків;
- створення більш загальних теорій, що охоплюють нові чинники, умови, аспекти;
- конструювання загальної теорії розміщення на основі моделей просторової економічної рівноваги.

Характерними ознаками першого напрямку – *побудови "чистих" теорій розміщення* – є вибір відносно простої ситуації чи проблеми (абстрагованої від конкретних і другорядних властивостей) та її глибокий кількісний аналіз, що завершується виведенням математичної формули, знаходженням особливого геометричного місця або визначенням точних правил економічної поведінки. Саме так будувалася теорія "ізольованої держави" Й. Тюнена або теорія розміщення промислового підприємства В. Лаунхардта.

Типовим прикладом «чистої» теорії є виявлення оптимального розміщення виробничих фірм, що при певному попиті прагнуть мінімізувати транспортні витрати на одиницю площі. Цю проблему, відштовхуючись від ідеї В. Кристаллера, визначив *А. Льош.* Сутність знайденого рішення полягає в наступному. Фірми повинні розміщуватися у вершинах кристаллеровської (гексагональної) решітки, і кожна фірма повинна обслуговувати покупців у межах "свого" правильного шестикутника.

Інший типовий приклад – феномен *Х. Хотеллінга:* обґрунтування правила оптимального поводження конкуруючих виробників (продавців), що вирішують просту на перший погляд задачу розміщення. Х. Хотеллінг у 1929 р. досліджував модель двопольного ринку. Два виробники, А и В,

продають однорідний продукт уздовж лінійного ринку (наприклад, два продавці морозива) за цінами *Ра* і *Рв.* Споживачі розподілені рівномірно, кожний купує одну одиницю продукту в одиницю часу. Кожен виробник може задовольнити весь попит. Транспортні витрати на доставку одиниці продукту на одиничну відстань рівні с. Виробники можуть вільно розміщатися по всій довжині ринку, рівній d. Кожен виробник гарантований контролювати ринок із протилежної від конкурента сторони, довжини цих гарантованих ділянок — відповідно *а* і b. Але ринок між ними – колективний: для *А* це довжина х, для *В* — довжина *у.* Ринкова межа визначається рівністю $Р_А + сх = Рв + су.$ Повний аналіз даної задачі отриманий у рамках некооперативної гри двох осіб.

До другого напрямку – *створення більш загальних теорій* – відносяться дослідження, що доповнюють і узагальнюють підходи і результати засновників теорії розміщення. Тут у першу чергу варто назвати імена німецьких вчених *О. Энглендера* і *Г. Рітчля,* шведського вченого *Т. Паландера,* які переходять від розгляду окремого й ізольованого промислового *т* підприємства до аналізу взаємозалежних підприємств, поєднують теорії сільськогосподарського і промислового штандортів. Для цього теоретичного напрямку характерний перехід від мінімізації витрат (не тільки транспортних, але і виробничих) до максимізації прибутку і доходів, введення до розгляду перемінних цін, ренти, функцій попиту та пропозиції, елементів динаміки.

Т. Паландер висунув “загальну” і “спеціальну” теорії штандорта: першу – для регіону і країни; другу – для підприємств галузі чи групи галузей. Він прагнув по’єднати теорії розміщення підприємств і просторовий аналіз ринків. Його основна праця “Роботи з теорії розміщення” вийшла у 1935 р. Т. Паландер став предтечею нової хвилі синтетиків теорії розміщення (*А. Льош*, *У. Айзард*). Науковим базисом третього напрямку розвитку теорії розміщення є класична модель загальної економічної рівноваги *Л. Вальраса,* точніше, її логіко-математична структура. Ця обставина – свідчення включення теорій регіональної економіки в головне русло загальної економічної теорії. Побудова моделі загальної просторової економічної рівноваги являє собою завдання надзвичайної складності. Така модель повинна синтезувати всі приватні теорії розміщення і включати математичний опис умов розміщення виробництва і населення, транспортних мереж, формування регіональних ринків, міжрегіональної торгівлі і міграції населення, утворення цін на продукти і чинники виробництва тощо. Очевидно, що необхідно знаходити розумне поєднання спільності моделі і можливостей її операційного використання. Перші спроби конструювання моделі просторової економічної рівноваги започаткували *Прьодель* і *Вайсман,* однак творцем першої повної теорії просторової економічної рівноваги, безсумнівно, є А. Льош. Модель А. Льоша стала кульмінацією його багатогранного вчення про просторову організацію господарства.

У другій половині 50-х років XX сторіччя з'являється ціла низка робіт із загальної теорії розміщення, що знаменують перехід до нового етапу розвитку розміщення продуктивних сил і регіональної економіки як науки. Дослідження в сфері теорії розміщення на основі моделей оптимізації й економічної рівноваги (взаємодії) складають один із сучасних напрямків теорії просторової і регіональної економіки.

Так, А. Льош у своєму вченні значно розширює склад чинників і умов, розглянутих при розміщенні підприємств і їхньому поєднанні (податки, мита, ефекти монополій і олігополії), насичуючи теорію розміщення всією розмаїтістю інструментів макроекономіки. Він аналізує ситуацію розміщення фірм в умовах конкуренції, коли вибір місця розташування визначається не тільки прагненням кожної фірми до максимуму прибутку, але і збільшенням числа фірм, що заповнюють весь ринковий простір. Відповідно в просторовому ціноутворенні окремі фірми повинні коригувати ціни з метою захисту свого ринку від проникнення інших фірм. А. Льош доводив оптимальність гексагонального розміщення фірм (у вершинах правильних шестикутників). А. Льош розглядає регіон як ринок із кордонами, обумовленими міжрегіональною конкуренцією. Ідеальна форма регіону – правильний шестикутник. Він аналізує кілька типів (рівнів) регіонів, включаючи ринкові зони, обумовлені радіусами конкурентноздатного збуту відповідних видів продукції, і економічний ландшафт – вищий тип регіону, що поєднує ринкові зони. А. Льош підсилює також теорію міжрегіональної торгівлі (зокрема, Б. Оліна) при припущеннях про мобільність товарів і послуг у короткостроковому періоді і чинників виробництва в довгостроковому періоді. Найбільшим науковим досягненням А. Льоша, що піднімає його над усіма теоретиками просторової економіки до середини XX ст., є розробка принципових основ теорії просторової економічної рівноваги. Тут А. Льош займає місце, подібне до місця Л. Вальраса в загальній економічній теорії. А. Льош дав докладний математичний опис ринкового функціонування системи виробників і споживачів, де кожна економічна перемінна прив'язана до певної точки простору. Основними елементами рівнянь моделі рівноваги є функції попиту і витрат. Стан рівноваги, по А. Льошу, характеризується наступними умовами:

1) місце розташування кожної фірми має максимально можливі переваги для виробників і споживачів;

2) фірми розміщуються так, що територія повністю використовується;

3) існує рівність цін і витрат (немає надлишкового доходу);

4) усі ринкові зони мають мінімальний розмір (у формі шестикутника);

5) кордони ринкових арен проходять по ізолініях, що, на думку А. Льоша, забезпечує стійкість знайденої рівноваги.

У моделі А. Льоша число рівнянь збігається з числом невідомих і це, на його думку, достптньо для існування рівноваги. Звичайно це не так, однак варто мати на увазі, що математичний апарат для доказу існування рівноваги в складних моделях був створений значно пізніше. Моделі А. Льоша властиво багато спрощених припущень, що згодом ставало приводом для критичних зауважень.

Зростання ролі регіонів в економіці, зміна ступеню втручання держави в економічні процеси, нові аспекти освоєння простору, внесені НТП, призвели до переоцінки факторів розміщення, появи *нових методів аналізу*. За рубежем з'явилися теорії і концепції, що дозволяють ототожнювати соціальні чи економічні процеси з фізичними. Фізична регіональна концепція пояснює соціальні й економічні явища з застосуванням формули І. Ньютона: сила взаємодії двох тіл прямо пропорційна добутку їх мас і обернено пропорційна квадрату відстані між ними. Трансформована таким чином фізична теорія призвела до ідеї про *ринкову взаємодію у просторі*, яка вперше була висловлена німецьким вченим А. Шеффле в останній чверті XIX ст. Він описав взаємодію торгівлі і промисловості та сформулював схему гравітаційної моделі. Відповідно до цієї моделі, Мij – притягання двох міських ринків – прямо пропорційно чисельності населення цих міст (Pi та Pj) і обернено пропорційно квадрату відстані між ними (d2ij):

$$Mij = \frac{Pi \bullet Pj}{d^2 ij}. \qquad (1.14)$$

Ця модель дозволяла пояснити розміщення орієнтованих на ринки збуту підприємств промисловості і надалі одержала розвиток у роботах багатьох вчених-регіоналістів XX ст.

Американський вчений У. Рейлі сформулював "*закон гравітації роздрібної торгівлі",* відповідно з яким міський ринок притягає покупців навколишнього регіону пропорційно чисельності міського населення і оберненню пропорційно квадрату відстані від покупців до міста.

У своїй моделі У. Рейлі розглядав три міських ринкових центри: два відносно великі міста (*i, j*) і відносно невелике місто (*k*). Відповідно до закону гравітації роздрібної торгівлі, інтенсивність товарних потоків із двох великих міст у мале місто (*Mik, Mjk*) прямо пропорційна чисельності настелення міста-постачальника товарів (*Pi, Pj*) і обернено пропорційна квадрату відстані відповідно від кожного великого міста до малого (*dik, djk*):

$$Mik = \frac{aPi \bullet Pk}{d^2 ik}. \qquad (1.15)$$

При цьому межа, що розділяє ринкові зони двох міст, що конкурують у залученні покупців, визначається як геометричне місце точок, для них:

$$\frac{Pi}{d^2 xi} = \frac{Pj}{d^2 xj}, \qquad (1.16)$$

де *dxi* і *dxj* – відповідно відстані від міст *i* та *j* до точки *x* на межі.

Гравітаційна модель ринкової взаємодії У. Рейлі була удосконалена П.Конвертом, який визначав точки межі ринкових зон двох конкуруючих міст – ринкових центрів:

$$D = \frac{d}{1 + \sqrt{\frac{Pa}{Pb}}}, \qquad (1.17)$$

де *Pa, Pb* – розміри міст — ринкових центрів; *d* – відстань між містами *a* і *b*; *D* – відстань від центра міста *b* до крайньої точки кордону його ринкової зони.

На подальший розвиток теорії ринкових потенціалів і просторової взаємодії ринків вплинули роботи Дж. Стюарта, засновані на припущенні аналогії між соціальними і фізичними явищами. Стюарт увів термін "демографічний потенціал", що відповідає поняттю фізичного гравітаційного потенціалу.

С. Харріс обґрунтував поняття ринкового потенціалу стосовно до міст і інших територіальних утворень та склав карту ринкових потенціалів США. Запропонована ним формула розрахунку потенціалів мала вигляд:

$$V_i = \sum_{j=1}^{n} \frac{Pj}{dij}, \qquad (1.18)$$

де *Vi* – ринковий потенціал території *i*; *Pj* – обсяг роздрібної торгівлі на території; *dij* – транспортні витрати на доставку товарів із міста *i* до міста *j*.

Таким чином, запропонована форма визначає ринковий потенціал регіону як суму потенціалів, створених як "масою" даного регіону, так і "масами" інших регіонів, з якими існує ринкова взаємодія у формі товарного обміну.

Ґрунтуючись на моделі Харріса, американський економіст Д. Рей запропонував розширений варіант *моделі просторової взаємодії ринкових потенціалів* з урахуванням впливу фінансового капіталу.

Згідно Д. Рею, ринковий потенціал території є інтегральним показником, що характеризує ступінь економічної взаємодії території з розглянутими регіональними ринками. Значення ринкового потенціалу території залежить від відстані до регіональних ринків, транспортних витрат, а також від розмірів фінансового потенціалу регіонів, з якими існує ринкова взаємодія. Регіони перетворюються на самостійних гравців світового ринку і тому особливого значення набувають їх конкурентні переваги, які в свою чергу тісно пов'язані з рівнем розвитку і конкурентністю їх галузей і підгалузей. Цілком зрозуміло, що сьогодні далеко не кожен регіон України має необхідну ресурсну базу, ефективну управлінську структуру та необхідні конкурентні переваги, щоб достойно представляти Україну на світовому ринку.

В наш час актуальності набуває проблематика транснаціоналізації як здатності регіону розвивати та захищати свої конкурентні переваги на світовому ринку. Використання регіональних конкурентних переваг

дозволяє регіонам не лише зміцнювати власний конкурентний статус, а й сприяти підвищенню авторитету країни на зовнішніх ринках в умовах глобальної конкуренції.

Конкурентні переваги регіону у всьому світі визначаються чотирма групами умов, що склалися в регіоні: факторні умови; умови попиту та споживання; вплив інтегрованих галузей; стратегія підприємств, їх структура і суперництво. Ця група умов дуже інертна і протягом багатьох століть майже не змінювалася.

Важливу роль у цій справі відіграють адміністрації регіонів або органи місцевого самоврядування. То це у світі, де діяльність фірм в регіонах зорієнтована цілком на ринкову економіку, а в Україні розширення перспективних сфер діяльності фірм в регіонах обмежено недосконалістю тих самих ринкових відносин. До того ж концепція конкурентних переваг побудована на розбіжностях між країнами і регіонами світу, а в умовах України багато з показників практично однакові для усіх регіонів, наприклад, податкове, екологічне, митне законодавство, споживчі та освітянські стандарти тощо. Одночасно, розбіжності між нашими регіонами існують і дуже великі – у наявності розвіданих родовищ корисних копалин, у промисловому освоєнні, у соціально-економічних умовах, у якості навколишнього середовища, у рівні розвитку інфраструктури, у соціальній інституціональній ситуації, в якій діє місцевий бізнес – та на все це в теорії конкурентних переваг майже не звертається уваги. Проте, теорія конкурентних переваг країн і регіонів світу носить описовий характер і не аналізує та не пропонує методів визначення перспектив конкурентної переваги регіонів, транс націоналізації їх економік.

Нові комерційні транснаціональні зв’язки регіональних систем, фірм з врахуванням глобалізаційних процесів, перетворень у національній економіці потребують інакше будувати регіональну політику, по-новому підходити до традиційної вертикалі: економіка підприємства – економіка регіону – національна економіка – світова економіка; впливати на факторні умови, які визначають конкурентні переваги регіону, на умови взаємодії галузей, соціально-економічні і політичні умови. Саме факторні умови найбільшою мірою визначають конкурентні переваги регіону і прискорюють або гальмують транснаціональні процеси.

І все ж географічний простір вже не має того визначального значення як раніше, коли більшість галузей промисловості мали свої природні регіони. Природний ресурс, який визначав спеціалізацію регіону(вугілля, мінеральні добрива, руда, зручна природна гавань) сьогодні не є визначальними у спеціалізації багатьох країн і регіонів. Розвиток технологій є тимчасовим чинником, але в будь-який період часу саме технології визначають головні порівняльні переваги. І саме розвиток технологій може вплинути на розміщення галузей і підприємств. Важливим а може й основним ресурсом в сучасному світі стають знання.

Вивчення цього феномену потребує спеціального аналізу. Точки економічного зростання – окремі підприємства регіону, що мають міцний виробничо-технічний і економічний потенціал, а також здатні його реалізувати як самостійно, так і при зовнішній фінансовій підтримці. Необхідність виділення точок економічного зростання регіону пов'язана насамперед з обмеженістю фінансових ресурсів як в окремо взятому регіоні, так і країні в цілому.При визначенні точок зростання спочатку встановлюються галузі пріоритетного розвитку регіону, а потім визначається коло підприємств усередині тих галузей, на яких буде звернена посилена увага органів управління економікою даного регіону.

Серед провідних чинників – інновації, технології для виробництва інновацій та новітні технології, які створюють продукти та послуги з унікальними характеристиками. На авансцену вийшла сучасна інтелектуалізована промисловість, яка не має природно визначеного регіону свого функціонування, вона географічно вільна бо може розміститися будь-де. Величезне значення має попит. Нобелевський лауреат в області економіки 2008 року П. Кругман показав, що виробник, волаючи скоротити виробничі і транспортні витрати, прагне до концентрації виробництва, причому ближче до тих регіонів, де для товару є максимально великий ринок. Це означає, що кожна країна буде прагнути до нарощування експорту тих промислових товарів, для яких власний внутрішній ринок буде достатньо великим. При цьому власна міжнародна спеціалізація буде визначатися не абсолютними, а порівняльними перевагами виробництва певного виду товару, тобто тим, наскільки в даній країні на даному етапі економічно вигідно виробляти даний товар, а не будь-який інший.

П. Кругман у цьому контексті пояснив відомий парадокс міжнародної торгівлі: чому досить значна частина міжнародного торгового обороту припадає саме на богаті країни зі схожими умовами для виробництва, і чому країни імпортують товари, подібні до яких в них вже виробляються? Навіщо , скажімо, американці ввозять німецькі чи японські автомобілі, якщо власні не гірші за своєю споживчою якістю. Це пояснюється принципом зростаючих можливостей: у двосторонній торгівлі приймають участь *різновиди* одних і тих товарів і, дозволяючи їх імпорт та експорт, обидві торгуюі країни фактично подвоюють ринок для кожного з різновидів товару і можуть значно знизити видатки виробництва на одиницю продукції. При цьому доступ до великого попиту та до великої пропозиції є реальними і привабливими лише для розвинутих країн.

Розглянуті теорії дозволяють виділити такі чинники залучення регіонів України до сучасних соціально-економічних процесів процесів:

1. Розвиток продуктивних сил має відповідати інтересам національної економіки в цілому (А. Льош). Основний метод А. Льоша – це абстрактно-теоретичний аналіз у математичній формі. Заслуга А. Льоша

полягає в тому, що він відкрив прямий шлях для створення загальної теорії просторової економіки, доказав, що взаємодія між елементами в межах структури економіки регіонів є внутрішньою необхідністю, рівно як і здатність регіонів впливати на характер такої взаємодії.

2. Оптимальне поєднання галузей на певній території, як закономірність розміщення виробництва (А. Вебер) ускладнюється, оскільки в умовах глобалізації виділяється новий чинник комбінації пропорцій розвитку окремих галузей економіки регіонів – зіткнення інтересів національного та транснаціонального капіталу, що обумовлює необхідність формування та реалізації заходів з узгодження таких інтересів.

3. В умовах транснаціональної світової економіки, формування інформаційного суспільства, коли конкурентоспроможність економіки визначають інновації, важливо просто забезпечити активізацію інноваційної діяльності регіонів, міжрегіональну дифузію інновацій (Т.Хагерстранд). Тільки у цьому випадку можна відстояти конкурентні позиції на внутрішніх і зовнішніх ринках ТНК.

4. Необхідність усунення загрози потрапити на периферію світового ринку, перетворення регіонів країни на постачальників сировинних ресурсів на ринки збуту продукції ТНК. Це вимагає формування щільного інституціонального ринкового середовища в регіонах, яке контактувало б із зовнішнім середовищем, а не захищалося б від нього. В регіонах України існують об'єктивні підстави для формування «точок росту» (Ф. Перру) і «полюсів росту» (Ж. Будівль), для утворення інноваційних осередків та розвитку експортоорієнтованих галузей (П. Потьє, Х.Лаусен). Проте, для налагодження ефективної взаємодії із глобальним середовищем у сукупності з реалізацією об'єктивних підстав використання ендогенного потенціалу регіонів України необхідні цілеспрямовані дії держави.

Доповнити групу чинників залучення регіонів України до світових процесів розвитку економіки і подолання диспропорційності їхнього розвитку дозволяє аналіз неокласичного напряму та сутності нових парадигм регіону.

Неокласичний напрям регіональних досліджень представлений роботами З. Варналія, С. Дорогунцова, Л. Чернюк, В. Семенова, М. Фащевського, О. Шаблія, В. Захарченко та інших науковців. Ключовий момент даного напряму дослідження – пошук нових закономірностей територіальної організації виробництва та виявлення чинників, що обумовлюють таку трансформацію. Значення здобутків у межах даного наукового напряму для обґрунтування нової ролі регіонів в умовах глобалізації та виявлення чинників регіонального розвитку і підвищення ефективності економіки регіонів надзвичайно важливе, оскільки повертає регіональні дослідження у бік пошуків нових зв'язків і залежностей, які обумовлюють особливості регіонального розвитку в умовах глобалізації.

Науковці неокласичного напрямку акцентують увагу на тому, що

найвагоміші передумови регіонального розвитку детерміновані сукупністю внутрішніх чинників, таких як розмір внутрішнього ринку, забезпеченість чинниками виробництва і міжрегіональними відмінностями в цінах на них, витратами зв'язку і транспорту.

Науковий інтерес для виявлення чинників регіонального розвитку України та формування відповідного напрямку регіональної політики мають роботи, в яких розглядаються закономірності ринкової трансформації економіки регіонів під кутом зору закономірностей територіальної організації виробництва (В. Захарченко). Зокрема, автор виділяє (серед інших) закономірності зростання синергетичного ефекту у функціонуванні та розвитку ПТС, а також корпоратизації та виникнення нових організаційних форм ПТС. Погоджуючись з підходами автора в цілому, вважаємо, що специфіка впливу ТНК на економіку регіонів вимагає виокремлення окремих закономірностей транснаціоналізації територіальних систем в умовах глобалізації.

Просторовий напрям у регіональних дослідженнях представлений працями У.Ізарда, В.Бунге, П.Хаггета, Р.Чорлі (школа просторового аналізу), Е.Алаєва, Б.Хорєва, О.Топчієва, Е.Д.Блейклі, Т.Пепи, Л.Яремко, Л.Гринів, Т.Мірзодаєвої та інших науковців. Центральним моментом просторових досліджень є уявлення про територію як економічний простір, що вміщує множину об'єктів і зв'язків між ними: населені пункти різних таксономічних рангів,промислові та інші підприємства й об'єкти, рекреаційні райони, транспортні мережі, інженерні комунікації. Е.Алаєв ще за радянських часів акцентував увагу на перспективності концепції економіко-географічного простору, яка нині починає отримувати контури окремого наукового напряму трансформації економічного простору. Т.Пепа трактує економічний простір як складну, динамічну, поліструктурну систему реально існуючих економічних відносин, які постійно розвиваються, забезпечуючи економічну доцільність сукупності господарських структур та розглядає таку систему як об'єкт трансформації.

У межах просторового напряму регіон розглядається як активний суб'єкт, що діє в економічному просторі національної економіки, виконуючи власну функцію у загальнодержавному поділі праці. Глобалізаційні процеси досліджуються з точки зору їх впливу на економіку регіонів, який може бути як позитивним, так і негативним. При цьому позиція «що добре для бізнесу – добре для регіону» відкидається, оскільки відстоюється думка, що «жодна місцевість не є економічним островом», за висловом американського дослідника Е.Д. Блейклі. Всі територіальні утворення перебувають у межах певного простору і мають схожі проблеми. Отже, розвиток регіонів повинен бути об'єктом державного регулювання, при цьому держава повинна підсилювати контроль за діяльністю корпорацій, особливо ТНК, тоді як територіальні громада повинна мати інструменти відстоювання своїх інтересів.

Увага концентрується на перетворенні економічного простору. У напрямку геопросторових досліджень російські дослідники М. Мартусов та А. Чудін відстоюють геотріональну парадигму економічного простору, підкреслюючи унікальність фундаментальних регіональних структур життєдіяльності людини (населеня-природа-господарство) та наголошують на необхідності формування методологічно цілісної науки – геотріоніки. При цьому підкреслюється, що саме в умовах глобалізації загострюються проблеми взаємозалежності між складовими геотріонів «населення-господарство-територія».

Відмінні погляди на місце регіонів у процесах транснаціоналізації простежуються у представників іншого напряму регіональних досліджень – геоекономічного. Вчені акцентують увагу на швидкому розвитку геоекономічних регіонів та вважають, що в умовах глобалізації і формування геоінформаційного суспільства територіальні чинники розвитку фактично мають другорядне значення. Такі дослідники, як Е. Кочетов, Г. Чуфрін, О.Неклесса (Росія), В. Дергачов, І. Гладій, С. Шульц, Л. Яременко (Україна) вважають, що сучасний світ у принципі живе за новими – геоекономічними, а не геополітичними законами.

Геоекономіка є новітнім явищем, що тільки набуває контурів на зламі XX-XXI ст. і являє собою сукупність глобальних відтворювально-інвестиційних циклів, які формують транснаціональні корпорації, транснаціональні банки та транснаціональні альянси. Хоча початково саме поняття «геоекономіки», яке введено у науковий обіг Едвардом Лютваком наприкінці 80-х рр. минулого сторіччя мало інше забарвлення і передбачало ті стратегічні аспекти міжнародної конкуренції, де головною діючою особою виступає держава. Але логіка об’єктивного економічного розвитку країн-лідерів призвела до того, що саме потужні ТНК стали носіями стратегічних інтересів країн – базування материнських компаній, отже, саме поняття геоекономіки набуло іншого змісту. Російський вчений О. Неклесса підкреслює, що геоекономіка вивчає просторову локалізацію у новому глобальному універсамі різних видів економічної діяльності, тобто нову типологію світового поділу праці. Геоекономічна парадигма стверджує, що забезпечення національних інтересів, під яким розуміють виключно високі темпи економічного зростання відбуваються через інтернаціоналізацію господарських зв’язків і поступове розширення національних кордонів заради вільного руху товарів, капіталів, робочої сили, техноголій.

Згідно переконанню одного з найбільших авторитетних адептів теорії геоекономіки Е. Кочетова з організаційно-економічної точки зору геоекономіний простір є сукупністю господарських осередків (підприємств). Міжнародний поділ праці сьогодні здійснюється не стільки національними економіками, скільки транснаціональними відтворювальними ядрами. Особливо спірною видається теза про те, що сучасний світ стає незалежним від геополітики. Так, вітчизняний фахівець В.Дергачов [19], погляди якого ми поділяємо, розглядає

геоекономіку як сучасну геополітику, яка формується під впливом чинників глобалізації і регіоналізації.

Можна стверджувати, що сучасне міжнародне економічне середовище сформоване під впливом геополітичних відносин, тоді як сучасне глобальне економічне середовище формується під впливом геоекономічних відносин.

Для обґрунтування теорії транснаціоналізації економіки регіонів концепція геоекономіки представляє інтерес, оскільки розглядаються чинники органічного вживлення інтернаціональних елементів в суспільно-територіальні системи різного рівня ієрархії. Проте, принципово не можна погодитись з тим, що в сучасному світі національні інтереси можуть бути захищені при максимальній відкритості економіки, і саме до таких національних інтересів відноситься економічна безпека регіонів.

Близька за змістом та визначенням ролі регіонів в умовах глобалізації до геопросторового підходу праця В. Бранза та Л.Леденбура «Нові регіональні економіки», автори якої претендують на формування нової парадигми економічної теорії. Згідно позиції авторів, об'єктом сучасних регіональних досліджень мають стати регіональні економічні системи як суб'єкти світового господарства. При цьому національні економічні системи лише об'єднують регіональні економічні системи і в умовах глобалізації поступово втрачають своє значення. Позитивно оцінюючи наголос на значені розробки нової парадигми регіонів в умовах сучасного світоустрю, ми не можемо погодитися з позицією авторів щодо ролі держави. Проблема, яка розглядається в нашому дослідженні – присутність ТНК в економіці регіонів – і є найактуальнішим проявом впливу глобалізації на економіку регіонів. Але, ми переконані, що тільки на основі активного втручання держави у побудову взаємодії регіонів з ТНК можна отримати користь від такої взаємодії та запобігти її негативним наслідкам.

Для виявлення чинників транснаціоналізації економіки регіонів представляють інтерес нові парадигми регіонів, сформовані під впливом кардинальних зрушень в сучасному світовому господарстві, які вперше розглядають регіон як самостійний суб'єкт економічних відносин. Так, отримали поширення кілька парадигм регіону, які активно відстоює О. Гранберг: регіон як квазідержава; регіон як квазікорпорація; регіон як ринок; регіон як соціум та інтеграційна парадигма. Так, В.Чужиков робить прогноз, що пріоритет матиме парадигма «регіон – квазікорпорація» з високою концентрацією передових технологій, людського капіталу та інвестицій на локалізованій території з використанням методологічних елементів «соціальної» та «інтеграційної» парадигм. Але доведено, що в умовах глобалізації світового господарства жодна з регіональних парадигм не може бути абсолютизованою.

Таким чином, розглянуті напрями сучасних регіональних досліджень засвідчують, що в умовах глобалізації підсилюється увага до

визначення нової ролі регіонів у взаємодії з зовнішнім середовищем. Дискусійним залишається питання щодо об'єктивності та суб'єктивності регіонів у глобалізаційних процесах. Ключовим моментом наукових дискусій є з'ясування питання, що саме повинно стати зв'язуючим ланцюгом між регіонами та глобальним економічним середовищем: територія або великі капітали ТНК, а також яка роль держави у регулюванні такої взаємодії.

На основі розглянутих теоретико-методологічних основ неокласичного, геопросторового напряму та нових парадигм регіону правомірно виділити групу трансформаційних чинників транснаціоналізації економіки:

1) неминуча трансформація закономірностей територіальної організації виробництва під впливом процесів глобалізації;

2) необхідність трансформації економічного простору як поліструктурної системи існуючих економічних відносин, що постійно розвиваються, забезпечуючи економічну доцільність сукупності регіональних господарських структур, елементами яких стають лідери світового розвитку – ТНК;

3) необхідність опанування регіонами нової ролі – суб'єктів економічних відносин, які в умовах глобалізації та формування геоекономічного простору перетвоюються на суб'єкти транснаціоналізації;

4) об'єктивність кардинальних перетворень у відносинах між країнами, коли сучасну геополітику визначають геоекономічні відносини, носієм яких виступають ТНК;

5) необхідність в умовах нівелювання самобутності, які підсилюють процеси транснаціоналізації економіки регіонів, зберегти самоідентичність окремих територій як унікальне середовище життєдіяльності людини.

Важливою обставиною розвитку сучасного підприємництва є формування специфічної моделі територіальної організації виробництва. Сучасна фірма, особливо мале підприємство, вже не може розвиватись незалежно від того середовища, де воно функціонує. Тому більшість подібних фірм об'єднується в локальні підприємницькі мережі. Нові технології зробили такі об'єднання малих підприємств ефективними та конкурентноспроможними. Територія, або точніше, економічне оточуюче середовище для таких об'єднань (промислових округів, місцевих виробничих систем, місцевих фірм, виробничих кластерів, філь'єрів тощо стає важливим чинником розвитку, у значній мірі впливає на його конкурентні можливості, сприяє скороченню видатків виробництва, розвитку інноваційного потенціалу, підвищення інвестиційної привабливості регіонів.

Сучасні уявлення про регіональний розвиток, що супроводжується структурною перебудовою, отримало назву „концепція ендогенного розвитку". Модель ендогенного розвитку базується на максимальному

використанні місцевих ресурсів – робочої сили, акумульованому на місцевому рівні капіталу, підприємницького потенціалу, специфічних знаннях виробничого процесу і можливостях виконання специфічних професійних завдань. Іншим елементом моделі є здатність місцевої економіки контролювати процес накопичення на локальному рівні. Підґрунтям для розвитку стає наявність системи виробничих можливостей або схильність місцевого підприємницького співтовариства до розвитку коопераційних зв'язків між окремими секторами і в середині секторів виробництва, а також здатність місцевого виробничого і економічного потенціалів до оновлення та інновацій.

Концепція ендогенного розвитку як нова парадигма регіональної економічної політики з'явилася в період глобалізації економіки. Процес глобалізації здавалося б знецінив головні постулати регіональної економіки. Глобалісти стверджують, що традиційні детермінанти локалізації виробничої діяльності перестали бути домінуючими. Глобалізація на їх думку могла б зробити різні території рівноцінними. Насправді ж нічого подібного не відбувається – географічна наближеність залишається визначальним чинником економічної динаміки, і існує безліч аргументів, які підтверджують цю гіпотезу.

Перший аргумент полягає у тому, що регіональне середовище не є нейтральним, воно відіграє свою роль за рахунок якості фізичних інфраструктур, які у свою чергу являють собою зовнішні статичні чинники, що використовуються окремо. Роль регіонального середовища залежить також від динаміки зовнішніх чинників, які стимулюють інноваційну діяльність, тобто рушійну силу економічного зростання. Зовнішні чинники пов'язані зі здобуттям та розповсюдженням знань, кваліфікацією кадрів, із локальними інформаційними та технологічними мережами.

Як не парадоксально це звучить, але саме глобалізація ринків спонукає підприємства однієї галузі до розвитку сусідської солідарності, тобто до створення стратегічних альянсів, мереж, кластерних моделей, себто до форм територіальної організації, що стимулюють структурну перебудову і економічне зростання регіону. В нових формах істотно зменшуються витрати, пов'язані з окремими видами діяльності, наприклад, закордонною комерційною діяльністю, спільним дослідженням ринку, маркетинговою діяльністю, стимулюванням експорту, участю у ярмарках і салонах тощо, покращенням технології виробництва. Розробляються нові продукції (в спільних лабораторіях), укладаються перехресні субпідрядні контракти між підприємствами одного й того ж регіону, зацікавленими у взаємодоповненні технологій. Вважається, наприклад, що глобалізація дає будь-яким підприємствам можливість отримувати гроші, технології і товари звідки завгодно і розміщувати виробництво там, де воно буде більш ефективним з точки зору витрат. Вважається також, що тут діють сили понаддержавні і позаурядові.

1.3. Поняття «регіон» та міжрегіональні соціально-економічні дисбаланси

Соціально-економічні дисбаланси виникають як поміж регіонами, так й усередині самих регіонів – в розвинених регіонах виникають ареали, що переживають спад, тоді як у відсталих можуть виникати полюси зростання. Критичний аналіз опублікованих з даної проблематики наукових праць, теоретичних концепцій, методичних розробок і рекомендацій свідчить, що міжрегіональні диспропорції вивчені недостатньо, зокрема не приділено відповідної уваги вивченню чинників інтенсивного економічного розвитку регіонів, оцінці співвідношення внутрішніх і зовнішніх чинників та їх впливу на пом'якшення міжрегіональних диспропорцій.

Окреслена проблематика торкається також низки питань, пов'язаних з прискоренням економічного розвитку за рахунок внутрішніх, у тому числі нематеріальних ресурсів. Це тісно пов'язано з інтенсивними змінами, які відбуваються в структурі споживання та нагромадження за рахунок ендогенного розвитку, використання новітніх технологій, запровадження сучасних підприємницьких мереж, зростання якості людського і ресурсного потенціалів.

Отже, метою є теоретико-методологічний і прикладний аналіз існуючих міжрегіональних диспропорцій, обґрунтування шляхів їхнього пом'якшення а також шляхів підвищення рівня життя населення усіх регіонів України.

Як свідчить досвід країн, які пройшли трансформацію соціальних систем, збільшення диспропорцій соціального розвитку є об'єктивним процесом. При цьому ринкові механізми не завжди здатні подолати значні міжрегіональні відмінності. Саме тому в розвинених країнах вони доповнюються інструментами державного регулювання. При цьому держава стикається з необхідністю водночас із створенням умов для зростання й розвитку всього господарства, прогресивних структурних зрушень, забезпечувати однорідність територіального економічного й соціального простору. З огляду на тенденції сучасного економічного розвитку, зумовлені процесами глобалізації, які проявляються в якісних змінах організації виробництва, посилення конкуренції і диспропорції розвитку регіонів, актуалізується необхідність вдосконалення механізмів державного регулювання регіональних соціально-економічних процесів.

В свою чергу, методи державного регулювання повинні підтримувати, з одного боку, процеси економічної інтеграції, а з іншого – сприяти вирішенню завдань їх комплексного соціально-економічного розвитку, попередження виникнення кризових ситуацій в окремих регіонах. Таким чином, можна констатувати наявність двох взаємопов'язаних ключових проблем у забезпеченні регіонального розвитку: зменшення регіональних диспропорцій та попередження виникнення нових небезпек і ризиків з подальшим забезпеченням

стійкого (стабільного) розвитку кожного з регіонів. Поняття «регіон» більш еластично і зручніше для вживання. Завдяки визначенню «регіон» в сучасній науці з'явилося поняття ***регіоналізація – поділ території на рівнозначні або ієрархічно підпорядковані супідрядні територіальні осередки на базі одного або сукупності критеріїв.*** Слово «регіон» вживається не тільки як синонім поняттю «район». «Регіон» вживається також для визначення будь-яких територій, які не дозволяють визначити їх якимись іншими поняттями.

Існують різні підходи до класифікації регіонів. До критеріїв класифікації належать такі ознаки:

- єдність і цілісність регіону;
- спільність і єдність економіки; комплексність господарства;
- рівень економічного розвитку;
- темпи економічного розвитку;
- тип територіальної структури господарства;
- спеціалізація галузей економіки, їх рівень;
- концентрація виробництва;
- щільність населення; демографічний потенціал регіону;
- можливості виходу на ринок з використанням наявних ресурсів, таких як праця, земля і капітал;
- керованість, тобто наявність політико-адміністративних органів управління.

Виходячи з цих критеріїв, в індустріально розвинених країнах визначають такі регіони:

1) депресивні – регіони, що колись мали відносно високі темпи розвитку, а тепер з року в рік не можуть підвищити показники економічного зростання;

2) стагнуючі, тобто такі, що знаходяться у приреченому стані. Економіка таких регіонів має дуже незначні, або «нульові» темпи зростання;

3) піонерні або регіони нового освоєння. Це перспективні регіони. Їх економіка молода, інвестиційно привабливa;

4) програмні – це регіони, на які розповсюджуються цільові програми розвитку. Такі регіони можуть бути створені з частин інших регіонів;

5) унікальні – (можуть бути в будь-яких, не тільки розвинутих країнах). Вони пов'язані або з реалізацією великих новобудов, або характеризуються дуже низьким рівнем розвитку. Такі регіони називають або проблемними або проектними.

Усі ці класи регіонів безумовно мають територіальні масштаби. Тому їх відносять до двох типів:

1) мікрорегіоні, або первинні, найменші регіоні, де зберігаються ознаки власне регіону. Якщо такий регіон поділити, то його частини не будуть мати ознак регіонів.

2) регіони найвищого рангу, які власне й утворюють генеральну схему регіонального поділу країни і є в ній макроелементами.

У «Декларації про регіоналізм» Асамблеї Європейських Регіонів (АЄР) поняття «регіон» визначається як «територіальне утворення, сформоване у законодавчому порядку на рівні, який йде слідом за загальнодержавним і якому надане політичне самоуправління.

Виходячи з політичних міркувань, в Європі існують:

- регіони, які володіють закріпленими у конституції державними прерогативами (конституційовані регіони, як правило, суб'єкти федерації);
- регіони, що володіють власною сферою компетенції, певною автономією (регіоналізовані країни: Іспанія, Італія);
- регіони, що володіють максимально можливим обсягом владних повноважень, які здійснюють вибрані місцевим населенням органи (децентралізовані країни: Нідерланди, Чехія, Франція);
- регіони, до складу яких входять адміністративно-територіальні одиниці нижчого рівня (райони, графства, провінції, округи, департаменти тощо у більшості унітарних країн);
- регіони з повноваженнями, які делегують їм адміністративно-територіальні одиниці нижчого рівня.

В різних країнах Європи регіони мають такі назви:

Перший рівень – земля (ФРН, Австрія); регіон (Велика Британія, Франція, Італія, Іспанія, Бельгія, Португалія); область (Росія, Україна, Білорусь, Болгарія); воєводство (Польща).

Другий рівень – округи (Німеччина, країни Балтії, Бельгія, Сербія); провінції (Італія, Іспанія, Нідерланди); графства (Велика Британія, Ірландія); департаменти (Франція); кантони (Швейцарія); номос (Греція) тощо.

Третій рівень – район (Росія, Україна, Білорусь); повят (Польща); округ (Словаччина); крайз (Німеччина).

До регіонів слід відносити також великі міста, мегаполіси, міські агломерації, урбанізовані території. Разом з наведеним різноманіттям регіонів в Європі з 1988 року існує «Номенклатура статистичних територіальних одиниць» (NUTS), яка виділяє в країнах ЄС п'ять рівнів територіальних утворень, з яких три – власне для регіонів:

- NUTS–1 – суб'єкти федерацій (автономні і агреговані утворення) з населенням від 3 до 7 млн. осіб. Всього 80 регіонів головним чином в Бельгії, Німеччині;
- NUTS–2 – регіони з населенням до 3 млн. осіб. Всього понад 200 регіонів у Франції, Німеччини, Австрії, Італії, Ірландії, Іспанії, Нідерландах;
- NUTS–3 – регіони з населенням 150-800 тис. осіб. Всього понад 1000 регіонів в усіх країнах ЄС;

- NUTS–4 – територіальні місцеві об'єднання сільського типу з населенням меншим за 150 тис. осіб;
- NUTS–5 – самостійні населені пункти, у тому числі мегаполіси та базові одиниці: польські гміни, німецькі громади, французькі комуни.

Багато уваги до вивчення регіонів приділяється в Україні, Росії та інших країнах СНД. Відомий фахівець в галузі регіональної економіки М.М. Некрасов розглядав регіон з соціально-економічної позиції, не приймаючи до уваги таку категорію, як "самоврядування", тобто адміністративно-територіальний розподіл.

"Під регіоном, – вважав М.М. Некрасов, – розуміється велика територія країни з більш-менш однорідними природними умовами і характерною спрямованістю розвитку продуктивних сил на основі сполучення комплексу природних ресурсів з відповідно сформованою і перспективною матеріально-технічною базою, промисловою і соціальною інфраструктурою" [36, с. 29].

У більш широкому і розповсюдженому змісті "регіоном" називають будь-яку самостійну у господарсько-економічному й адміністративному відношенні територію, починаючи від сільського району і закінчуюючи великими народногосподарськими територіальними комплексами". Регіон є не тільки підсистемою соціально-економічного комплексу країни, – відзначають окремі автори, але і самостійною його частиною з закінченим циклом відтворення, особливими формами прояву стадій відтворення і специфічних особливостей протікання соціальних і економічних процесів [15, с.17].

Деякі автори розділяють регіони за функціональною роллю і соціально-економічним змістом на адміністративно-господарські і виробничо-економічні. До адміністративно-господарських, на їхню думку, відносяться утворення, що мають власні державні органи управління і відносно розвинуте народне господарство. Що стосується виробничо-економічних регіонів, то "економічний район (регіон) – це не просто територія. Це, насамперед, економічна категорія, одна з форм територіальної організації продуктивних сил і об'єкт довгострокового територіального планування і прогнозування, розробки генеральних схем розміщення і розвитку продуктивних сил країни. Це велика територія з більш-менш однорідними природними ресурсами, характерною спрямованістю розвитку продуктивних сил на основі сполучення комплексу природних ресурсів зі сформованим господарством, виробничою і соціальною інфраструктурою, досить високим рівнем внутрірегіональних виробничо-економічних зв'язків". Дуже різноманітними і інколи суперечливими є визначення поняття "регіон" і у навчальній літературі" [58].

Необхідно підкреслити, що інтерес до регіонознавства, до соціально-економічного районування своїх територій характерний не тільки для США, Росії, України але і для Канади, Франції, Великої Британії, Німеччини, Китаю. Особливо активізувалися "регіональні ідеї" у

Європі, де вважається, що розвиток внутрішніх регіонів в посиленні могутності держави має велике значення – чим краще розвиваються економічні регіони, тим більше вони задовольняють суспільні потреби і консолідують державу. Через це, проблеми регіонального розвитку посідають вагоме місце у внутрішній політиці європейських держав, там вважається, що регіони є головними підвалинами демократії, вони – опора культурного різноманіття в Європі, головні партнери в соціальному і культурному розвитку. Тому саме вони мають взяти на себе відповідальність в тих галузях, де в них є перевага: в економіці, культурі, захисті довкілля, в регіональному та загальнодержавному плануванні, науці тощо.

У сучасних умовах регіональний розвиток, зростатання ролі регіонів набуває глобального характеру. В науці є різні підходи до розуміння змісту визначення "регіон". У проекті Європейської хартії регіонального самоврядування під регіоном розуміється "територіальне утворення, визначене у законодавчому порядку на рівні, що є безпосередньо нижчим після загальнодержавного", згідно з Асамблеєю європейських регіонів, "регіон – це територіальне об'єднання під безпосередньою юрисдикцією суверенної держави з системою самоврядування. Регіон повинен мати свою конституцію, статус автономії чи інший закон, який є складовою законодавства держави і яка визначає організацію та повноваження регіону". Водночас Є.Кіш зазначає, що об'єктивно можемо стверджувати, що регіони Європейського Союзу посилили свій економічний і політичний статус і вже не сприймаються лише як звичайні адміністративно-територіальні об'єднання [76, с.30-31]. М.Лендєл вважає, що регіон – "це простір, на території якого зустрічаються і, певним чином, "змагаються" інтереси держави, регіональної еліти і громадськості" [76, с.39].

4 грудня 1996 р. більше 300 європейських регіонів з різними територією, політико-адміністративним устроєм, що представляє інтереси понад 400 млн. своїх громадян, прийняли Декларацію про регіоналізм у Європі. Головний мотив прийняття Декларації – прагнення до подальшої регіоналізації в інституційних межах своїх країн. Ініціатором прийняття Декларації була Асамблея регіонів Європи, що у своїй програмі дій прагне до визнання регіоналізму не тільки в Європейському Союзі, але і за його межами.

У Декларації записано, що поняття "регіон" "являє собою виявлення власної політичної самобутності, яка може приймати всілякі політичні форми, що відображають демократичну волю кожного регіону приймати ту форму політичної організації, яку він вважає кращою. Регіон сам обирає своє керівництво і встановлює знаки відмінності його представництва".

Більш узагальнююче визначення регіону подають В.Бильчак і В.Захаров, розуміючи його "як соціально-економічну просторову цілісність, що характеризується структурою виробництва усіх форм

власності, концентрацією населення, робочих місць, духовного життя людини в розрахунку на одиницю простору і часу, має місцеві органи управління своєю територією (область, край, республіка)" [2, с.22]. Кожне з розглянутих тверджень відображає різні ознаки регіону, що свідчить про те, що кожний автор досліджував дану проблему у окремо визначеному ракурсі (історичному, географічному, ресурсному. виробничому, відтворювальному, політико-економічному, економічному, регіонально-економічному, геополітичному і міждисциплінарному, політико-правовому і геосистемному). Досить вдалим є визначення змісту поняття регіону як сформованої в межах певної природно-географічної території соціально-економічної системи із властивою їй специфікою і спеціалізацією, структурою виробництва і господарства, міжрегіональними і зовнішніми економічними, політичними і культурними зв'язками, що мають місцеві органи державної влади та органи місцевого самоврядування, у межах яких формується територіальна спільність із властивими їй місцевими інтересами [19, с.182]. Останнім часом усе більше число фахівців в галузі регіональної науки й особливо безпосередніх керівників областей, великих міст сходяться в одному: регіонами в Україні необхідно вважати адміністративні області. Поняттю "регіон" приділяється багато уваги й у сучасній економічній, географічній і містобудівній літературі. Найбільш часто уживаними критеріями для формування поняття "регіон" є:

- географічні (розташування, величина території і кількість населення);
- виробничо-функціональні (специфіка переважних видів діяльності);
- містобудівні (характер забудови об'єктів виробничої діяльності, житла й обслуговування);
- соціологічні (норми спілкування, поводження).

Така розмаїтість критеріїв ускладнює повне розкриття сутності регіону в єдиному визначенні. Адже регіон повинний розглядатися одночасно і як елемент територіальної організації національного господарства, і як елемент системи розселення, і як елемент соціальної організації суспільства – місця всіх сфер життєзабезпечення і життєдіяльності людини.

Регіони можна підрозділяти на групи залежно від стану і умов їх функціонування. Зокрема, регіони поділяються на процвітаючі, регіони стійкого розвитку, стагнуючі, піонерні, кризові, регіони з надзвичайною ситуацією. Проте, які б не були характеристики оцінки того або іншого регіону, його розвиток пов'язаний з визначенням двох найбільш важливих моментів: промислової політики і соціальної політики, які в комплексі повинні дозволити вирішувати, як відтворювальну проблему, з огляду розвитку матеріально-технічних умов в регіоні, так і проблему відтворення населення в нормальних умовах.

Досягнення економічної і соціальної мети розширеного відтворення в регіонах вимагає ефективного територіального поділу праці, здійснення диференційованої регіональної соціально-економічної політики, раціонального використання природних ресурсів, охорони середовища та інших заходів. Вибір ефективної стратегії дуже важливий у визначені економічної політики розвитку регіону і на основі аналізу можливостей альтернативних рішень. Регіон можна визначити як частину державного простору, який є суб'єктом мезоекономічної системи і який сформувався в результаті територіально-галузевого процесу суспільного розподілу та кооперації праці. Метою функціонування регіону як суб'єкта мезоекономіки є постійне відтворення умов життєдіяльності соціуму, що населяє його, за допомогою мобілізації ресурсів, які є у розпорядженні даного територіально-економічного утворення (матеріальних, трудових, природних, фінансових, інформаційних тощо).

Згідно ще одного підходу, в сучасній зарубіжній літературі під регіонами розуміють складові частини просторової економічної системи, де панують сили конкуренції. Конкурентоздатні регіони залучають значну частку вітчизняного і закордонного ринку і, таким чином, ці регіони можна в принципі розглядати як острови інновацій і духу підприємництва у більш широкому контексті просторової мережі. Є різні підходи до проблем регіону та регіоналізації – соціально-економічний і територіально-адміністративний.

Територіально – адміністративний підхід у дослідженні регіонального розвитку полягає у тому, що під регіоном розуміється адміністративна область. Відповідно, область є вагомою адміністративно-структурною ланкою у реалізації регіональної політики, спроможною забезпечити умови для ефективного використання наявного соціально-економічного і природно-ресурсного потенціалів.

2. РЕГІОНАЛЬНІ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ДИСПРОПОРЦІЇ УКРАЇНИ

2.1. Геополітичний вплив на формування міжрегіональної нерівності

Формування української національної держави відбувається у складних умовах, адже Україна – це країна із суттєвими регіональними відмінностями, вона утворена з множинності регіонів із власним історичним шляхом розвитку. Це гальмує процес побудови держави, яка по сьогодні ще не спромоглася досягти повної й органічної інтеграції регіонів і таким чином сформуватися в певну системну цілісність. Вплив геополітичних чинників на формування і розвиток регіонів України слід розглядати в історичному аспекті і у таких напрямах – виявлення генезису формування території регіону, аналіз зовнішніх геополітичних впливів на внутрішні процеси розвитку, зміни політичного статусу регіону, адміністративно-територіального поділу.

Актуальним є питання систематизації та аналізу чинників, які зумовлюють в Україні регіональну диференціацію. У першій групі чинників – природні ресурси, форма та розмір території України, наявність географічних відмінностей. Територія України має свою специфіку: за винятком Кримських і Карпатських гір – це рівнинна країна, яка має вихід до Світового океану через Азовське та Чорне моря, що омивають її південні регіони; майже навпіл територію України розділяє р.Дніпро на Лівобережжя та Правобережжя – цей чинник зіграв важливу роль у формуванні української держави; більшість мінеральних ресурсів, важливих для розвитку країни, зосереджується на Лівобережжі.

До другої групи чинників слід віднести відмінності етнокультурного та релігійного характеру, які слід особливо виважено і коректно інтерпретувати. Сучасна етнічна, а точніше, етнолінгвістична структура українського суспільства формувалася за умов тривалої політичної роз'єднаності, належності різних територій (регіонів) до різних держав, формування відповідної ментальності в різних історичних, соціальних, культурних, цивілізаційних умовах. Історико-культурні умови регіону проявляються у таких формах – спільність історичного розвитку території регіону, релігійно-духовні, культурно-освітні, родинні. М.Портер [42, с.174], аналізуючи конкурентні переваги регіонів, теж важливу роль відводив нематеріальним факторам, сформованим у процесі історичного розвитку певної території.На шляху до розвитку незалежної сучасної європейської держави, при зміцненні ролі державних інституцій не слід недооцінювати важливу психологічну роль національної самобутності держави, яка базується на мові і спільності культурної спадщини. Політика заборони і ігнорування української мови протягом багатьох століть в російській імперії та СРСР призвела, майже, до панівного вживання російської мови у більшості регіонів України. Багато аналітиків

цієї проблеми сходяться на думці про те, що українська мова збереглася тільки завдяки існуванню і розвитку досить потужної літератури. І зараз, і в майбутньому, на жаль, в незалежній Україні українська мова ще довго буде залишатися мовою тільки письменників, поетів, частини службовців, частини вчителів, викладачів ВНЗ, частини засобів масової інформації. Основним засобом комунікації між відмінними мовними реаліями України залишається російська мова, хоча офіційно державною мовою є українська. Маючи статус державної, українська мова залишається регіональною формою, а на Сході і Півдні – фрагментальним діалектом, яким користуються, насамперед, на побутовому рівні або, навіть, обмежуються родинами [25, с. 34].

Статистичні дані свідчать, що більша частина населених пунктів України і надалі розмовляє російською мовою, скоріше «суржиком». Отже, лінгвістична диференціація регіонів залишається стійким чинником регіональної ідентифікації, усвідомлення власної самобутності. Ситуація така, що ця диференціація може, за певних умов, у будь-який час перетворитися в мобілізаційний чинник сепаратиських тенденцій.

В регіонах компактними групами проживають меншини, які утворюють територіальні спільноти. Найчисленнішими серед них є росіяни, що мешкають переважно в АР Крим, Донбасі, на Півдні та у великих містах по усій країні, євреї – у великих містах, молдовани – у південно-західних регіонах (Одеська, Чернівецька, Вінницька області), болгари (Одеська область).

На жаль, негативну роль у консолідації регіонів України, у консолідації української нації відіграють релігійні чинники. Процесу формування України як цілісної держави перешкоджає приналежність релігійних громад до різних конфесій християнства. Так, на заході переважають греко-католики, на сході і півдні – православні московського патріархату, у центрі та в деяких західних областях – православні київського патріархату (офіційно не визнаного).

До третьої групи чинників регіональної диференціації слід віднести чинники історичного характеру. Належність сучасних територій до різних політичних утворень в минулому вплинула на різні сфери життя та обумовила своєрідність розвитку регіонів. Найбільші частини теперішньої України належали різним великим і малим державам: Росії, Австро-Угорщині, Польщі, Кримському ханству, Молдові, Литві, Румунії, Чехословаччині. Усі ці частини проходили власну історичну еволюцію, і саме з цих причин, історичні чинники є детермінуючими для пояснення регіональних відмінностей. За наявності різних сучасних варіантів районування (мега-, макро-, мезо-, мікро-) та системи адміністративно-територіального поділу, реалії сьогодення в Україні такі, що постійно даються взнаки історичні умови становлення територій.

Етнокультурний та історичний аспекти регіонів України дозволяють поділити країну на землі:

1) де сформувався український етнос – це північна, західна і центральна Україна, де збереглися ознаки українства попри шалений утиск української культури, особливо мови, з боку полонізації, германізації, румунізації, царських, комуністичних та сучасних русифікаторів (старі етнічні землі);

2) які були колонізовані вже сформованим українським етносом, який, як і інші етноси на цих землях, пізніше опинився під домінуючим впливом російського етносу та цілеспрямованої, послідовної й результативної за будь – яких політичних режимів політики русифікації – це південна і східна Україна (нові етнічні землі) [25, с.46].

Внутрішні історико-культурні зв'язки, що випливають із принципу історичного розвитку, на ментальному рівні пов'язують регіон. За етнографічними, етно-соціальними, етно-політичними параметрами існують спроби поділити Україну на Закарпаття і Буковину, Волинь, Галичину, Центр, Слобожанщину, Донбас, Причорномор'я – Приазов'я, Крим. Виділяючи геополітичні регіони України, проф. О.Шаблій зазначив, що в основі виокремлення цих регіонів лежать "передусім історико-географічні чинники та особливості політичного життя в окремих областях України на початку її державного становлення у 1990 – 1993 рр". На основі цих критеріїв О.Шаблій виділяє чотири геополітичні регіони (ГПР) України – Західний, Центральний, Східний і Південний. Історична спільність розвитку території формує менталітет (свідомість) населення, пов'язуючи мешканців регіону органічно. В результаті в середині регіону формується рівень культури наукової, управлінської еліти, культури ведення бізнесу, спільні традиції, цінності, які полягають у ставленні до праці, освіти, релігії.

Осмислення етнокультурних проблем, співвідношення регіональних, національних, суспільних цінностей, дослідження окремих культурних феноменів (регіонально-конфесійних, художньо-естетичних) – все це буде сприяти пом'якшенню досить загостреної міжрегіональної соціо-політико-економічної диспропорційності регіонів України.

Можна стверджувати, що Україна знаходиться в постійному навчанні новим способам діяльності, технологіям, життєдіяльності й існування. Регіони й міста формують свою політику, фіксуючи в ній як існуюче положення, так і розуміння процесу розвитку і його мети.

Геополітичне положення України визначило процес її історичного розвитку. Вона лежить практично в центрі Європи, по геополітичній вісі, яка з'єднує Балтійське і Чорне моря. Територія її регіонів була об'єктом споконвічної боротьби за володіння між різними імперіями. Традиційно вважається і історично доведено, що основою української нації були східно-слов'янські племена (поляни, древляни, сіверці, волиняни тощо), що закріпилися на території у VIII-IX століттях, але існували розрізнено.

Сформована у IX столітті Київська Держава протягом свого існування (до XIII століття) вела постійну боротьбу за інтеграцію розрізнених етносів, які прийнято вважати історичними попередниками

українців, росіян, білорусів. Політичні кризи XI-XII століть, татаро-монгольське панування та європейське оточення руських (українських) земель, спрямували процес державотворення в інше русло. Так, Галицька земля спершу інтенсивно інтегрувалась у економічне і політичне життя Київської держави, але в результаті розпаду Київської Русі, стала незалежною державою. Галицькі землі в кінці XI ст. поділились на чотири окремі князівства, які у 1141 р. об'єдналися в одне Галицьке князівство зі столицею у місті Галичі. У 1199 р. Галицьке князівство об'єдналося з Волинським. Виникла Галицько-Волинська держава, яка успадкувала національно-культурні традиції Київської Русі, з'єднала у своїх межах більшість українських етнічних земель, стала епіцентром розвитку українства, тереном, де плекалися і зберігалися народні традиції. Сюди стікалось українське населення із східних територій, що сприяло розвитку економічної могутності регіону у центрі Європи, на перехресті західної і східної культур. Через регіон проходив шлях, що з'єднував країни Заходу з країнами Сходу, тому на її території стикались і органічно поєднувались культурні багатства західної і східної цивілізацій, що сприяло формуванню на їх основі багатої, своєрідної і неповторної слов'янської культури. Інтенсивно велась торгівля дністровським торговельним шляхом. Зв'язаний Дністром з Візантією Галицький регіон тривалий час перебував під її впливом. Хрещення Русі і поширення православ'я до західних етнічних меж українців спричинило культурне тяжіння цієї території до Сходу, тоді, як на Заході домінувала Римська католицька церква. З посиленням татарської експансії у XIII ст. галицький князь Данило звернувся до Римської католицької церкви по допомогу, поставивши вперше питання, що "згодом стане важливою і постійною темою галицької історії, а саме – питання про відносини між західними українцями та римською церквою. Намагаючись відгородитись від впливів зі Сходу, Данило звернувся на Захід, тим самим подавши західним українцям приклад, який вони наслідуватимуть в усі наступні покоління".

„Збирали" українські землі (не в інтересах українців, звичайно) спочатку литовські князі, які з середини XIV століття включили до Великого князівства Литовського більшу частину етнічних українських земель. Західно-українські землі формувалися таким чином: Закарпаття відійшло до Угорщини і, як частина угорських округів, проіснувало в її складі до XIX століття, не зважаючи на те, що сама Угорщина у ці століття була розчленована між Австрією і Османською імперією; Буковина протягом тривалого часу була частиною Молдавського князівства; Галичина і Волинь (колишнє могутнє Галицько-Волинське князівство) з 1387 р. перейшли під юрисдикцію Польського королівства.

Політичну і економічну могутність регіону послабила тривала боротьба з татарськими загарбниками. В той час зростали економічна могутність і політичні впливи західних держав-сусідів, господарство яких зазнавало значно менших військових нападів зі сходу. Із середини XIV ст.

Галицький регіон втрачає свою незалежність і на 40 років стає ареною боротьби між Польщею, Угорщиною і Литвою. У 1387 р. він остаточно потрапляє під владу Польщі і до 1772 р. залишається однією з її провінцій. На початку XVI століття Чернігово-Сіверщина і Слобожанщина були відвойовані Московським князівством у Литви.

З 1569 року західні і східні українські землі увійшли до складу Речі Посполитої, яка за Люблінською угодою складалася з двох частин: Королівства Польського і Великих князівств Литовського, Руського та Жамайтийського.

Перші десятиліття після загарбання Польщею Галицький регіон під назвою “королівства Руського” існував як домен польського короля. До середини 30-х років XIV ст. зберігався старий територіальний устрій, окремими волостями управляли воєводи, яким підпорядковувались сотські, десятники, тивуни. Населення регіону дотримувалось законів, що діяли у час існування Галицького князівства. Цей період в історії названо “часом руського права”, але, як зазначає М. Грушевський, часи руського права “навіть у Галичині з її сильною історичною традицією» в дійсності були "часами розкладу і вигасання руського права". Інтенсивна польська колонізація Галицького регіону (друга половина XIV – початок XV ст.) сприяли поступовій його інтеграції у польську державну систему. У 30-х роках XV ст. у регіоні запроваджується польське право і адміністративно-територіальний устрій узгоджується із загальнопольським, тобто існує поділ на воєводства, землі і повіти.

Таким чином, у XV ст. Галицький регіон як політично-адміністративна одиниця зникає з світової політичної арени, а його територія, об’єднана у воєводства, входить до складу королівської Польщі. З 1434 по 1436 рр. до складу Галицького регіону входили Руське воєводство, що включало Львівську (сформовану на основі Звенигородського князівства), Перемишльську, Галицьку і новостворену Сяноцьку землі. Номінально до Руського воєводства належала Холмська земля. Окремим воєводством у складі Польщі у 1462 р. стає Белзька земля. Белзьке воєводство охоплювало верхнє Побужжя і верхню частину Посяння. Із XIV ст. від Галицького регіону відокремлюється територія сучасної Буковини, яка з часом потрапляє під владу Молдови.

Зміна політичного статусу регіону спричинила зміни у культурному та господарському розвитку. У Галицькому регіону інтенсивно запроваджується католицизм. Сюди мігрують особи польської та німецької національностей і засновують великі земельні господарства запроваджуючи нову систему обробітку землі. Не на користь українського населення змінюється національна структура міст. Важливе значення на подальший розвиток Галицького регіону мала Люблінська унія 1569 року. У регіон запроваджено цілком новий суспільно-економічний порядок. Інтеграція господарства регіону у господарську систему Польщі мала значний вплив на форми економічного розвитку, зміцнення економічних зв’язків з країнами Заходу. Галицький регіон

перебував під впливом геополітичних і геоекономічних зміни у Європі. Соціально-економічні події, що відбувались у Європі у XVI ст. наклали відбиток на економіку Галицького регіону. Населення Європи швидко зростало. Привезене з Нового Світу золото і срібло зумовило 500 – 1000-процентне зростання цін на продукти харчування. Почалася “велика східноєвропейська лихоманка, в якій важлива роль відводилася й Україні”, особливо Галицькому регіону звідки, експортувались зерно і худоба. У регіоні інтенсивно створювались фільварки – комерційно орієнтовані сільськогосподарські господарства, продукція яких йшла на експорт. Якщо ці події “на заході Європи сприяли переходу від феодального способу виробництва до більш прогресивного капіталістичного, на сході Європи, в тому числі на Україні, вони привели до зміцнення феодальних відносин”. Зерновий бум у Європі вплинув на формування однобокої господарської структури регіону, повернувши його економічний розвиток у бік сільського господарства. Розвиток промисловості і міст у цей період перебував у стані глибокої кризи.

Геополітичне і геоекономічне становище Галицького регіону у період його перебування у складі королівської Польщі було несприятливе для розвитку продуктивних сил і негативно позначилось на усіх сферах економічного і культурного життя мешканців регіону.

Насильницьке запровадження католицизму із польської сторони і намагання зберегти православ’я з українського боку в кінцевому результаті породило новий напрям християнства – уніатську, або греко-католицьку церкву (1596 р.). Зародження нової церкви відбулося у Галицькому регіоні – зоні стику двох потужних конфесій християнства. Ця геополітична подія мала історичні наслідки для всього українства, оскільки розділяла його на дві конфесії. Греко-католицьке віровизнання чітко виокремило Галицький регіон серед інших, підкреслило його національно-релігійну стійкість, регіональну свідомість щодо іноземних впливів. Разом з тим, зазначає О.Субтельний, “релігійна полеміка спричинилася до культурного піднесення, а ворожнеча з поляками сприяла чіткішому усвідомленню українцями своєї самобутності”[66, с.4].

У першій половині 70-х років XVIII ст. державно-політичний статус Галицького регіону змінюється. З 1772 р. внаслідок першого поділу Польщі під владу Австрії переходить майже вся територія Руського (крім Холмщини), Белзького і незначна частина Подільського (Чортківщина) і Волинського (Збаражчина) воєводств. Об’єднанням цих українських регіонів з південними частинами Краківського, Сандомирського та Люблінського воєводств було створено одну адміністративну одиницю – “Королівство Галичини і Володимирії” (з поділом на дистрикти, а пізніше округи, повіти). У 1795 р. в результаті третього поділу Польщі до Галицького регіону було приєднано північні частини Краківського, Сандомирського і Люблінського воєводств. Таке поєднання етнічно і релігійно різнорідних територій в одній адміністративній одиниці

зумовило штучний поділ Галицького регіону на Східну (українську) і Західну (польську) частини.

У складі Австро-Угорської імперії Галицький регіон перебував майже 150 років. Приєднання Галицького регіону до Австро-Угорської імперії відбувалось у період її економічного, політичного і культурного розквіту. Реформаторські заходи Йосифа II – прибічника "тогочасних європейських теорій мудрого правління" – особливо стосувалися східної периферії імперії. Реформи були спрямовані на підвищення економічного, соціального і освітнього рівня населення. Внаслідок селянських реформ, що були спрямовані на скасування кріпосного права, галицькі селяни стали більш захищеними у правовому полі. Позбулася польських впливів і здобула більшу самостійність греко-католицька церква. Приналежність до греко-католицької конфесії ідентифікувалася з національною приналежністю.

Адміністративну реформу у Галицькому регіоні було проведено швидко і ефективно. Регіон було поділено на 18 округів. У адміністративному плані у 1773 р. створено Крайове губернаторство – орган політичної і адміністративної влади з центром у Львові, який очолював губернатор і який підпорядковувався центральній владі у Відні. На рівні губернаторства вирішувались усі справи, окрім фінансових, а з 1784 р. – також апеляційного судочинства (згідно із судовою реформою 1782 – 1784 рр.). Губернатор мав значний вплив і на роботу станового сейму – представницького органу. Кожний округ очолював староста, а адміністративні функції виконували власники маєтків.

Незважаючи на прогресивні політичні, соціально-економічні реформи, що реалізовувались австро-угорським урядом, Галицький регіон був у складі чужої іноземної держави з власними імперськими інтересами. Економічна політика Австро-Угорщини полягала у тому, щоб зберегти аграрний напрям господарства у східній провінції. Галицький регіон мав стати для імперії постачальником продуктів харчування і сировини та ринком збуту готової продукції. Розвиток промислового виробництва стимулювався у західних провінціях – Австрії, Чехії, Богемії.

Разом з тим, Галицький регіон перебував під впливом політичних та економічних процесів, що відбувались у Європі. З XIX ст. у Європі й особливо у Східній Європі поширеною була ідея "концепції нації". До цього часу, чіткого усвідомлення національної приналежності не було. На першому плані завжди виступала соціальна структура населення – феодали, селяни і т. д. Згідно "концепції нації" національній приналежності відводилось першочергове значення. Концепція нації була глибоко сприйнята українцями Галицького регіону. Поширення цієї ідеї вело до національного відродження, націоналізації політичних вимог. З середини XIX ст. у регіоні створюються національні організації, які ставлять питання про відродження української мови, культури.

У 1848 – 1867 рр. в Австро-Угорщині відбулись політичні перетворення, які охопили і Галицький регіон – епіцентр національних,

соціальних і економічних проблем. У Європі в цей період так званої "весни народів" основним було питання національної незалежності італійців, німців, пізніше угорців і їх возз'єднання із національними територіями, що були за межами імперії. Одна з головних вимог українського населення стосувалась змін в адміністративному устрої краю – утворенні адміністративної одиниці, яка об'єднала б українські землі, що стало б передумовою економічного і національно-культурного розвитку регіону. Однак прагнення українського народу не було втілене у життя. Розпочаті перетворення закінчились скасуванням кріпосного права і прийняттям у 1867 р. конституції, яка лише офіційно декларувала національну рівність. Істотні зміни відбулися лише у адміністративно-територіальному устрої Галицького регіону. Австро-Угорська імперія перетворилась у централізовану державу, в якій губернаторства були реорганізовані і перетворені у намісництва. Таким чином, краї дістали статус провінцій на чолі з намісниками. У цей період, як зазначає О.Субтельний, "українці вперше у своїй історії дістали нагоду самовиразитися як нація", а це було дуже важливо для їх подальшого національного та регіонального самоутвердження.

Політичні та економічні процеси, що відбувались у Європі, впливали на господарську систему Галицького регіону. Наприклад, наполеонівські війни, що охопили Європу сприяли економічному піднесенню Галицького регіону. Текстильна, харчова промисловості регіону працювали на військові замовлення. Власне, перші десятиріччя XIX ст. були періодом економічного піднесення у Галицькому регіоні.

З середини XIX ст. політична інтеграція регіонів імперії переходить у економічну, чому сприяло інтенсивне будівництво комунікацій. Перша залізниця у регіоні, побудована у 1861 р., з'єднала Львів з Краковом (лінія Львів – Перемишль – Краків). Економіка Галицького регіону мала західну орієнтацію у зовнішньоекономічній діяльності. У другій половині XIX ст. територія регіону була сполучена залізницями з країнами Європи, у які вивозились сільськогосподарська продукція та сировина (деревина, нафта). Водночас, коли залізницею почали імпортувати товари широкого вжитку з країн Європи, це спричинило глибоку економічну кризу у регіоні. Нафтові родовища Галицького регіону приваблювали іноземних інвесторів. Фінансування нафтових промислів здійснювалось англійським капіталом. Колоніальна залежність економічної системи Західного регіону в кінці XIX – на початку XX ст. стала проявлятися особливо гостро. Це привело до зниження рівня життя населення та масової еміграції українців.

Трагічні події Першої світової війни, у якій Західний регіон був одним з об'єктів боротьби між воюючими сторонами, довели необхідність створення незалежної Української держави. На території регіону зіткнулися інтереси двох великих імперій – Австро-Угорської і Російської. Внаслідок військових поразок чи перемог австрійські окупанти

змінювались російськими і навпаки. Галицький регіон опинився в епіцентрі геополітичних процесів того періоду.

У результаті розпаду Австро-Угорської імперії на її території постав ряд незалежних держав. 1 листопада 1918 р. у Львові було проголошено Західноукраїнську Народну Республіку, територія якої мала охопити етнічні українські землі, котрі належали Австро-Угорщині. 22 січня 1919 р. в результаті злуки ЗУНР і УНР було утворено єдину Українську державу. У складі УНР західноукраїнські землі мали статус Західної області, куди і належала територія Галицького регіону.

Західноукраїнська Народна Республіка існувала у важких умовах, і вже 4 листопада 1918 р. її територія була окупована польськими військами. Геополітична ситуація, що склалась у Європі все ж давала надії ЗУНР на міжнародне визнання. Адже одним із відомих "чотирнадцяти пунктів" Антанти було право усіх народів на самовизначення. Проте інтереси учасників Антанти не були єдиними. Великобританія, яка вкладала капітал у розробку галицьких нафтових родовищ, відстоювала інтереси ЗУНР, Франція – інтереси Польщі. Загалом політичні інтереси Антанти полягали у тому, щоб не допустити відродження Німеччини створивши на східному кордоні міцну Польську державу. Відповідно, усі умови, що ставила Польща перед Антантою виконувались.

У результаті Ризького мирного договору між Польщею, Росією і Україною 18 березня 1921 р. територія Галицького регіону відійшла до Польщі. Згідно із статутом Галицького регіону, всі найважливіші питання вирішував польський уряд і сейм. Губернатор, який призначався урядом, наділявся більшими повноваженнями, ніж Галицький сейм. Політика польського уряду була спрямована на цілковиту уніфікацію українських земель з польськими.

Таким чином, з 1919 р., з часу польської окупації західноукраїнських земель, такої адміністративної одиниці, як Галичина, вже не існувало (назва регіону зникає із мап цього періоду). У складі Польщі територія Галицького регіону перебувала до вересня 1939 року. За час перебування у складі Польщі соціально-економічна система Галицького регіону зазнала ще більшого занепаду, промисловість регіону практично не розвивалась. Щоб не створювати конкуренції польській промисловості, частину заводів і фабрик у Галичині викуповували поляки і закривали. Проте польськими землевласниками інтенсивно освоювались родючі землі Тернопільського воєводства. У результаті таємної угоди між СРСР і Німеччиною територію Галицького регіону зайняли радянські війська, а вже 26.10.1939 р. її приєднано до УРСР.

Протягом усієї війни точилася гостра дипломатична і політична боротьба між радянським і польським урядом за західноукраїнські землі, зокрема за Галицький регіон.

У радянський період Галицький регіон, як адміністративна одиниця зникає з політичної карти УРСР, а на її території сформовано 4

адміністративні області: Львівську, Тернопільську, Івано-Франківську, Дрогобицьку, які в свою чергу ділились на райони. У 1957 р. Дрогобицьку область було реорганізовано і її територія увійшла до складу Львівської області. Хоча Галицький регіон було приєднано всього лише до іншої імперії, проте його територія розвивалась разом з іншими українськими землями. Це мало дуже важливе національно- культурне значення для всієї України. Соціально-економічна система Галицького регіону будучи частиною соціально-економічної системи СРСР, знову ж мала колоніальний характер.

На українських землях, які відійшли до Польщі, були створені сім воєводств. А з 1618 р. після приєднання Чернігово-Сіверщини їх стало вісім. Частина українських земель (Берестейське воєводство) відійшла до Литви (зараз – це частина Білорусії).

Першою спробою відновити українську державність була національно-визвольна боротьба українського народу під проводом Богдана Хмельницького (1648-1654 рр.). Ця довга війна призвела до того, що Україна стала протекторатом Московської держави. Протягом другої половини XVII століття йшла активна українська колонізація Слобожанщини. Були засновані міста Охтирка, Острозьк, Харків, Суми. Проте, далеко не всі українські землі увійшли до Московської держави.

У 1663 році відбувся поділ на Лівобережжя – протекторат Московської держави та Правобережжя. Так, Правобережжя спочатку (1663-65 рр.) було протекторатом Польщі, потім Кримського ханства (1665-1669 рр.), а з 1669 року – протекторатом Османської імперії.

Тим часом, Московська держава і Річ Посполита домовились про кінцевий розподіл України на Правобережжя з Поділлям у складі Речі Посполитої та Лівобережжя зі Слобожанщиною і містом Києвом у складі Московської держави. У 1668 році територія Київської метрополії відійшла з-під юрисдикції Константинопольського патріархату до Московського патріархату. Фактично до Петра І в Росії існувала значна розмаїтість адміністративно-територіальних одиниць – долі, князівства, воєводства, стани, округи тощо. Виділення цих територіальних одиниць видатний російський історик Н. М. Карамзін відзначав ще задовго до створення централізованої Російської держави. «Ярослав розділив державу на чотири області, – писав він, – ... протягом часу кожна з оних розділилася ще на особливі долі». Петро І у 1708 р. розділив Росію на 8 великих губерній, що у свою чергу поділялися на повіти. Вже після смерті Петра між губерніями і повітами (як проміжна ланка) з’явилися провінції. При Катерині II за рахунок розукрупнення число губерній збільшилося до 40, а потім – до 68 .

Регіони України у складі Московської держави спочатку були полками. Так, наприклад, у складі Слобожанщини було 5 полків – Охтирський, Острозький, Сумський, Харківський, Ізюмський; у складі Гетьманщини Малоросії) було 10 полків: Гадяцький, Київський, Лубенський, Миргородський, Ніжинський, Переяславський, Полтавський,

Прилуцький, Чернігівський, Стародубський (зараз у складі Брянської області Росії).

На Правобережжі і Поділлі у 17-18 століттях існували як воєводства, так і полки, але території 10-ти полків не були постійними.

Південь та Схід нинішньої України носив назву „Дике поле" і контролювався Кримським ханством, яке з 1475 року було протекторатом Османської імперії. Дике поле повільно колонізувалося. Так, українці колонізували обидва береги Дніпра, заснували Запорізьку (Низову) Січ; ногайці заселили північне Причорномор'я та Приазов'я, а на заході Дике поле колонізували молдавани. Наприкінці XVII ст. Запоріжжя перейшло під юрисдикцію Московської держави, а у 1709 році Січ була ліквідована вже Російською імперією, але у 1734 була відновлена під назвою Нова Січ, яка ділилася на паланки, яких було спочатку 5, а потім 11.

Після розділу і ліквідації Польщі, як самостійної держави, Правобережжя, Поділля і Волинь увійшли до складу Російської імперії. Була ліквідована Січ. Українські землі стали губерніями, в тому числі і землі Нової Січі. Південь і Схід отримали назву Малоросії, але колонізувалися вони переважно українцями.

У 1802 р. ці землі, за винятком Кубані, увійшли до складу Новоросійського краю, до якого увійшли 3 губернії: Катеринославська, Херсонська, Таврійська, 4 градоначальства: Таганрозьке, Одеське, Феодосійське, Керч-Єнікальське, які проіснували до 1874 р. Таким чином, були створені передумови для формування поруч з Лівобережжям та Правобережжям, третього мегарегіону України – Півдня.

Відновлення української державності після Б.Хмельницького відбулося у 1917 році, коли було створено дві державні структури: Центральна Рада і комуністична, які створили дві держави з однією назвою – Українська Народна Республіка (УНР), але у складі Росії. Коли ж Росія створила у 1918 році свою державу РСФРС, то в ній не знайшлося місця для УНР. Тоді 25.01.1918 р. обнародувано 4-й універсал Малої Ради, який проголосив УНР незалежною державою. За два тижні потому у Катеринославі була проголошена незалежна, але радянська УНР. 29.04.1918р. УНР була ліквідована і утворена Українська Держава на чолі з Гетьманом Скоропадським, яка у грудні 1918 р. була теж ліквідована і відновлена УНР, яка де-факто проіснувала до 1920р. УНР не мала власної фінансової системи, тому її збройні сили і транспорт підпорядковувалися відповідним структурам Польщі.

Одночасно існувала і радянська УНР, яка у 1919 р. була перейменована в УРСР, столицею якої у 1920 р. стало м. Харків. Це утворення теж не мало фінансової системи і окремої армії і проіснувало воно формально незалежним до 1922 року, тобто до утворення СРСР.

З 1922 до 1933 року в Україні діяла адміністративно-територіальна система, в якій деякі райони мали статус національних (російські, болгарські, єврейські, німецькі, молдавські, грецькі), були також

національні сільські та містечкові ради. У 1924 році була утворена Молдовська автономна республіка, яка проіснувала до 1940 року, столицями якої були Балта – до 1929 р. і Тирасполь (1929 – 1940 роки). З 1934 року Київ став столицею України.

На західних землях України у 1918 році була утворена Західно-Українська Народна Республіка (ЗУНР) зі столицею у м. Львові. Але після того, як до Львова 22 листопада 1918 року увійшли війська відновленої як самостійної держави Польщі, столиця була перенесена до м. Тернопіль. У 1923 році Польща анексувала Галичину і Західну Волинь та утворила тут 5 воєводств: Волинське, Львівське, Поліське, Станіславське, Тернопільське.

Наприкінці 1918 року Румунія анексувала Північну Буковину, Хотинщину, Бессарабію, Східне Закарпаття. Угорщина створила в Закарпатті так звану „ Русинську крайну". Нова країна Чехословаччина за підтримки заходу у вересні 1919 року зайняла усе Закарпаття, яке отримало назву „Підкарпатська Русь". У листопаді 1938 р. 15% території Закарпаття з містами Ужгород і Мукачеве були передані Угорщині, автономія у складі Чехословаччини була перейменована у Карпатську Україну з центром у м. Хуст.

У 1939 р. усе Закарпаття було окуповано Угорщиною. В період Другої світової війни до України відійшли: Західна Волинь (Волинська та Рівненська області), Східна Галичина (Львівська, Дрогобицька, Станіславська, Тернопільська області), Північна Буковина, Акерманський, Ізмаїльський жудеци Бессарабії (Чернівецька область, Ізмаїльський район). Була ліквідована Молдавська автономна республіка у складі України, її правобережні (по р. Дністер) землі відійшли до Молдавської РСР. У 1945 році до складу України увійшло Закарпаття, у 1954 році – Кримська область. Так було сформовано сучасну територію України з адміністративно-територіальним поділом на 24 регіони-області, АР Крим, 2 міста на правах регіонів – Київ і Севастополь.

Головними чинниками поглиблення регіональних диспропорцій у процесі переходу до ринку та за умов економічної кризи стали:

– різні ступені адаптованості окремих регіонів з різною структурою економіки до функціонування в умовах ринкової конкуренції;

– збереження галузевого принципу управління економікою, надання державної підтримки переважно базовим галузям, які мають високий ступінь територіальної локалізації;

– недостатній рівень внутрішньої кооперації виробництва між регіонами України;

– послаблення ролі держави щодо регулювання та стимулювання регіонального розвитку;

– реформування системи державного управління шляхом децентралізації, що відбулося за відсутності достатньої нормативно-правової бази і супроводжувалося суттєвим впливом суб'єктивних чинників у взаємодії центральної і регіональної влади;

– незавершеність механізму бюджетного регулювання, яке аж до 2000 року здійснювалося переважно но основі двосторонніх домовленостей окремих територій і центру;

– недостатня обґрунтованість та несистемність у застосуванні механізмів впливу держави на розвиток регіонів.

Слід зазначити, що незважаючи на негативні тенденції, останні роки характеризуються уповільненням темпів регіональних диспропорцій та поступовим їх зменшенням за окремими показниками.

Проте, в цілому позитивні тенденції економічного розвитку регіонів автоматично не призвели до пом'якшення міжрегіональних дипропорцій. А тому розв'язання цієї проблеми потребує розроблення і реалізації комплексу заходів щодо активного впливу держави на процеси регіонального розвитку.

2.2. Основні причини та обставини міжрегіональних диспропорцій сучасності

Дослідження міжрегіональної диспропорційності в сучасній Україні є предметом уваги для вчених різних галузей науки.

В масштабах регіонів склалися сукупності природних, економічних, соціально – побутових, національно – культурних зв'язків та інституціонально – економічних утворень, необхідних для життєзабезпечення населення.

Різноманітність умов розвитку регіонів України призвела до існування регіонів різного рангу і різних рівнів розвитку. Аналіз співвідношення параметрів економіко-соціального розвитку різних регіонів дає відповіді на багато нагальних питань, головними з яких є стан цілісності національного соціально – економічного простору, динаміка і тенденції інтеграційних і дезінтеграційних процесів, що відбуваються в межах означеної цілісності.

Еволюція основних параметрів розвитку регіонів, а також зміст економічних відносин між ними в умовах трансформації економіки демонструють наростання дезінтеграційних процесів, виявом яких служить розвиток міжрегіональної диспропорційності. При всій великій кількості і різномаїтті публікацій, присвячених цій проблематиці, питання міжрегіональної диспропорційності, як правило, бувають обмежені характеристикою кількісних параметрів у поєднанні з аналізом політичної кон'юнктури, що складається, оцінкою соціальних проявів економічних процесів, що відбуваються на регіональному рівні. Разом з тим дослідження сутнісних соціально-економічних процесів, які лежать в основі розвитку міжрегіональної диспропорційності в науковій літературі представлені лише епізодично. Тим часом саме цей аспект проблеми, на нашу думку, є ключовим у з'ясуванні причин і характеру, глибини і перспектив розвитку міжрегіональної диспропорційності.

Формування єдиного економічного простору на території країни має за мету подолання відмінностей в соціально-економічному розвитку регіонів. Регіональні нерівності обумовлюють виникнення і наростання суперечностей, як між регіонами, так і між Центром і регіонами, що призводять до дезінтеграції, до конфедеративних процесів і, навіть, до сепаратистських настроїв.

Причини, що породжують диспропорції в соціально-економічному розвитку регіонів, різноманітні. При цьому характер причин визначає заходи регіональної політики, направлені на подолання міжрегіональних диспропорцій. Слід зазначити, що причини можуть бути об'єктивними, тобто такими, що виражають природні відмінності: природно-кліматичні умови; склад і масштаби природних ресурсів; місцеположення (центр, периферія тощо) відтворювальної структури; переваги і недоліки, пов'язані з перетином міжгалузевих зв'язків; рівень і склад народонаселення; динаміка соціально-економічних і політичних процесів на макрорівні; стан виробничої і соціальної інфраструктури; рівень урбанізації тощо.

Проте разом з природним, існує комплекс причин, які виникають внаслідок неадекватних політичних і економічних рішень, які можуть йти у розріз із соціальними цілями суспільства. Прикладами суб'єктивних обставин, що породжують міжрегіональні диспропорції, можуть служити: державна політика, яка або створює переваги, або вдається до дискримінаційних заходів щодо окремих регіонів; розрив (часовий, просторовий) в проведенні економічних реформ на регіональному рівні; неврегульованість правових основ, а також неефективність самого механізму реалізації чинного законодавства; необгрунтовані преференції і пільги, що надаються центром окремим регіонам для соціальної підтримки. В результаті цих та інших подібних явищ й виникає диспаритет в рівні доходів «бідних» і «багатих» верств населення у внутрішньорегіональному і міжрегіональному розрізах; нерівномірність в розповсюдженні і поглибленні економічної кризи в різних регіонах, зрештою – поглиблення протиріч і утворення в регіонах локальних ринків, які характеризуються істотними відмінностями.

Характеризуючи основні підходи до вдосконалення регіональної політики в Україні слід зазначити, що вони багато в чому орієнтовані на зарубіжний досвід. Згідно сучасній економічній доктрині регіональні ринки складають одну з економічних основ господарського життя країни і це є абсолютно природним моментом розвитку ринкової економіки, але в Україні, як і на всьому пострадянському просторі, в недостатній мірі зважають на її специфіку і реалії. Це виявляється в рівні теоретичного осмислення і практичного враховування того факту, що в умовах соціалістичної, унітарної держави регіони були об'єктами державної політики і не були суб'єктами ринкових відносин.

Проблема міжрегіональних диспропорцій своїм корінням йде в історію розвитку Радянської держави, в якій прискореними темпами

розвивалися Москва і Ленінград, столиці національних республік, а в той же час багато інших регіонів істотно відставали в своєму економічному і соціальному розвитку.

Міжрегіональні диспропорції в економіці України ведуть свій початок від структурної політики розвитку народного господарства в СРСР. В умовах планово-директивної системи, в її здійсненні визначальна роль належала доктрині пріоритетного розвитку галузей групи «А» (у радянській промисловості її частка складала близько 85%), тоді як розвиток галузей групи «Б» був поза зоною найпершої уваги.

Галузеві диспропорції наростали в умовах нерівномірності розвитку територій, а також шляхом підвищення питомої ваги і ролі відсталих регіонів і консервації економічного розвитку старих промислових районів. Переважний розвиток отримали регіони, що виробляли продукцію галузей групи «А». Помірний розвиток виробництва в традиційних районах і зрушення продуктивних сил на схід та південь, тобто до Середньої Азії і Закавказзя, в економічно освоєні райони, здійснювалися при помірному фінансуванні переробних галузей, за рахунок експлуатації дешевої робочої сили, а також праці ув'язнених. Розширення площі економічної діяльності, розробка нових родовищ природних ресурсів у військово-стратегічних цілях, вирівнювання економічного і соціального стану в розвинених і відсталих районах могли характеризуватися як основні цілі регіональної політики Радянської держави.

Проте зростання капіталовкладень по даних напрямах, з економічної точки зору, було не ефективним, оскільки ці капітальні вкладення не окупалися і не могли окупатися зважаючи на віддаленість від індустріальних центрів і слабкої вивченості територій національних околиць, нижчої продуктивності праці на нових підприємствах, ніж в індустріально-розвинених районах СРСР і в світовій практиці, несприятливої динаміки зайнятості в районах нового освоєння. В цілому диспропорційність розвитку регіонів, поява так званих регіонів-донорів, за рахунок яких розвивались інші регіони є результатом тодішньої політики, яка бере свій початок ще з кінця 20-х років XX століття.

У результаті такої регіональної політики з'явилися так звані депресивні регіони з відповідними тенденціями розвитку, тобто зниженням темпів економічного розвитку, збільшенням зносу обладнання, відтоку населення, переважно кваліфікованого, падінням ефективності виробництва, погіршенням фінансової, соціальної та екологічної ситуації в Донецькому, Придніпровському, Східному регіонах.

Внаслідок того, що інтенсивне інвестування регіонів по своїй тривалості складало, як правило, один цикл, другий цикл вже мав деформовану структуру: варто було регіону набрати силу, як приріст фінансових ресурсів негайно вилучався для дотування інших регіонів.

У СРСР головними важелями проведення регіональної політики були:

– будівництво коштами державного бюджету підприємств в регіонах нового освоєння і відсталих регіонах;

– дотування місцевих і республіканських бюджетів, з яких фінансувався соціальний розвиток.

При цьому у вирішенні народногосподарських задач переважали гігантоманія при явному дефіциті уваги до дрібних і середніх підприємств, відставання легкої і харчової промисловості, житлового будівництва і сфери послуг. Директивний характер експорту (імпорту) фінансових ресурсів, як засіб регіональної політики, слугував умовою такого ж директивного затвердження функціональних диспропорцій між регіонами, закріплення за ними функцій донорів, реципієнтів і регіонів з нульовим сальдо і бюджетним трансфертом. Ще однією умовою, що сприяла міжрегіональним диспропорціям в СРСР, був механізм фінансування соціальної сфери. У світовій практиці соціальна сфера, як відомо, сплачується з багатьох джерел, зокрема, безпосередньо споживачами, наприклад, витрати на їжу, медицину, освіту, за рахунок коштів місцевих бюджетів, за рахунок національних державних цільових фондів і програм, фірмами для своїх працівників, із страхових фондів.

У СРСР основні інвестиції на соціальний розвиток здійснювалися з централізованих державних джерел. Тим самим можливості різних регіонів урівнювалися. Покриття соціальних витрат здійснювалося також коштами підприємств, які виділялися через відповідні міністерства. Проте в умовах, коли існував нерівномірний розвиток різних регіонів, природно, можливості підприємств були різними. Через цю обставину в індустріально-розвинених регіонах соціальна сфера фінансувалася на більш високому рівні, ніж в тих регіонах, які відстали в своєму розвитку, як, наприклад, в регіонах аграрних. Крім того, жорстка директивна централізація фінансування призвела майже до повної відсутності регіонального соціального програмування. Тим самим, особливості потреб регіонального розвитку практикою фінансування соціальної сфери не враховувалися або враховувалися в недостатній мірі.

В ході сучасної реформи економіки України міжрегіональні диспропорції отримали новий імпульс. Якщо в умовах командно-адміністративної системи найбільш характерною її особливістю був державний монополізм в усіх фазах відтворювального процесу: у виробництві, розподілі, обміні, споживанні, то в ході здійснення реформи у 90-х роках склалася ситуація, коли стара система, заснована на суспільній, по суті державній, формі власності і директивному плануванні та управлінні, виявилася знищеною. Державний монополізм в нових умовах зберігся лише в межах фінансово-бюджетної системи і сфери функціонування структур, що знаходяться в державній власності.

Проте руйнування старої системи не призвело і не могло автоматично призвести до появи конкурентного ринку, до зміни гіпермонополізованої народногосподарської структури, тому на місці державної монополії в ході формування нової територіальної

організаційно-економічної структури в процесі приватизації соціалістичних підприємств виникли нові монополії, як в системі управління регіонами, так і в народногосподарській відтворювальній структурі. Саме перехід від єдиної державної монополії до відтворювальної структури, що включає безліч монополістичних структур у виробництві і управлінні, є головною умовою розвитку міжрегіональної диспропорційної і дезинтегруючих тенденцій в процесі реформування економіки.

У своєму прагненні подолати монополізм, що складав головний зміст економіки командно-адміністративної системи, реформатори не пішли шляхом створення умов розвитку підприємництва і конкурентного ринку. Був прийнятий на озброєння інший шлях – дроблення єдиної державної монополії на безліч дрібніших монополістичних структур. У зв'язку з цим, характеризуючи деякі найбільш істотні елементи соціально-економічної системи, що склалася, слід зазначити, що в процесі переходу від планово-директивної економіки до системи, що склалася, вони характеризуються наступними особливостями, які у свою чергу формують умови розвитку міжрегіональної диспропорційної в різних формах:

1. В нових умовах на зміну єдиній загальнонародній власності прийшла багатоукладність. Проте в межах багатоукладної економіки суб'єкти господарської діяльності, що представляють різні форми власності, опинилися в нервіних умовах і були економічно неоднорідними. Об'єктами власності країни і регіонів стали усі підприємства, здатні виробляти продукцію і приносити доходи. Об'єктами муніципальної власності стали, головним чином, підприємства соціальної сфери, що потребують фінансування. Таким чином, доходи за своєю основною спрямованістю опинилися в розпорядженні, насамперед центру, а потім регіонів. Що ж до місцевого самоврядування, то воно існуючою системою було дискриміновано.

2. На зміну директивному управлінню прийшла нова система управління, яка за задумом повинна була розвиватися на природній економічній основі, як на макрорівні, так і на інших рівнях. Проте, фактично відбувся перехід від моноцентризму державно-монополістичного типу до багаторівневого управління з розподілом функцій між органами влади в центрі і в регіонах, а також на рівні місцевого самоврядування. При цьому існування централізованих фінансових потоків і системи розподілу бюджетних коштів поставило центральною проблему управління розвитком міжбюджетних відносин, а не відтворювальний процес в регіонах.

3. В нових умовах перехід від директивного планування до індикативного фактично виявився нереалізованим, внаслідок чого в регіонах і в макроекономічному масштабі відсутня реальна єдина програма стратегічного планування. Збереглися лише елементи поточного планування. Це призвело до руйнування економічних зв'язків між регіонами, відокремлення і дисонансу їх поточного і перспективного розвитку. Фактична відсутність стратегічного планування в регіонах,

руйнування економічних зв'язків між ними, життєдіяльність регіонів, фактично в режимі виживання, послужили відокремленню в їх діяльності, розвитку суперечностей і протистоянню між ними, тобто стали новим чинником міжрегіональної диспропорційної.

4. Перехід від державної монополістичної структури до перетвореної на ринковій основі системи суспільного поділу праці і розвитку різноманітних форм і процесів усуспільнення праці і виробництва, фактично не мав в нових умовах своїм результатом появу і розвиток нових ринкових форм суспільного поділу праці. Зміна форми суспільного розподілу праці вимагає:

- по-перше, адекватних матеріально-технічних умов праці;
- по-друге, нової народногосподарської структури. Ні того, ні іншого в результаті перетворень початку 90-х років в господарській системі не виникло. В результаті цих обставин суспільна комбінація виробництва і праці старого зразка, будучи зруйнованою змінами у відносинах власності, управління, планування, в новій формі не відродилася. Реально в Україні співіснують 27 регіонів, між якими є протиріччя і складні відносини з центром.

5. Від дефіциту з гарантованим збутом, а також від планового завдання як мотиватора, виробництво в нових умовах повинне було перейти до ринкового мотиваційного механізму з орієнтацією виробництва на задоволення потреб платоспроможного попиту на основі міжнародних стандартів. Проте в умовах 50% падіння рівня виробництва як головного мотиватора в діяльності підприємств виступив прибуток отримуваний від продажу імпорту, а також можливість отримання інших доходів в результаті переважної комерційної невиробничої діяльності. Реалізація можливості отримання прибутків в цих напрямах в регіонах неоднакова через їх відмінності, як в плані природних умов, так і в економічному розвитку. Нерівні умови і можливості служать ще одним чинником розвитку міжрегіональних диспропорцій.

6. Характеризуючи особливості інвестиційного процесу в сучасних умовах, слід зазначити, що вже минув директивно-централізований характер розподілу інвестицій на всьому територіально-економічному просторі, але в результаті конкурентний ринок інвестицій не був створений. У сучасних умовах інвестиційні потоки регулюються монопольним положенням інвесторів, а також чинниками суб'єктивної властивості, тобто вольовими рішеннями, а також впливом і особистими зв'язками керівників регіонів. Такий характер розподілу і отримання інвестицій служить імпульсом міжрегіональних диспропорцій.

7. За роки незалежності валютний простір українського ринку значно розширився від купонів до „твердої" гривні. Але залежність від імпорту, а також перетворення в сучасних умовах валюти в головний об'єкт накопичення обумовили нестабільність курсу гривні і масштабний вивіз національного багатства з України у формі інвалюти, а також масову скупку інвалюти населенням.

Істотні відмінності комерційних можливостей в регіонах лягли в основу нерівномірності валютних потоків, спрямованих в різні регіони. Це, у свою чергу, явилося ще однією умовою розвитку міжрегіональних диспропорцій в сучасних умовах.

8. При переході до економіки ринкового типу радянська фінансово-бюджетна а також податкова системи втратили свою основу – загальнонародну власність і директивне народногосподарське планування. Якщо раніше суб'єктом фінансово-бюджетних відносин була держава, то в нових умовах самостійними суб'єктами стали:

- держава (центр);
- її суб'єкти – регіони;
- муніципальні утворення;
- суб'єкти господарської діяльності і громадяни.

Відносини між ними складаються на основі плюралізму форм власності. Домінуючими в цих умовах, стали відношення централізації (акумуляція в центрі) і подальшого перерозподілу фінансово-бюджетних ресурсів між центром і регіонами. Збереження монополізму у поєднанні з двократним скороченням об'єму виробництва зумовили наростання міжрегіональних диспропорцій.

9. У сфері ціноутворення перехід від директивного встановлення і регулювання цін до ринкового відбувався в умовах дефіциту, тобто монополії пропозиції над попитом. Деформоване гіпертрофованим розвитком військово-промислового комплексу і групи «А» виробництво продукції групи «Б» і послуг населенню за залишковим принципом, відтворювальна народногосподарська структура, глибока економічна криза, неадекватна державна політика регулювання цін на продукцію природних монополій, необгрунтовано високі ставки оподаткування зумовили:

- завищений рівень цін на сировину і енергоносії;
- диспаритет цін на продукцію промисловості і сільського господарства;
- монополізм в ціноутворенні значної частини товарів народного споживання і послуг.

Саме ці обставини послужили причиною поглиблення міжрегіональних диспропорцій між суб'єктами – донорами і суб'єктами – реципієнтами. Як відомо, в числі донорів опинилися суб'єкти – виробники сировини, енергоносіїв, продукції машинобудування, хімії і нафтохімії. При цьому розриви в економічних і соціальних показниках між регіонами, що інтенсивно розвиваються і проблемними, наростають.

10. Реформування зовнішньоекономічної діяльності мало своїм першочерговим і основним компонентом відміну державної монополії зовнішньої торгівлі і початок самостійної експортно-імпортної діяльності господарюючих суб'єктів. В імпорті – експорті проявляється пріоритет Києва та ще 2-3-х регіональних центрів, які сконцентрували в собі найбільш значні

валютно–фінансові ресурси. Монополізм Києва і обмеженої частки регіональних центрів в експорті – імпорті служить причиною розвитку міжрегіональних диспропорцій в зовнішній економічній діяльності.

11. Перехід регулюючих функцій у сфері розподілу ресурсів, засобів виробництва і предметів споживання від держави до ринкових структур, при збереженні монополії пропозиції над попитом і кризи, а також неефективності державної конкурентної політики, має своїм результатом міжрегіональні диспропорції в розвитку суб'єктів – «продавців», що сконцентрували виробничі і фінансові ресурси, і суб'єктів – «покупців», все більш поступливих першим в розвитку галузей виробництва товарів і послуг.

12. Державне регулювання монополізму і захист конкурентних відносин в нових умовах мали своїм початком ухвалення відповідного законодавства.

Проте спочатку реалізація антимонопольної політики була істотно ускладнена низкою обставин:

- недосконалістю і суперечністю самого законодавства;
- неефективністю порядку реалізації законів в діяльності відповідних контролюючих, правоохоронних і судових органів;

За цих умов, як галузевий, так і територіально-економічний монополізм фактично стали непідконтрольними державі, що стало головною причиною міжрегіональних диспропорцій. Їх проявами служать численні бар'єри, що обмежують рух міжрегіональних товарних потоків. Кризові явища в регіонах, що супроводжуються їх подальшою дезинтеграцією, поставили регіони перед необхідністю самостійного вирішення питань фінансування своїх першочергових проблем. При цьому проблема кредитування регіональних бюджетів вирішується (в умовах різкого падіння реального сектора економіки) емісією різного роду боргових зобов'язань, що відбувається на рівні регіонів. Українські інвестори у цій ситуації не складають серйозної конкуренції зарубіжним.

У розвинутих країнах світу використовуються різні теорії в розробці і здійсненні соціальної регіональної політики, що обумовлено специфічними підходами до визначення цілей і задач цієї політики. Значну роль при цьому відіграє визначення співвідношень соціальних, економічних, національних, демографічних, екологічних і культурних елементів і напрямків у регіональній політиці.

Типології моделей соціального розвитку регіонів у своїй сутнісній основі базуються на концепції "полюсів розвитку", що розглядає розвиток регіональних одиниць території як самодостатніх регіональних суб'єктів.

Для сучасної регіональної політики Західної Європи характерні лібералізація, стимулювання більш повного використання економічного потенціалу регіонів. Основним її суб'єктом є територіальні структури (райони і регіони), а головною задачею – підвищення рівня життя населення за рахунок вирівнювання розвитку територій.

Світова практика регулювання регіонального розвитку сильно диференційована в залежності від особливостей і розвиненості національних економік, державного устрою окремих країн, політичних традицій і форм міжнародної інтеграції. Тому головною вимогою і серйозним обмеженням результативних запозичень світового досвіду є адекватність економічної, соціокультурної, національно-етнічної, політичної й інших характеристик України тим державам, чий досвід передбачається використовувати.

Політика "вирівнювання", як ідеологія державного впливу на параметри функціонування окремих регіонів, використовується в різних масштабах і стосовно до різних груп таких параметрів, причому тільки пряме чи опосередковане регулювання регіонального розвитку з боку держави здатно ефективно здійснити територіальне "вирівнювання". Для цього не обов'язкове (хоча і бажане) пряме державне втручання, але дуже необхідна аргументована і тверда політика державного регулювання, що функціонує як чітка організаційно-правова система і діє відповідно до визначених принципів.

У країнах з перехідною економікою поліпшення життєвих умов населення пов'язується з формуванням нового механізму соціально-економічних відносин, що забезпечує проведення ефективної регіональної політики. При цьому більше визнання одержує необхідність переміщення центра ваги цієї політики на окремі підприємства, що відповідають ринковим критеріям конкурентоздатності на внутрішньому й особливо на світовому ринку. Зменшення значення прямих форм адміністративного і бюджетного державного регулювання, посилення ролі важелів непрямого впливу держави позначилися насамперед на мікрорівні. Це привело до того, що державні органи практично відмовилися від проведення регіональної політики.

Прагнення регіонів у рамках Європейського Союзу до більшої автономії привело до нового розуміння сутності регіонального розвитку як наслідка використання внутрішнього потенціалу регіонів. Суть цього процесу полягає в перенесенні акценту з прямого державного регулювання регіонального розвитку на стимулювання формування в регіонах автономного механізму й у заохоченні приватного підприємництва. Регіональна політика в даний час покликана сприяти самостійності і саморозвитку господарчих суб'єктів регіону, вибору оптимального розподілу ресурсів регіону і підвищенню його конкурентоздатності.

Світовий досвід регіонального розвитку свідчить про те, що в сучасному світі не існує будь-якої домінуючої моделі регулювання регіонального розвитку. Більш того, саме в цій сфері розходження між країнами особливо великі, що є прямим наслідком регіонального різноманіття.

У справі подолання міжрегіональних диспропорцій Україна не може обмежитися копіюванням досвіду будь-якої однієї країни, а повинна

шукати свої підходи до рішення важливих регіональних проблем на основі селекції світового досвіду. Регіони вимушені самостійно виділяти ресурси для розвитку в ситуації постійного зменшення надходження ресурсів. Зростання регіонів можна зобразити за допомогою метафор: імітація розвитку (коли процеси розвитку не здійснюються, а лише декларуються, або імітуються ("Нью-Васюки"), екстенсивний розвиток, коли процес здійснюється за рахунок розширення, експансії в суміжні сфери, інтенсивний тип розвитку з нуля, розвиток на основі реконструкції втраченого, лавиноподібний розвиток на основі прогресуючих чинників – ефект "доміно.

2.3. Особливості форм і структури диспропорційності розвитку регіонів України

Адміністративно-територіальний поділ здійснюється з урахуванням соціально-економічних, природно-географічних і етнокультурних особливостей розвитку територій (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Адміністративно-територіальний устрій України
(на 1 січня 2010 р.)

Регіони України	Райони	Міста		Райони у містах	Селища міського типу	Сільські населені пункти
		всього	у тому числі державного республіканського і обласного значення			
Україна	***490***	***456***	***178***	***118***	***886***	***28585***
Автономна Республіка Крим	14	16	11	3	56	956
області:						
Вінницька	27	18	6	3	29	1466
Волинська	16	11	4	—	22	1053
Дніпропетровська	22	20	13	18	46	1438
Донецька	18	52	28	21	131	1124
Житомирська	23	11	5	2	43	1624
Закарпатська	13	11	5	—	19	579
Запорізька	20	14	5	7	23	918

Івано-Франківська	14	15	5	—	24	765
Київська	25	25	11	—	30	1129
Кіровоградська	21	12	4	2	26	1012
Луганська	18	37	14	4	109	792
Львівська	20	43	9	6	35	1849
Миколаївська	19	9	5	4	17	901
Одеська	26	19	7	4	33	1136
Полтавська	25	15	5	5	21	1827
Рівненська	16	11	4	—	16	1003
Сумська	18	15	7	2	20	1491
Тернопільська	17	18	1	—	17	1020
Харківська	27	17	7	9	61	1683
Херсонська	18	9	3	3	30	658
Хмельницька	20	13	6	—	24	1415
Черкаська	20	16	6	2	15	825
Чернівецька	11	11	2	3	8	398
Чернігівська	22	15	3	2	30	1494
Міста:						
Київ	—	1	1	10	—	—
Севастополь	—	2	1	4	1	29

Джерело: [62]

Області України дуже відрізняються як за розмірами території, так і за чисельністю населення. Розходження по території складають 4,1 рази (Одеська область – 33,3 тис. кв.км, Чернівецька обл. – 8,1 тис.кв.км),по кількості населення – 5.2 раза (Донецька та Чернівецька області). Існує велика різниця і за економічними показниками. Так на 7 регіонів України з 27 припадає біля 60% ВРП, 18 регіонів є відсталими, через те, що в них: ВВП на душу населення нижче середнього показника по країні; середньомісячна зарплатня нижче ніж у Києві у 2,2 рази; рівень зареєстрованого безробіття – вище ніж у Києві, наприклад, у Тернопільській області, у 16,5 рази. Слід зауважити, що у світі граничною нормою показників міжрегіональних диспропорцій є 25%.

Система економічних відносин регіонального рівня є складною за всіма аспектами: у кожному її елементі є певні протиріччя. Ці протиріччя простежуються навіть у цільовій функції розвитку регіону, яка складається з двох протилежних моментів:

– економічної ефективності у розвитку кожного регіону як абсолютної (внутрішньорегіональної), так і відносної (по відношенню до інших регіонів);

– соціальної справедливості, тобто забезпечення за рахунок як регіону, так і держави, рівня життя населення даного регіону, який не поступався б середнім показникам по країні в цілому.

Криза економічної системи призвела до серйозних деформацій в розвитку територіальних утворень України. Істотне скорочення держзамовлення, нова структура цін і тарифів, припинення дотування збиткових виробництв послужили причинами змін в галузевій ієрархії. Це сприяло змінам спеціалізації регіонів, а у багатьох випадках – втраті ними певної галузевій орієнтації. Диференціація в розвитку регіонів мала своїм результатом руйнування економічного простору, що створює загрозу безпеці існування держави.

Спроби подолати негативні тенденції в розвитку регіонів політичними засобами не тільки не сприяли вирішенню регіональних проблем, але і призвели до їх загострення.

Економічна криза служить дестабілізуючим чинником в розвитку відносин між Центром і регіонами. Звуження можливостей держави в сучасних умовах виконувати свої зобов'язання перед бюджетами регіонів дискредитує політику Центру в очах населення регіонів і підштовхує їх керівництво до самостійного пошуку виходу з кризи. Для України сьогодні характерне зіставлення інтересів Центру і регіонів, східних і західних регіонів. Таке сприйняття регіональної політики Центру не випадкове. Передавши на місця майже всю систему соціально-економічного забезпечення потреб населення, Центр, по суті, поставив регіони перед необхідністю самостійного виживання. Це не могли не використати політичні партії для досягнення своїх вузькопартійних цілей, які можуть призвести до небажаних наслідків.

До певної міри це було обумовлено ліквідацією централізованої системи державного планування і постачання. Розрив міжрегіональних виробничо-господарських зв'язків, що склалися, різке подорожчання послуг транспорту і зв'язку призвели до того, що регіони опинилися перед небезпекою економічної ізоляції один від одного, руйнування єдиного економічного простору країни, необхідності опори на власні можливості і ресурси.

Можна виділити два етапи розвитку міжрегіональних диспропорцій:

- перший, до середини 90-х років, характеризується різким відривом регіонів сировинного та металургійного експортного напрямку, який мав своїм наслідстком розвиток диспаритета, що виявився в позначенні регіонів – лідерів і аутсайдерів. На цьому етапі деякими регіонами була зроблена спроба наблизитись до лідерів за рахунок експорта агропромислової продукції.
- другий етап почався з 1995 року, міжрегіональні диспропорції проявилися в новій якісті – позначилися нові лідери відриву – Київ та Київська область. На цьому етапі зросло значення регіонів з транспортними, особливо транзитними функціями. Але ще продовжується домінування металургійно-сировинних регіонів.

Протиріччя між центром (державою) і регіонами полягає в тому, що кілька промислово розвинутих східних областей України, мотивуючи тим,

що на їх території створюється більша частина фінансових ресурсів, вимагають непропорційного збільшення бюджетних трансфертів.

Відсутність субсидіарності у взаємовідносинах центру і регіонів, центру і окремих міст; низький, обмежений рівень самоврядування, відсутність кооперацийних зв'язків між областями та єдиних критеріїв їх бюджетного забезпечення підсилює регіональну диференціацію.

Питання адміністративної реформи, яка мала б сприяти взаємовідносинам центру і регіонів стоїть дуже гостро, але ця реформа фактично згорнута чи призупинена. Одним з головних напрямків адміністративної реформи є субсидіарність, невтручання центру в усі проблеми на місцях, тобто має відбутися децентралізація влади, але при цьому збережена унітарність України.

Напевно, що головним у цьому процесі є передача фінансових ресурсів на ті території, де вони створилися. Якщо, наприклад, у місті Кременчуці щорічно збирається 2,5 млрд. грн. податків, а залишається після розподілу „згори" тільки 7- 8% від цієї суми, то про яке зростання економіки міста може йтися? Місто за виробництвом на душу населення, за зайнятістю, за прибутковістю, за відрахуваннями до центрального бюджету – одне з кращих в Україні і могло б забезпечити високий рівень життя населення, аби була інша економічна стратегія в державі. Потрібно створювати можливості на місцях не розподіляти „згори". Але за моделлю, коли створюються ресурси лише для окремих міст і регіонів регіональні диспропорції в нашій країні будуть зростати. Таких міст, як Кременчук в Україні багато, це Іллічівськ, Прилуки, Южне та інші.

В Україні склалася група з п'яти-шести регіонів, які мають значний, переважно сировинно-експортний потенціал, який забезпечує їх економічний розвиток і дає перевагу перед іншими регіонами. До цих регіонів слід додати центр, де зконцентровані найбільші фінансові ресурси, що свідчить про високу просторову концентрацію наддоходів. Склалися системи у вигляді великих банківських і комерційних структур, які перекачують фінансові ресурси і при багаторазовому їх обігу, концентрують їх у столиці, або, переважно, за кордоном. Такий перерозподіл призводить до того, що регіони, навіть ресурсодобувні, не можуть повною мірою стягувати податки з діяльності підприємств, які розташовані на їх території, але зареєстровані у Києві, куди й надходять податки. Така «збочена» міжрегіональна спеціалізація, за якої одні регіони виробляють продукцію, інші – концентрують ефект від її виробництва і перерозподілу, а також ефект від реалізації капіталу, який працює в сфері обігу, безумовно, не може існувати довго. Держава не може розвиватися успішно і стало за наявності великих диспаритетів у територіальній концентрації реальної фінансової влади і власності. Підйому економіки регіонів мала б сприяти інвестиційна активність, яка була б розширена на усі регіони країни. Але здійснити таку інвестиційну активність в ситуації, коли тільки на м. Київ та Київську область припадає майже 40% іноземних інвестицій неможливо.

На сьогоднішній день офіційно затверджена типологизація регіонів ще не прийнята. У роботах багатьох авторів пропонуються різні підходи до вирішення даної проблеми. Проте якнайповніша і достовірніша типологія регіонів України включає їх диференціацію:

– за рівнем і темпами зростання номінальних доходів населення;

– за співвідношенням грошових доходів і прожиткового мінімуму (за купівельною спроможністю);

– за часткою населення з доходами нижче за прожитковий мінімум;

– за динамікою виробництва найважливіших галузей;

– за рівнем і динамікою бюджетної забезпеченості;

– за ступенем їх бюджетної самостійності;

– за типами регіональних банківських систем і низкою інших критеріїв.

На диференціацію економічного розвитку вплинули кардинальні зміни, що відбулися в структурі власності на регіональному рівні внаслідок впровадження нових форм господарювання. У результаті приватизаційних процесів суттєво зменшилася частка державного сектору економіки. Практично втрачений безпосередній адміністративний вплив органів місцевої влади на суб'єкти господарювання; зникли важелі прямого втручання влади в їх діяльність. Дедалі більшої ваги у регіонах набувають новостворені підприємницькі структури. На формування доходів на регіональному рівні зростає вплив недержавного сектору: за рахунок його діяльності забезпечується понад 65% доходів бюджетів усіх рівнів. Реформування в аграрному секторі пов'язане зі встановленням нових відносин між місцевою владою і суб'єктами господарювання у сільській місцевості.

Залишається й досі значною диференціація регіонів за показниками експорту та імпорту – питома вага Волинської, Житомирської, Кіровоградської, Рівненської, Тернопільської, Херсонської, Хмельницької, Чернівецької, Чернігівської областей та м. Севастополя в експорті та імпорті не перевищує одного відсотка. У той же час питома вага трьох регіонів – Донецької, Дніпропетровської та Запорізької областей – у загальноукраїнському експорті становить 44,6 % і складається з сировини або виробництва проміжної та низько технологічної продукції.

У 10-ти регіонах питома вага прямих іноземних інвестицій не перевищує 1% від загальноукраїнського показника. Для значної частини регіонів характерні потенційні можливості розвитку сільського господарства (проте вони не використовуються) та занепад промисловості, низький рівень розвитку сектору послуг. Головними чинниками поглиблення регіональних диспропорцій у процесі переходу до ринку та за умов економічної кризи стали:

– різні ступені адаптованості окремих регіонів з різною структурою економіки до функціонування в умовах ринкової конкуренції;

– збереження галузевого принципу управління економікою, надання державної підтримки переважно базовим галузям, які мають високий ступінь територіальної локалізації;

– недостатній рівень внутрішньої кооперації виробництва між регіонами України;

– послаблення ролі держави щодо регулювання та стимулювання регіонального розвитку;

– реформування системи державного управління шляхом децентралізації, що відбулося за відсутності достатньої нормативно-правової бази і супроводжувалося вагомим впливом суб'єктивних чинників у взаємодії центральної і регіональної влади;

– незавершеність механізму бюджетного регулювання, яке аж до 2000 року здійснювалося переважно на основі двосторонніх домовленостей окремих територій і центру;

– недостатня обгрунтованість та несистемність у застосуванні механізмів впливу держави на розвиток регіонів.

Господарський механізм, що діє, не приймає до уваги реальні економічні інтереси, як територіальних утворень, так і суб'єктів господарської діяльності, що функціонують на даних територіях. Зокрема: стимулювання регіонів за допомогою збільшення частки надходження закріплених доходів до регіональних бюджетів натрапляє на проблему збору податків в регіонах. При цьому рівень оподаткування суб'єктів господарської діяльності настільки високий, що інтереси останніх виявляються суперечними інтересам регіонів. Крім того, умови формування місцевих бюджетів економічно не зацікавлюють органи місцевого самоврядування у збільшенні збору державних податків; нестабільність нормативів, по яких до бюджетів регіонів надходять регулюючі доходи, ослаблюють стимулюючу дію цих надходжень; у здійсненні фінансової підтримки регіонам (у **наданні трансфертів) центр** перманентно секвестує бюджет, перераховує в регіони 60-70% від запланованих сум; регіони, у свою чергу, прагнучи збільшення трансфертів, утискають інтереси місцевих територіальних громад в отриманні фінансової підтримки; рух зустрічних фінансових потоків між бюджетами різних рівнів в умовах кризи демонструє співставлення інтересів територіальних утворень, що проявляється, головним чином, у сфері розподільних відносин.

Розвивається небезпечна тенденція відчуження суспільних інтересів від державних, інтересів бізнесу від інтересів населення. Це явище слугує головним перепоном на шляху здійснення переходу України до розвитку соціально-орієнтованої ринкової економіки. Це порушує відповідність розвитку країни її національно-державним і соціально-економічним інтересам. Капітали в Україні накопичувалися і продовжують формуватися у відриві від розвитку реальної економіки, що задовольняє суспільні потреби, приносить доходи до державного бюджету. Джерелами «первинних» капіталів свого часу були:

приватизація; пільги по імпорту, що надаються окремим фондам і організаціям (оцінюються у 5-6 млрд. доларів на рік при тому, що витрати держбюджету на розвиток науки складають лише 150 млн. доларів на рік); експорт нафти (на внутрішньому ринку нафта купувалася за ціною, що відповідала 10% від світової, а реалізовувалася на зовнішньому ринку за ціною 80-90% (7% від світової); діяльність уповноважених банків, що отримували кредитні ресурси під 5% річних і надавали їх позику під 150-200%; відхід від сплати податків, – наприклад, в Україні 70-80% потенційних митних зборів проходили поза казною; діяльність «фінансових пірамід», незаконне виробництво і торгівля горілкою, розкрадання військового майна тощо. Накопичувані капітали не збагачують національну економіку через їх переважно протизаконне походження, а також економічну і політичну нестабільність українського ринку. При цьому капітали по можливості вивозяться за кордон.

Розвитку державності в Україні сьогодні протистоять власні інтереси окремих політиків, крупного капіталу, центральної і регіональних еліт. Регіональна неоднорідність економічного простору, різноманітність стартових умов переходу регіонів до ринку, невпорядкованість економічних відносин між регіонами належать до основних причин порушення відтворювальної цілісності української економіки. У цих умовах спроби центру зберегти включеність регіонів в народногосподарські цикли не завжди закінчуються успіхом.

Проблеми посилення різнорідності економічних інтересів державного і регіонального рівнів обумовлені багатьма причинами: системною кризою, недосконалістю економічної політики і реформ, що проводяться, особливостями регіонів і об'єктивними обставинами відтворювального процесу. Таким чином, у цілому позитивні тенденції економічного розвитку регіонів протягом кількох останніх років автоматично не призводять до пом'якшення міжрегіональних диспропорцій. Розв'язання цієї проблеми потребує розробки та реалізації комплексу заходів щодо активного впливу держави на процеси регіонального розвитку.

Зараз пріоритетними мають бути питання підвищення ефективності виробництва конкурентоспроможної продукції, усунення структурних диспропорцій разом із вирішенням питань фінансового забезпечення цього процесу. Віршення цих питань не може бути однаковим для усіх регіонів, адже вони суттєво відрізняються один від одного за показниками фінансового, природно-ресурсного, матеріально-технічного, інфраструктурного і кадрового потенціалів та за рівнем взаємовідносин з центром. Отже, з прийняттям нової парадигми соціально-економічного розвитку, зростає роль структурних і фінансових чинників підвищення ефективності і сталості функціонування регіональної економіки.

Необхідно законодавчо перерозподілити фінансові потоки на користь регіонів – до 50% залишати на місцях. Потрібно перерозподілити владні повноваження між центром і регіонами, тобто задіяти в практику

взаємовідносин між центром і регіонами реалізацію принципу субсидіарності. Широко розвивати системи транспорту і його інфраструктури, які б забезпечували тісні міжрегіональні зв'язки і таким чином, сприяли б ліквідації міжрегіональних диспропорцій.

2.4. Демографічні (трудові) чинники диференціації регіонів України

Велика різноманітність регіонів обумовлює чималу кількість людей і структур, що визначають регіональний розвиток. І тому головним чинником, що забезпечує взаємозв'язок і взаємодію зазначених підсистем, які інтегрують їх у єдину соціально-економічну систему, є діяльність людей. Людина – органічна частина кожної з підсистем. Вона являє собою частину природи, основний компонент продуктивних сил національного господарства і, нарешті, частину населення, тому що через зв'язки і відносини з іншими людьми творить власне соціально-територіальну спільність..

Людський потенціал є основним стратегічним ресурсом і головним чинником економічного зростання в регіонах. Регіональна диференціація рівня розвитку людських ресурсів визначається відмінностями демографічних тенденцій, зайнятості населення та стану ринку праці, освітньо-кваліфікаційних характеристик трудового потенціалу, рівня матеріального та фінансового забезпечення населення, розвитку соціальної інфраструктури та системи забезпечення соціальними послугами тощо.

Людський потенціал фактично формує соціальні умови реалізації економічних інтересів регіону, а ключовою характеристикою цих умов є рівень життя його населення. Вивчення рівня життя населення регіону як важливого чинника в процесі аналізу факторів економічних інтересів регіону є досить складним. По-перше, досягнення високого рівня життя населення є основною метою економічного розвитку регіону. По-друге, рівень життя населення спричиняє суттєвий вплив на формування економічних інтересів регіону, оскільки те, чого регіон хоче досягти, напевно базується на його поточному становищі. По-третє, певний рівень життя населення регіону є важливим чинником реалізації економічних інтересів регіону: заходи, які вимагатимуть режиму економії, по-різному сприйматимуться у регіонах з різним рівнем добробуту.

Негативний вплив на розвиток людського потенціалу регіонів України на сучасному етапі спричиняє складна ситуація на ринку праці та високий рівень безробіття, низька доступність та недостатня якість соціальних послуг, зниження якості освіти, низький рівень доходів та особистого споживання, поширення бідності тощо. Проте поєднання і ступінь гостроти цих проблем різниться як між регіонами, так і в кожному регіоні між містами та сільською місцевістю.

Однією з ключових характеристик рівня життя населення регіону є характеристика сфери зайнятості, що визначається не лише рівнем розвитку і динамікою ринку праці, а й передусім умовами і перспективами працевлаштування населення. На жаль, в Україні регіональні відмінності за даними показниками набрали майже загрозливого характеру. В умовах складного перехідного періоду важливого значення набувають також зростання народжуваності та зменшення смертності населення, формування оптимальної статтево-вікової структури. Кожен регіон має свою специфічну демографічну ситуацію, що характеризується типом природного відтворення і міграційними потоками населення.

До показників, що формують уявлення про стан демографічного розвитку країни, офіційна статитика відносить:

- сумарний коефіцієнт народжуваності (кількість народжених на 1000 наявного населення);
- сумарний коефіцієнт смертності (кількість померлих на 1000 наявного населення);
- очікувану тривалість життя при народженні.

Територіальна диференціація регіонів за сумарним коефіцієнтом народжуваності дає підстави для виділення декількох територіально-демографічних областей України зі значними відмінностями за цим параметром. За статистичними даними, демографічна ситуація у 2006 році за цим показником була найбільш сприятливою в Західному регіоні України – Рівненській, Закарпатській, Волинській, Івано-Франківській, Чернівецькій, Львівській та Тернопільській областях.

До групи регіонів з середнім рівнем коефіцієнта народжуваності належать Одеська, Житомирська, Херсонська, АР Крим, Київська, Хмельницька, Дніпропетровська, Миколаївська, Запорізька та Кіровоградська області.

Найгірша ситуація склалася в Полтавській, Донецькій, Черкаській, Харківській, Луганській, Сумській та Чернігівській областях.

На тлі суттєвого падіння народжуваності відбувається зростання показника смертності. Високий рівень смертності, що перевищує рівень народжуваності в усіх регіонах України, за виключенням Закарпатської області, вказує на від'ємний природний приріст населення, що залишається основною причиною депопуляції населення нашої держави. Найбільше природне скорочення населення спостерігається у Чернігівській, Сумській, Луганській, Полтавській, Черкаській, Донецькій областях, де природний приріст сягає нижче – 9.

Негативний процес природного скорочення відбувається на тлі загальної втрати відтворення поколінь та деформації вікового складу населення, чисельність якого в репродуктивному віці скорочується – тобто відбувається старіння нації.

Велике занепокоєння викликає істотне скорочення очікуваної тривалості життя, що є основним критерієм стану здоров'я населення та

рівня людського розвитку, оскільки в ньому знаходять інтегральне втілення процеси відтворення як здоров'я, так і самого населення. Середнє значення цього показника сьогодні в Україні сягає 67,9 року і є найнижчим серед країн європейського простору. Найгірші показники за цим параметром фіксуються в Житомирській, Одеській, Миколаївській, Донецькій, Дніпропетровській, Кіровоградській, Чернігівській областях.

Найкращі показники очікуваної тривалості життя спостерігаються в Тернопільській, Львівській, Чернівецькій, Івано-Франківській, Хмельницькій та Рівненській областях. Тобто лідерство за очікуваною тривалістю життя впевнено утримується в Західному регіоні, незважаючи на те, що світова практика показує більшу тривалість життя в економічно розвинених регіонах.

Картина рейтингу демографічного розвитку України у динаміці за період з 2004 по 2006 рр. майже не змінилась, лише Київська область помітно поступилася своїм місцем на тлі попередніх років. Основною причиною зазначеної зміни є значне зростання коефіцієнту смертності.

Загальна негативна тенденція демографічної ситуації невідворотно призведе до значних соціально-економічних проблем, викличе загрозу розвитку продуктивних сил країни та, як наслідок, перешкоджатиме сталому розвитку держави. Тому пріоритетними напрямами політики України в демографічній сфері повинні стати зменшення міжрегіонального розриву у демографічних показниках, забезпечення стабільного й збалансованого демографічного розвитку кожного з регіонів.

Україна є першою серед країн світу за темпами скорочення населення. За 19 років українців стало менше на 6 млн. осіб. Це – дуже високий показник, і особливу стурбованість викликає підвищення смертності саме працездатного населення.

За цими показниками Україна випереджає Європу у 3-4 рази. Найчастіше українці помирають внаслідок куріння – щороку 100-110 тис. осіб (з них 10% – пасивні курці), від алкоголізму понад 40 тис. щороку та від травматизму. Порівняно з розвиненими країнами тривалість життя в Україні на 15 років менша. І ці показники ніяк не пов'язані з якістю надання медичної допомоги та з фінансуванням галузі охорони здоров'я.

У 2004 р. фінансування галузі охорони здоров'я становило 12 млрд. грн. (чисельність населення – 47,2 млн), в 2007 р. – понад 21 млрд грн. (чисельність населення становила 46,3 млн), тобто збільшення фінансування галузі відбувається на тлі постійного зменшення кількості населення, а цих коштів все одно недостатньо. Причиною такого явища є підвищення загальної захворюваності, пов'язане з неправильним способом життя громадян.

Існує декілька основних глибинних причин депопуляції. Однією з них є зниження народжуваності, яке розпочалося у 1953 р. і тривало майже невпинно. Сьогодні ситуація дещо змінилась – з 2001 р.

народжуваність поступово, але дуже повільно зростає. Але вона ще дуже далека від того, щоб можна було говорити про подолання депопуляції.

Міграція населення як детермінанта диференціації регіонів України. Міграційному руху населення України притаманні новітні тенденції, які обумовлені сучасними соціально-економічними чинниками. В останні два десятиріччя характер, обсяг, склад та спрямованість внутрішніх і зовнішніх міграційних потоків зазнали суттєвих змін. Ці зміни відбулися у зв'язку із трансформацією соціально-економічних відносин, демократизацією суспільного життя, спрощенням процедури виїзду за кордон та зміни місця проживання, економічною кризою і падінням життєвого рівня населення. Вони проявилися насамперед у зменшенні інтенсивності міграцій усередині регіонів та на міжрегіональному рівні, значному відпливі населення за межі держави, формуванні потужних потоків зовнішньої трудової міграції.

Наприкінці 1980-х років окреслилася нова тенденція в динаміці, структурі й напрямах міграційних потоків в Україні.

У 1990-х роках мали місце такі зміни міграцій населення на рівні регіонів і держави загалом:

- у 1992 р., коли спостерігався максимум зовнішнього механічного припливу населення в Україну, міграційний приріст мали всі області та АР Крим (найбільший: АР Крим – 44,3 тис. осіб, Донецька область – 36,4 тис. осіб, Дніпропетровська – 28,7 тис. осіб, Луганська – 20,3 тис. осіб). Такий великий приплив населення примусив створити на державному рівні комісію, яка регулювала міграцію в Україну;
- у 1994 р. вже майже всі області та АР Крим мали від'ємне сальдо обласної міграції населення (винятком була тільки Полтавська область), м. Київ теж втратив через міграцію 2,7 тис. осіб. Найбільший відплив був із промислово розвинених областей: Донецької, Луганської, Дніпропетровської, Харківської, які мають найвищий рівень урбанізованості (за часткою міського населення вони посідають у цій самій послідовності перші чотири місця в обласному рейтингу) і забезпечили 46,4% від'ємного сальдо міграції населення України;
- у 1998 р. міграційним приростом населення характеризувалося тільки м. Київ, у інших значення цього показника було від'ємним;
- у 1999-му і 2000 рр. кількість прибулих перевищила кількість вибулих у м. Києві та Полтавській області.

Протягом останніх років спостерігалося від'ємне сальдо міждержавної міграції населення України (табл.2.2.), проте у 2005 р. цей показник вже став додатним і становив 4583 особи. Це свідчить про позитивні тенденції в міграційних процесах в Україні.

Таблиця 2.2

Міграційний приріст населення України, тис. осіб

Роки	1990р	1995 р	2000 р	2001р.	2002 р	2003 р.	2004р
Міграційний приріст	78,3	-131,6	- 133,6	-152,2	-33,8	-24,2	-7,6

Джерело: [63]

Класифікація чинників впливу на міграційні процеси є дуже різноманітною, у науковій літературі широко представлені їх групування і структура. Це свідчить про глибокий інтерес дослідників до вивчення впливу чинників міграції на територіальні переміщення населення для можливого їх використання в регулюванні міграційного процесу. Зауважимо, що дія різних чинників як складних комплексів виявляється через їх сукупний вплив на міграцію. Тому визначити впив на переміщення населення певної групи чинників дуже важко. Вагомим чинником міграції населення є сукупність усіх умов життя (економічних, природних тощо) і властивостей регіонів, які визначають якість життя в них. Порівняння рівня життя населення в різних регіонах зумовлює переміщення людей з одних регіонів в інші.

Оскільки на сучасному етапі більшість територіальних переміщень населення відбувається з метою пошуку нового місця роботи, то одним з основних чинників, які впливають на міжрегіональні переміщення населення, також є стан ринку праці. Регіональна трудова міграція населення відбувається переважно в регіони з більшими можливостями працевлаштування, тобто з менш напруженою ситуацією на ринку праці. Варто зауважити, на макроекономічному рівні міграція населення традиційно розглядається як вагомий елемент функціонування ринку праці. Звідси випливає, між міграцією та ринком праці є двосторонній зв'язок: регіональні ринки праці визначають напрями міграції населення, а переміщення людей впливає на їхній стан. Це зумовлює необхідність під час дослідження міграційних переміщень населення вивчати такі чинники, як якість життя населення та привабливість регіональних ринків праці.

Разом з ними на обсяги міграції населення регіону має вплив ринок житла, а також деякі інші чинники.

Є багато моделей, методів моделювання та дослідження міграційних процесів. Міграція населення, яка відбувається з волі людей, диктується вибором кращого життєвого середовища. Незалежно від того, в якому регіоні мешкає людина, вона завжди намагатиметься поліпшити своє становище при будь-якому переході.

Оскільки одним з основним факторів міграції населення є привабливість регіональних ринків праці, то з погляду теорії пошуку роботи, властивості регіону, у який можуть здійснюватися переходи населення, характеризуються пропозицією заробітку. Цей заробіток може розглядатись як випадкова величина з деяким розподілом. Людина має деякий заробіток і може розв'язати проблему про перехід в інший регіон, якщо її майбутній виграш буде більшим, ніж втрати при переході.

Отже, перехід з одного регіону в інший здійснюється в тих випадках, коли: людина має бажання перейти, є можливість потрапити в новий та існує спосіб вийти із вихідного регіону.

На підставі статистичних даних про обсяги міжрегіональних переміщень населення зроблено висновки про міграційну привабливість регіонів України. При цьому враховано, що ймовірність переходу людини з одного регіону в інший визначається трьома змінними-параметрами:

1) здатність залишити теперішнє місце проживання (a_i);
2) доступність вибраного нею регіону (b_j);
3) привабливість переходу з одного регіону в інший (q_{ij}), тобто оцінка умов приживання в новому регіоні порівняно з вихідним.

Вченими Львівського національного університету ім. І.Франка (В. Приймак, О.Голубник, Н.Шинкар) запропоновано модель територіальної мобільності населення для визначення привабливості одних регіонів України для мешканців інших регіонів. Не вдаючись до подробиць досить складної побудови цієї моделі, відзначимо, що з її допомогою автори зробили висновки про те, що можливість як виходу, так і входу (тобто в'їзду в області) є обмеженою, що пов'язано насамперед зі станом у цих регіонах ринків праці та житла. Крім того, інтенсивність міжрегіональних міграцій не є досить високою, натомість зросла чисельність емігрантів. З розрахунків випливає, що найвища здатність до виїзду в досліджуваному періоді була в мешканців м. Києва, Київської, Дніпропетровської та Донецької областей. Це могло бути викликано відносно вищим рівнем життя в цих областях, що й забезпечило більш територіальну мобільність населення. Найбільше можливостей у мігрантів було потрапити знову ж таки до м. Києва, Київської, Донецької, Дніпропетровської та Луганської областей.

За результатами обчислень, найвищий рівень якості життя (s_i) у м. Києві (19,03), а найнижчий – у Тернопільській області (9,94). Ці результати узгоджуються зі статистичною звітністю Держкомстату України за 2005р., у Києві найбільше значення показника середньомісячної зарплати найманих працівників в Україні, яке становить 1314 грн. Для Тернопільщини цей показник найнижчий в Україні і дорівнює 553 грн. Крім того, тут зафіксовано найбільший показник навантаження на одне вільне робоче місце, вакансію – 31 особи. Рівень зареєстрованого безробіття в регіоні за той самий період становив 6,6%. Натомість у м. Києві аналогічні показники були найнижчими в країні і становили 0,3 особи та 0,4%.

Згідно зі здійсненими розрахунками, слідом за столицею високий рівень якості життя має Харківська область. Вона посідає друге місце в „рейтингу" регіонів України. Сума коефіцієнтів привабливості цього регіону, тобто значення показника s_i поступається Києву на 1,93; відставання від лідера є досить значним. Знову ж таки, отримані результати підтверджуються статистичними даними. З них видно, що Харківщина є другим регіоном після столиці за сальдо міграції у 2005 р. (4369). Варто зазначити, що міграційний приріст був характерним лише для семи регіонів України. Окрім вище названих м. Києва та Харківської області, додатне сальдо міграції населення було зафіксовано в Дніпропетровській, Київській, Одеській та Полтавській областях, а також у місті Севастополі. Три з перелічених областей, а також м. Київ посідають перші п'ять місць у рейтингу регіонів за розрахованим значенням показника їхньої привабливості.

Якщо взяти до уваги такий показник рівня життя в Україні за досліджуваний період, як кількість вищих навчальних закладів III-VI рівня акредитації, то знову ж таки бачимо, що Харківщина поступається тільки м. Києву. За інвестиціями в основний капітал у сфері житлового будівництва (на одну особу) та показником введення в експлуатацію житлових будинків (на одну особу) беззаперечним лідером є столиця України. Найгіршими названі показники були в Житомирській, Херсонській та Кіровоградських областях відповідно.

Продовжуючи аналізувати показники ринку трудових ресурсів в Україні у 2005 р., треба звернути увагу на те, що найбільшу кількість об'єктів Єдиного державного реєстру підприємств і організацій України було зареєстровано (після абсолютного лідера за цим критерієм м. Києва (83 866)) у Дніпропетровській області (87 722), трохи менше об'єктів – у Донецькій (80 922), та Харківській (68 191) областях. Після столиці найменший рівень зареєстрованого безробіття (0,8%) у 2005 р. був у м. Севастополі. Наступною за зростанням цього показника була Одеська область (2,2%). Севастополь також є другим після Києва за навантаженням на одне вільне робоче місце – одна особа.

Отже, згідно з отриманими результатами, найвища міграційна привабливість та міжрегіональна мобільність була в м. Києві, а також у Харківській, Київській, Дніпропетровській та Донецькій областях.

Основним мотивами, які зумовлюють міграцію населення, є економічні причини. Серед них найвагомішою при оцінці привабливості регіонів виступають регіональні ринки праці. Саме вони формують напрями міграційних потоків та є своєрідними регуляторами.

Згідно досліджень О. Позняка найбільша інтенсивність міграції спостерігається в Західних регіонах держави. Це збігається з дослідженнями, що були здійснені раніше. Зокрема, ще в листопаді 1990 р. опитування громадської думки, проведена соціологічним центром ЦК КПУ показало, що відсоток осіб, які висловили бажання виїхати на

роботу за кордон, був вищим за середнього по Україні в західних прикордонних регіонах та м. Києві.

Найбільш масові потоки трудової міграції мешканців прикордонних регіонів спрямовані до Росії (37,2%), Польщі (18,7%), Чехії (16,9%), Італії (8,5%), Португалії (3,8%), Угорщини (2,5%), Греції (2,2%), Словаччини (2,0%), Білорусі (1,7%). Загалом на країни Західної і Центральної Європи (включаючи Туреччину і Кіпр) припадає майже 60% загального потоку трудових мігрантів з восьми областей України. Майже 40% українських трудових мігрантів працює в державах СНД і Балтії, на неєвропейські країни (США, Канада, Аргентина) припадає ще 1% трудових мігрантів.

Українські трудові мігранти-чоловіки зайняті переважно будівельними роботами. Для вітчизняної робочої сили чоловічої статі будівництво є основною сферою діяльності у всіх країнах, на які припадає хоча б 1,5% загального обсягу континенту (Росія, Польща, Чехія, Білорусь, Угорщина, Португалія). В трьох основних країнах-рецепієнтах у будівництві зайнята найбільша частка чоловіків. З тих, які працюють у Чехії – 88,2%, у Росії цей показник становить 72,8%, у Польщі – 64,6% (з урахуванням осіб, що назвали будівельну діяльність у якості другої чи третьої за важливістю – 80,9%). Серед чоловіків, які працювали в Росії, зафіксована підвищена частка зайнятих на транспорті і в зв'язку – 11,1%. У Польщі 26,1% чоловіків, що прибули з прикордонних регіонів України, працювали в сільському господарстві, при цьому половина означеного контингенту поєднували сільськогосподарську працю з будівництвом.

Галузева структура зайнятості жінок-мігрантів у різних країнах різна залежно від потреб національних економік. Серед жінок, що працюють у Росії, третина зайнята в торгівлі (за наймом) і четверть – у будівництві; серед працюючих у Чехії 45,9% – у громадському харчуванні і 31,5% – у промисловості (переважно легкій та харчовій). У сільському господарстві зайнято дві третини українських жінок, що працюють у Польщі, ще майже 20% виконують роботу домашньої прислуги. Остання сфера діяльності переважає серед українських емігранток, що знаходяться в Італії, причому в якості домашньої прислуги працюють за кордоном переважно жінки середнього і працездатного віку.

Нині особливо гостро постають питання необхідності розробки й реалізації активної державної політики щодо регулювання міграційних процесів в Україні. Усе це потребує глибокого осмислення та вивчення причинно-наслідкових зв'язків міграції населення, виявлення і визначення їх сучасних домінантних тенденцій, а головне – розробки організаційно-економічного механізму регулювання міграційного руху населення й управління територіальною мобільністю працересурсного потенціалу на макрорівні та рівні регіону в контексті трансформації соціально-економічної системи.

3. ДЕПРЕСИВНІСТЬ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ

3.1. Критеріальний напрямок вивчення депресивності

Згідно Закону України депресивним вважається «регіон, в якому протягом останніх п'яти років середній показник обсягу валового регіонального продукту (ВРП) (до 2004 року – обсягу валової доданої вартості) на одну особу є найнижчим». Тому проведемо *групування регіонів* за даним показником, з цією метою на основі статистичних даних визначимо середні показники ВРП на 1 особу за останні 5 років регіонів України. Під регіонами ми розуміємо 24 області та АР Крим.

Подальше дослідження з визначення депресивних регіонів ставить проблему встановлення граничного рівня відхилення від пересічного показника ВРП на 1 особу по країні. Передбачається, що депресивні регіони визначатимуться Кабінетом Міністрів України «у ручному режимі». Означений підхід може мати суб'єктивний характер, і склад груп депресивних регіонів може істотно змінюватись.

Якщо до визначення депресивностіі регіонів підходити з європейських позицій [71,с.132] (межа депресивності – 75% від загальнодержавного значення ВРП на душу населення), то в Україні налічується 15 депресивних регіонів: Львівський, Миколаївський, Івано-Франківський, АРК, Сумський, Черкаський, Чернігівський, Кіровоградський, Рівненський, Волинський, Вінницький, Хмельницький, Херсонький, Житомирський, Закарпатський, Тернопільський, Чернівецький регіони, що становить 55% від їх загальної кількості або 64% відносно областей та АРК (табл. 3.1).

Таблиця 3.1

Визначення депресивних регіонів за підходом ЄС

Регіони за рангом розподілу середнього значення ВРП на 1 особу	Розподіл середньог о значення ВРП на 1 особу	За підходом ЄС	
		% до загальнодерж авного значення	Визначення депресивних та недепресив них регіонів
Україна	9777	***100***	
			недепресивні:
Донецький	12902	132	
Дніпропетровський	12536,6	128	
Полтавський	11755,6	120	
Запорізький	11104	113	
Харківський	9650	98	
Київський	9157,8	94	
Одеський	9019,6	94	

Луганський	8362,8	86	
Миколаївський	8101	83	
Львівський	8179,2	72	депресивні:
Івано-Франківський	6865,4	70	
АР Крим	6743,8	69	
Сумський	6679,6	68	
Черкаський	6676,6	68	
Чернігівський	6639,2	68	
Кіровоградський	6483,4	66	
Рівненський	6396	65	
Волинський	6300,6	64	
Вінницький	6137,4	63	
Хмельницький	5954,6	61	
Херсонський	5682,4	58	
Житомирський	5629,2	58	
Закарпатський	5569,2	57	
Тернопільський	4837,8	49	
Чернівецький	4806,6	49	

Результати дослідження викликають низку питань про кількісний склад групи та значну відмінність в рівні їх розвитку. Беручи до уваги досвід країн ЄС, необхідно усвідомлювати, що він не завжди є прийнятним для України через відмінності адміністративно-територіального устрою [26,с. 27]. Об'єктом дослідження є області і АРК. В іншому підході для визначення депресивних регіонів пропонується при розрахунку середнього значення ВРП на 1 особу для України виключити з одного боку об'єм ВРП м. Києва та м. Севастополя з загального обсягу ВВП країни та з іншого боку – кількість населення м.Києва та м.Севастополя з загальної кількості населення України. Середнє значення ВРП на 1 особу для країни (за останні 5 років) після відповідних обчислень становить 8619 грн. В подальшому відносно цієї величини, яку приймаємо за 100%, проводимо обчислення для кожного регіону у % (табл. 3.2).

Станом на 2007 р. депресивними регіонами слід вважати: Кіровоградський, Рівненський, Волинський, Вінницький, Хмельницький, Херсонський, Житомирський, Закарпатський, Тернопільський, Чернівецький. За даним підходом кількість депресивних регіонів зменшилась майже вдвіччі, соціально-економічні «портрети» регіонів даної групи є більш-менш однотипними, визначена група депресивних регіонів співпадає з результатами подібних досліджень інших науковців.

Таблиця 3.2

Визначення депресивних регіонів за альтернитивним підходом

Регіони за рангом розподілу середнього значення ВРП на 1 особу	Розподіл середнього значення ВРП на 1 особу	% до загально державного значення	Визначення депресивних та недепресивних регіонів	Рівень розвитку регіонів за ВРП на 1особу
Україна *	8619	***100***		
			Недепре-сивні:	
Донецький	12902	150		**високий**
Дніпропетровський	12536,6	145		
Полтавський	11755,6	136		**достатньо високий**
Запорізький	11104	129		
Харківський	9650	112		
Київський	9157,8	106		**середній**
Одеський	9019,6	105		
Луганський	8362,8	97		
Миколаївський	8101	93		
Львівський	8179,2	82		
Івано-Франківський	6865,4	80		
АРК	6743,8	78		**нижчий за середній**
Сумський	6679,6	78		
Черкаський	6676,6	77		
Чернігівський	6639,2	77		
Кіровоградський	6483,4	75	**депресивні**	**низький**
Рівненський	6396	74		
Волинський	6300,6	73		
Вінницький	6137,4	71		
Хмельницький	5954,6	69		
Херсонський	5682,4	66		
Житомирський	5629,2	65		
Закарпатський	5569,2	65		
Тернопільський	4837,8	56		**кризовий**
Чернівецький	4806,6	56		

- Середнє значення по Україні розраховано автором

Крім того, в чистому вигляді дослідження регіональної депресивності за душовим ВРП – не популярне серед науковців, тому на основі даних середнього значення ВРП на 1 особу за принципом min-max (значення в групі регіонів мають бути мінімально відмінними і максимально відрізнятись за групами) було проведено *групування регіонів*. Це групування приймається за еталонне. Будь-які методи оцінки рівня депресивності потребують верифікації з метою оцінки більшої-меншої достовірності отриманого розподілу.

До складу 1 групи з *високим рівнем розвитку* увійшли високорозвинені індустріальні регіони – Донецький та Дніпропетровський. *Достатньо високий рівень* розвитку в Полтавському, Запорізькому, Харківському регіонах, які утворюють другу групу. Київський, Одеський, Луганський, Миколаївський, Львівський, Івано-Франківський регіони мають *середній рівень розвитку* і віднесені до третьої групи. Наступну, четверту групу *нижче середнього рівня розвитку* складають АРК, Сумський, Черкаський, Чернігівський. регіони. Кількісно найбільшою (8 областей) є пята група регіонів *низького рівня розвитку,* до складу якої увійшли такі депресивні регіони як Кіровоградський, Рівненський, Волинський, Вінницький, Хмельницький, Херсонський, Житомирський та Закарпатський. Тернопільський та Чернівецький депресивні регіони мають найнижчий рівень розвитку за ВРП на 1 особу і утворюють шосту групу *кризового рівня розвитку.*

Дані табл. 3.1., за допомогою програми MapInfo, наносимо на карту групи регіонів за ступенем розвитку відносно душового ВРП (рис. 3.1.)

3.2. Комплексний напрямок вивчення депресивності

Критичні зауваження багатьох науковців, щодо показника визначення депресивних регіонів, тобто ВРП на 1 особу, який характеризує лише економічний бік розвитку регіону спонукає до дослідження регіональної депресивності на основі комплексу різнопланових показників.

Спираючись на нормативно-правову базу (Закон України), огляд наукових джерел, існуючі статистичні бази даних, формуємо максимально широку систему показників.

Враховуючи дію суспільно-географічних факторів в розвитку депресивності, обираємо *блок суспільно-географічних показників*. До його складу увійшли: транспортно-географічний потенціал регіону, природно-ресурсний потенціал – регіони країни мають, в основному, різноманітний та досить потужний природно-ресурсний потенціал (ПРП), який визначає галузеву і територіальну структуру та щільність населення. Суспільно-географічний блок включає в себе як часто вживані в дослідженнях показники – щільність населення, природно-ресурсний потенціал, так і менш поширений транспортно-географічний потенціал регіону.

Рис. 3.1 Рівень розвитку регіонів за ВРП на 1 особу

Основою розвитку регіону є економіка, яка представлена в основному галузями матеріального виробництва, тому низка показників *економічного блоку* є досить важливою.

Велике значення для розвитку регіону має людський капітал, який на думку М. Долішнього є «основним компонентом інтенсифікації соціально-економічного розвитку регіонів…»[21, с. 23]. Населення є активною продуктивною силою, яка своєю трудовою діяльністю забезпечує своє існування виробництвом матеріальних засобів наданням необхідних послуг. Формування і розвиток економіки в значній мірі залежить від демографічних складових й необхідності дослідження показників *демографічного блоку*.

Депресивність будь-якого рівня впливає не лише на економічний розвиток, а відразу ж позначається на соціальному стані життя населення, що вимагає включення до дослідження показників *соціального блоку*. Основою економіки країни на даний час є промисловість, але сфера послуг з кожним роком набуває все більшої значимості. Сфера послуг має стати пріоритетним напрямом розвитку в структурній перебудові регіонів, тому включення відповідних показників може характеризувати певний етап цієї перебудови на регіональному рівні. Перехід до розвинених ринкових відносин передбачає посилення економічної самостійності регіонів, створення умов для їх збалансованого соціально-економічного розвитку. Окрім використання наявного потенціалу регіонів, важливим моментом є інвестування, в тому числі іноземне. Інвестування в усьому світі визнане провідним фактором економічного і технологічного зростання могутності регіонів та держави. Як один із чинників модернізації економіки, затверджено пріоритетні напрями розвитку економіки регіонів, де поставлено акцент на їх інноваційно-інвестиційне зростання. Тому включення в систему показників *інноваційно-інвестиційного блоку* є цілком виправданим.

Важливим аспектом дослідження на сучасному етапі є екологічна складова, тому що характерною рисою виробничого комплексу України є висока концентрація та, навіть, перевантаження гірничо-добувним, металургійним, хімічним комплексами в деяких регіонах, які періодично можуть ставати джерелом економіко-екологічної напруги або кризи. Тому екологічні показники для країни з високим рівнем техногенного навантаження є необхідністю.

Формування системи показників відбувалось з дотриманням основних вимог:

- максимальне використання наявної інформації;
- доступність статистичної інформації;
- відповідність показників зазначеним аспектам дослідження;
- мінімізація кількості показників та збереження їх репрезентативності.

Таблиця 3.3.

Система показників за змістовним групуванням

№ п/п	Показники
	Суспільно-географічний блок
1	Транспортно-географічний потенціал (б)
2	Щільність населення (осіб/км.кв.)
3	Сумарний потенціал ресурсів 1 (територіальна різноманітність природно-ресурсного потенціалу) (бали)
	Економічний блок
4	ВРП у розрахунку на 1 особу (грн.)
5	Основні засоби за регіонами (млн.грн.)
6	Продукція с/г за регіонами (млн.грн.)
7	Кількість діючих с/г підприємств (усього)
8	Кількість малих підприємств за регіонами (тис.)
	Демографічний блок
9	Загальний коефіцієнт природного приросту (на тис. нас.)
10	Коефіцієнт смертності дітей у віці до 1 року (на 1 тис. народжених)
11	Міждержавна міграція населення за регіонами
12	Міжрегіональна міграція населення за регіонами
	Соціальний блок
13	Безробіття населення за регіонами (тис.осіб)
14	Витрати населення за регіонами (тис. осіб)
15	Введення в експлуатацію житла за регіонами (тис.м.кв.)
16	Кількість лікарів за регіонами (на 10 тис. нас.)
17	Середньомісячна номінальна зар.плата (грн.)
18	Забезпеченість населення приватними легковими автомобілями (на тис.нас.)
19	Зайнятість населення за регіонами (тис. осіб)
	Інфраструктурний блок
20	Вантажообіг автомобільного транспорту за регіонами (млн.грн./тис.км.)
21	Обсяги експорту товарів за регіонами (млн.грн.)
22	Обсяги послуг наданих населенню за регіонами (млн.грн.)
23	Обсяг реалізованої продукції підприємств (млн.грн.)
24	Діяльність підприємств сфери послуг (млн.грн.)
25	Оптовий товарообіг за регіонами (млн.грн.)
	Інноваційно-інвестиційний блок
26	Інвестиції в основний капітал на 1 особу (грн.)
27	Прямі іноземні інвестиції в регіони (млн.дол.США)
28	Вищі навч. заклади 3-4 рівнів акркдетації
	Екологічний блок
29	Викиди шкідливих речовин в атмосферне повітря (тис.т.)
30	Викиди шкідливих речовин в атмосферне повітря у розрахунку на км.кв. (т)

Таким чином, в результаті змістовного групування показників суспільно-географічний блок містить 3 показники замість 9. Економічний, демографічний, інноваційно-інвестиційний блоки мають по 5, 4, та 3 показники до попередніх 5, 4, 8, соціальний – 7 показників, інфраструктурний – 6 показників та екологічний 2 показника до попередніх 12, 8 та 3 показників.

• Наступним методом відбору більш інформаційних показників є *кореляційний аналіз.* Подальше агрегування системи показників здійснюється методом порівняння значення кожного показника з душовим ВРП. Для цього методом кореляційного аналізу оцінюємо статистичний зв'язок між регіональним розподілом даного показника і душового ВРП. Робоча гіпотеза: ті показники, які мають високий зв'язок з душовим ВРП є більш значимими і навпаки, аж до таких, які можна не враховувати в подальших дослідженнях.

• *Варіаційний аналіз* яляє собою порівняння результатів обчислення відносного розмаху варіації (РВ), який визначається за формулою: РВ= *xmax/ xmin,* де *xmax* і *xmin* – відповідно найбільше і найменше значення показника в регіонах. Робоча гіпотеза методу така: чим більший відносний розмах варіації, тим більш значущим є обраний показник. Беручи до уваги результати обчислень, керуючись логічним аналізом, досвідом інших науковців, визначено кінцевий варіант системи показників. Генералізована система показників має наступний вигляд (табл. 3.4)

Таблиця 3.4

Генералізована система показників

№п/п	**Показники**
Суспільно-географічний блок	
1	Щільність населення
Економічний блок	
2	ВРП у розрахунку на 1 особу (грн.)
3	Основні засоби за регіонами (грн.)
Демографічний блок	
4	Міждержавна міграція населення за регіонами
Соціальний блок	
5	Витрати населення за регіонами (тис.)
6	Зайнятість населення за регіонами (тис.)
Інфраструктурний блок	
7	Обсяги експорту товарів за регіонами
8	Оптовий товарообіг за регіонами (млн.грн.)
Інноваційно-інвестиційний блок	
9	Інвестиції в основний капітал на 1 особу (грн.)
Екологічний блок	
10	Викиди шкідливих речовин в атмосферне повітря (тис.т.)

Подальше групування регіонів здійснюється за двома напрямами: за повним переліком показників та генералізованим.

• *Групування регіонів за повним переліком показників* виступає як багатомірна діагностика соціально-економічного, екологічного, демографічного, інноваційно-інвестиційного стану регіону та визначення його положення у багатовимірному ознаковому просторі.

Це дослідження має на меті групування регіонів, враховуючи при цьому максимальну кількість показників (без агрегування, крім змістовного). Ці показники за формулами 1 та 2 були стандартизовані і приведені за формулою 3 до інтегрального показника, на основі якого проведено групування регіонів за повним переліком показників таблиці 3.5.

Таблиця 3.5

Групування регіонів за повним переліком показників

Регіон	Інтегра-льний показник	Межі груп	Регіони
АРК	0,45	більше 0,65	Донецький
Вінницький	0,32		Дніпропетровський
Волинський	0,21	0,60-0,65	Харківський
Дніпропетровський	0,68	0,5-0,6	Одеський
Донецький	0,71		Львівський
Житомирський	0,24	0,4-0,5	Київський
Закарпатський	0,29		Запорізький
Запорізький	0,46		АРК
Івано-Франківський	0,3	0,3-0,4	Луганський
Київський	0,49		Полтавський
Кіровоградський	0,22		Вінницький
Луганський	0,39		Івано-Франківський
Львівський	0,52		Черкаський
Миколаївський	0,26	0,2-0,3	Закарпатський
Одеський	0,58		Миколаївський
Полтавський	0,37		Хмельницький
Рівненський	0,22		Житомирський
Сумський	0,22		Чернігівський
Тернопільський	0,19		Кіровоградський
Харківський	0,63		Рівненський
Херсонський	0,22		Сумський
Хмельницький	0,25		Херсонський
Черкаський	0,3		Волинський
Чернівецький	0,19	Менше 0,2	Тернопільський
Чернігівський	0,24		Чернівецький

Результат групування регіонів за повним переліком показників, вцілому, співпадає з висновками досліджень інших вітчизняних науковців. Порівняно з критеріальним підходом, спостерігається ідентичність першої (Донецький, Дніпропетровський регіони) і останньої (Тернопільський, Чернівецький) групп. Щодо позицій інших регіонів, то значна кількість багатоаспектних показників змінила їх рейтинг, але загальна логічність групування зберігається (рис. 3.2).

Першу групу регіонів з *найвищим рівнем депресивності* складають Чернівецький та Тернопільський. Інтегральний показник становить менше 0,2. Для регіонів цієї групи характерні найменші значення для показників-стимуляторів та найбільші значення для показників-дестимуляторів. Кількісно найбільшою є друга група регіонів з *високим рівнем депресивності*, до складу якої увійшли Волинський, Херсонський, Сумський, Рівненський, Кіровоградський, Чернігівський, Житомирський, Хмельницький, Миколаївський та Закарпатський регіони. Інтегральний показник в групі коливається в межах 0,21 (Волинський регіон) – 0,29 (Закарпатський регіон). Ці групи регіонів становлять практично половину території країни, в основному є переферійними та утворюють досить великий ареал.

До групи з високим рівнем депресивності увійшли всі області Поліського економічного району по дві області з Карпатського, Південного та Подільського економічних районів, Сумська область Східного та Кіровоградська область Придніпровського економічних районів

Відносно високий рівень депресивності спостерігається в третій групі регіонів – Луганському, Полтавському, Івано-Франківському, Вінницькому та Черкаському. *Середній рівень депресивності* з інтегральним показником в межах 0,45-0,49 спостерігається в АРК, Запорізькому та Київському регіонах, які формують четверту групу. У Львівському та Одеському регіонах п’ятої групи *відносно низький рівень депресивності.* Інтегральний показник в цій групі зростає до 0,58. *Низький рівень депресивності* в Харківському регіоні – шоста група (інтегральний показник – 0,65), з яким межують Дніпропетровський та Донецький регіони сьомої групи, які мають *найнижчий рівень депресивності* і утворюють невеликий ареал на сході країни, характеризуються найвищими показниками інтегрального показника.

• *Групування регіонів за генералізованою системою показників* (табл. 3.6.).

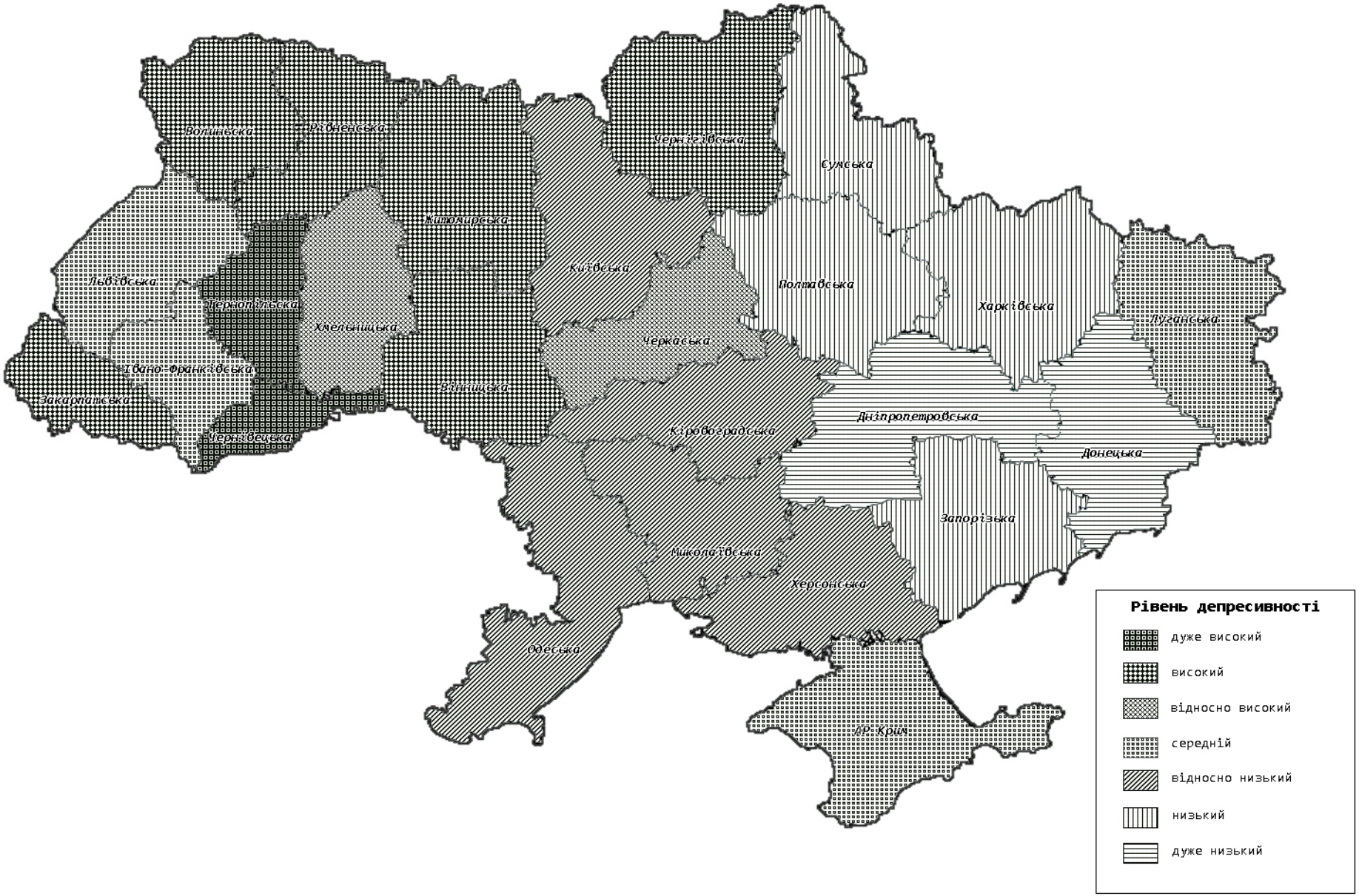

Рис. 3.2 Рівень депресивності регіонів за повною системою показників

Таблиця 3.6

Групування регіонів за генералізованою системою показників

Регіони	Інтегральний показник	Межі груп за інтегральним показником	Регіони
АРК	0,34	більше 0,6	Донецький
Вінницький	0,23		Дніпропетровський
Волинський	0,17	0,5-0,6	Одеський
Дніпропетровський	0,71		Харківський
Донецький	0,86	0,4-0,5	Запорізький
Житомирський	0,18	0,3-0,4	Львівський
Закарпатський	0,20		Луганський
Запорізький	0,41		Київський
Івано-Франківський	0,23		Полтавський
Київський	0,37		АРК
Кіровоградський	0,17	0,2-0,3	Миколаївський
Луганський	0,38		Черкаський
Львівський	0,39		Вінницький
Миколаївський	0,25		Івано-Франківський
Одеський	0,52		Хмельницький
Полтавський	0,36	0,1-0,2	Закарпатський
Рівненський	0,18		Сумський
Сумський	0,19		Житомирський
Тернопільський	0,16		Рівненський
Харківський	0,52		Волинський
Херсонський	0,17		Кіровоградський
Хмельницький	0,21		Херсонський
Черкаський	0,24		Чернігівський
Чернівецький	0,07		Тернопільський
Чернігівський	0,16	менше 0,1	Чернівецький

Аналіз регіонів за генералізованою системою показників дозволив виділити 7 груп регіонів (Рис.3.3).

Межі груп, порівняно з результатами комплексного напряму за повною системою показників, дещо змінилися в результаті більшої диференціації значень показників, але якісний склад груп та рангові оцінки порівняння свідчать про незначну різницю. Відносно розподілу груп за критеріальним напрямом, результати за генералізованою системою показників мають більше наближення порівняно з попереднім групуванням. Виключення становлять Закарпатськиий регіон (підвищення рейтингу на 7 рангів) та Полтавський (зниження рейтингу на 6 рангів).

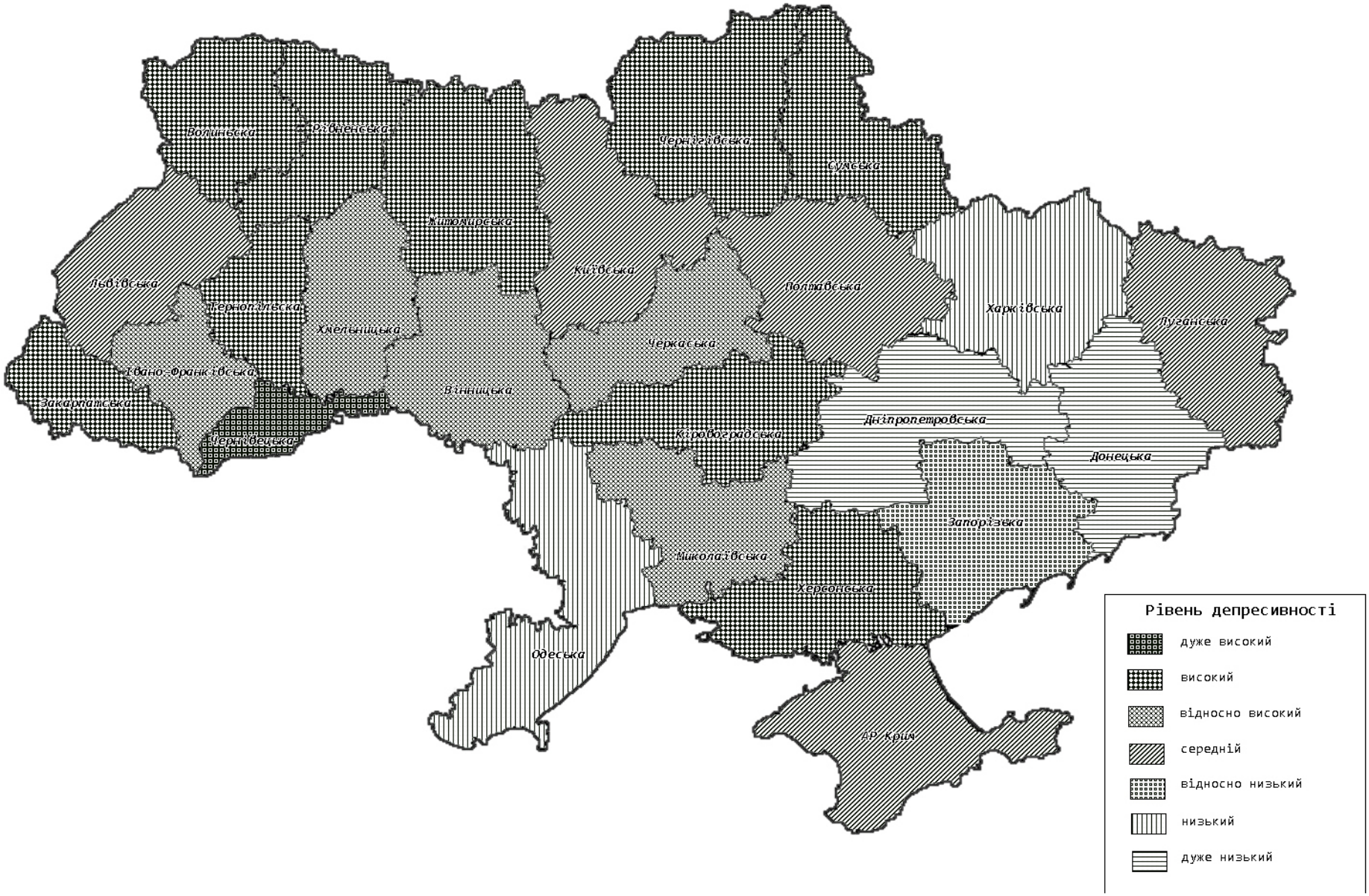

Рис.3.3 Рівень депресивності регіонів за генералізованою системою показників

Таким чином, результати досліджень підтвердили припущення про ефективність групування регіонів за кількісно невеликою системою показників, яка має більше наближення до критеріального групування, подібна групуванню регіонів за комплексним напрямом повної системи показників та зберігає логічність.

Найвищий рівень депресивності спостерігається в Чернівецькому регіоні, який і в попередніх двох групуваннях займав останні позиції. Значення інтегрального показника менше 0,1.

Високий рівень депресивності в Тернопільському, Чернігівському, Херсонському, Кіровоградському, Волинському, Рівненському, Житомирському, Сумському, Закарпатському регіонах. Склад групи практично повністю співпадає з попереднім групуванням за виключенням Тернопільського регіону, який за попереднім групуванням за повним переліком показників ввійшов до складу першої групи з найвищим рівнем депресивності. Інтегральний показник даної групи коливається в межах 0,16-0,20.

Відносно високий рівень депресивності в Хмельницькому, Івано-Франківському, Вінницькому, Черкаському та Миколаївському регіонах. Склад групи повністю відповідає групуванню регіонів за повним переліком показників, та поповнення її за рахунок Миколаївського регіону. Порівнюючи склад попередніх груп з критеріальним групуванням то їх формують групи кризового, низького та нижче середнього рівня розвитку. Виключення становлять Миколаївський та Івано-Франківський регіони, які за показником душового ВРП ввійшли до складу групи середнього рівня розвитку. Середній рівень депресивності в АРК, Полтавському, Київському, Луганському, Львівському регіонах. Інтегральний показник коливається в межах 0,3-0,4. В Запорізькому регіоні спостерігається відносно низький рівень депресивності з інтегральним показником – 0,41.

Одеський та Харківський регіони мають низький рівень депресивності. Загальний склад груп з середнім, низьким та відносно низьким рівнем депресивності за двома групуваннями (повним та генералізованим переліком показників) – подібні. Виключення становлять Луганський та Полтавський регіони, які за повним переліком показників ввійшли до складу попередньої групи.

До групи з найнижчим рівнем депресивності традиційно входять Донецький та Дніпропетровський регіони, що повністю відповідає групуванням за душовим ВРП та комплексним групуванням за повним переліком показників.

Згідно загальної методичної схеми проведено групування регіонів за допомогою кластерного аналізу. Групування регіонів у багатовимірному ознаковому просторі не дає безпосереднього розподілу груп регіонів за рівнем депресивності. Маємо групи більшої-меншої подібності за поєднанням ознак. Разом з тим кластери можуть мати

оцінку більшої-меншої депресивності за умови їх додаткового вивчення (аналізу).

Перший підхід. На основі стандартизованих даних повної системи показників обчислено таксономічні відстані між регіонами та сформовано матрицю таксономічних відстаней, аналіз якої дозволив виділити 5 кластерів (рис.3.4).

До складу *першого кластеру*, який є кількісно найбільшим входять Хмельницька, Луганська, Чернігівська, Житомирська, Черкаська, Тернопільська, Чернівецька, Херсонська та Волинська області. За своїми соціально-економічними характеристиками області є більш-менш однорідними (за виключенням Луганської). Гіпотетично означена група областей має найвищий рівень депресивності. До складу *другого кластеру* входять Закарпатська, Івано-Франківська, Рівненська, Сумська, Вінницька та Кіровоградська області. Області за своїм розвитком подібні як між собою, так і відносно першої групи, про що свідчить і близькість за таксономічними відстанями. Сумська область, подібно Луганській, в попередньому кластері значно відрізняється за своїм розвитком від інших областей і пояснити їх присутність в даних кластерах досить важко. Практично всі дослідження за допомогою кластерного аналізу мають аналогічні проблеми, що пояснюється досить великою кількістю показників і в результаті нелогічністю окремого розподілу. Львівська, Одеська, Миколаївська, Запорізька області входять до складу *третього кластеру*. До складу *четвертого кластеру* увійшли АРК, Київська та Полтавська області. Потужний індустріальний ареал на сході країни формують області *п'ятого кластеру* – Донецька, Дніпропетровська та Харківська.

Другий підхід: процедура аналогічна першому підходу, але проведена за генералізованою системою показників (10). На основі матриці таксономічних відстаней виділено 7 кластерів та проведено картографування регіонів (рис. 3.5).

На найбільшій відстані від всіх регіонів знаходиться Чернівецька область, що стало підставою виділення її в окремий *перший кластер* й що відповідає групуванню регіонів за генералізованим переліком показників. Чернівецька область має найнижчий рівень розвитку за душовим ВРП й визнана депресивною.

До складу *другого кластеру* увійшли Житомирська, Херсонська, Волинська, Рівненська та Сумська області три з яких Волинська, Рівненська і Житомирська області утворюють ареал на півночі країни. За розвитком економіки, об'ємом ВПВ на 1 особу Сумська область вирізняється серед областей даної групи. Області, що формують *третій кластер* за своїми характеристиками подібні до попереднього й за таксономічними відстанями максимально наближені до неї. До його складу увійшли Кіровоградська, Черкаська, Хмельницька та Чернігівська області. *Четвертий кластер* складається з Тернопільської, Івано-Франківської, Закарпатської областей, які межують між собою,

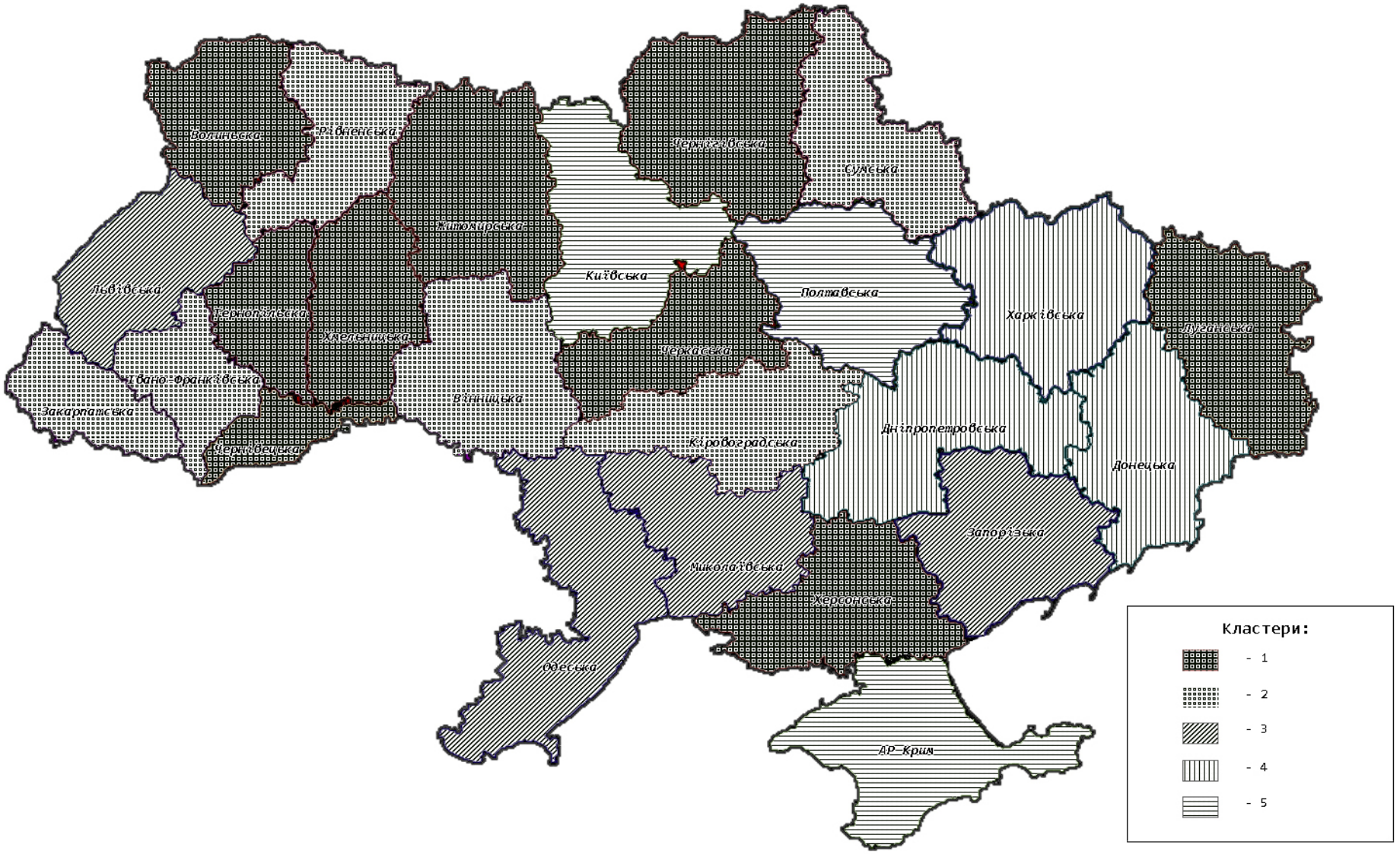

Рис. 3.4 Кластеризація регіонів за повною системою показників

Рис. 3.5 Кластеризація регіонів за генералізованою системою показників

утворюючи єдиний ареал і знаходяться на заході країни, Вінницька область знаходиться в центрі країни, а Миколаївська – на півдні. Області схожі за своїм економічним розвитком, мають розвинений агропромисловий комплекс. Нелогічністю можна вважати присутність в даному кластері Миколаївської області. Львівська, Київська, АРК, Луганська області, для яких характерна значна частка обробної промисловості та надання послуг входять до складу *п'ятого кластеру*.

Наступний *шостий кластер* формують Запорізька, Полтавська, Харківська та Одеська індустріальні області. Індустріальні гіганти Донецька та Дніпропетровська області формують останній *сьомий кластер*. Аналізуючи розподіл з комплексним, слід відмітити ідентичність першої та останньої груп та значне наближення складу кластерів до виділених груп регіонів.

Таким чином, виділені кластери за двома підходами (за повною та генералізованою системою показників) в цілому зберігають логічність результату, мають наближення до комплексного групування, але в окремих випадках порушується змістовність розподілу.

3.3. Факторний напрямок вивчення депресивності регіонів

Комплексний підхід дослідження регіональної депресивності дав можливість визначити рівень депресивності регіонів країни в цілому за певними системами показників – повною та генералізованою, враховуючи при цьому різні аспекти (економічні, соціальні, демографічні, інвестиційні, екологічні), що дозволило оцінити соціальний, економічний, демографічний, екологічний, інноваційно-інвестиційний стан регіону. Але при цьому не вдалося визначити як причини (чинники) такої ситуації, так і основні найгостріші проблеми самих регіонів (економічні, соціальні, демографічні).

Тому є сенс застосувати можливості факторного аналізу, з якого випливає, що рівень депресивності регіонів це результат складної взаємодії різних факторів, відповідно цьому завдання факторного напрямку полягає в наступному:

- групування регіонів за факторами (економічними, соціальними, працересурсними, суспільно-географічними);
- порівняння груп регіонів за факторним аналізом з критеріальним;
- порівняння факторів за їх значимістю в загальному рейтингу;
- визначення впливу суспільно-географічного фактору на формування ̲депресивності

Рівень розвитку країни та її регіонів визначається, в першу чергу, комплексом економічних показників, в умовах реформування та трансформації економіки країни ключовим питанням є дослідження економічного фактору. Взаємозв'язок економічного розвитку та депресивності є очевидним. Визначення рівня економічного розвитку регіонів характеризується:

- ВРП у розрахунку на душу населення (грн.);
- основні засоби (млн.грн.);
- продукція с/г за регіонами (млн.грн.);
- кількість малих підприємств;
- інвестиції в основний капітал на душу населення (грн.).

На основі значень обраних показників складено таблицю вихідних даних. Проведено стандартизацію та розраховано інтегральний показник регіонів ***за економічним фактором*** (табл. 3. 7.)

Таблиця 3.7.

Інтегральний показник регіонів за економічним фактором

Регіони	Інтегральний показник	Регіони	Інтегральний показник
АРК	0,35	Миколаївська	0,17
Вінницька	0,25	Одеська	0,45
Волинська	0,10	Полтавська	0,47
Дніпропетровська	0,83	Рівненська	0,11
Донецька	0,91	Сумська	0,13
Житомирська	0,10	Тернопільська	0,06
Закарпатська	0,07	Харківська	0,66
Запорізька	0,42	Херсонська	0,10
Івано-Франківська	0,15	Хмельницька	0,17
Київська	0,56	Черкаська	0,24
Кіровоградська	0,10	Чернівецька	0,04
Луганська	0,34	Чернігівська	0,15
Львівська	0,43		

Значення інтегрального показника можуть змінюватися в межах від 0 до 1. В даному дослідженні фактично значення інтегрального показника варіює в межах від 0,04 до 0,91. Найбільше значення спостерігається в Донецькій області, найменше – в Чернівецькій. На основі значень інтегрального показника проведено групування регіонів за економічним фактором з виділенням семи груп (рис. 3.6).

До складу *першої групи* з найнижчим рівнем економічного розвитку увійшли депресивні області Чернівецька, Тернопільська та Закарпатська, які характеризуються низькими значеннями показників. Особливо це стосується Чернівецької області, яка за показниками ВРП на 1 особу, кількістю малих підприємств та основними засобами має найнижчі результати. Надзвичайно низький рівень економічного розвитку можна пояснити структурою (аграрність) та масштабами виробництва, яке склалось в регіонах під впливом природного фактору.

До *другої групи* з низьким рівнем економічного розвитку віднесено Херсонську, Кіровоградську, Житомирську, Волинську, Рівненську, Сумську, Івано-Франківську, Чернігівську, Хмельницьку та Миколаївську

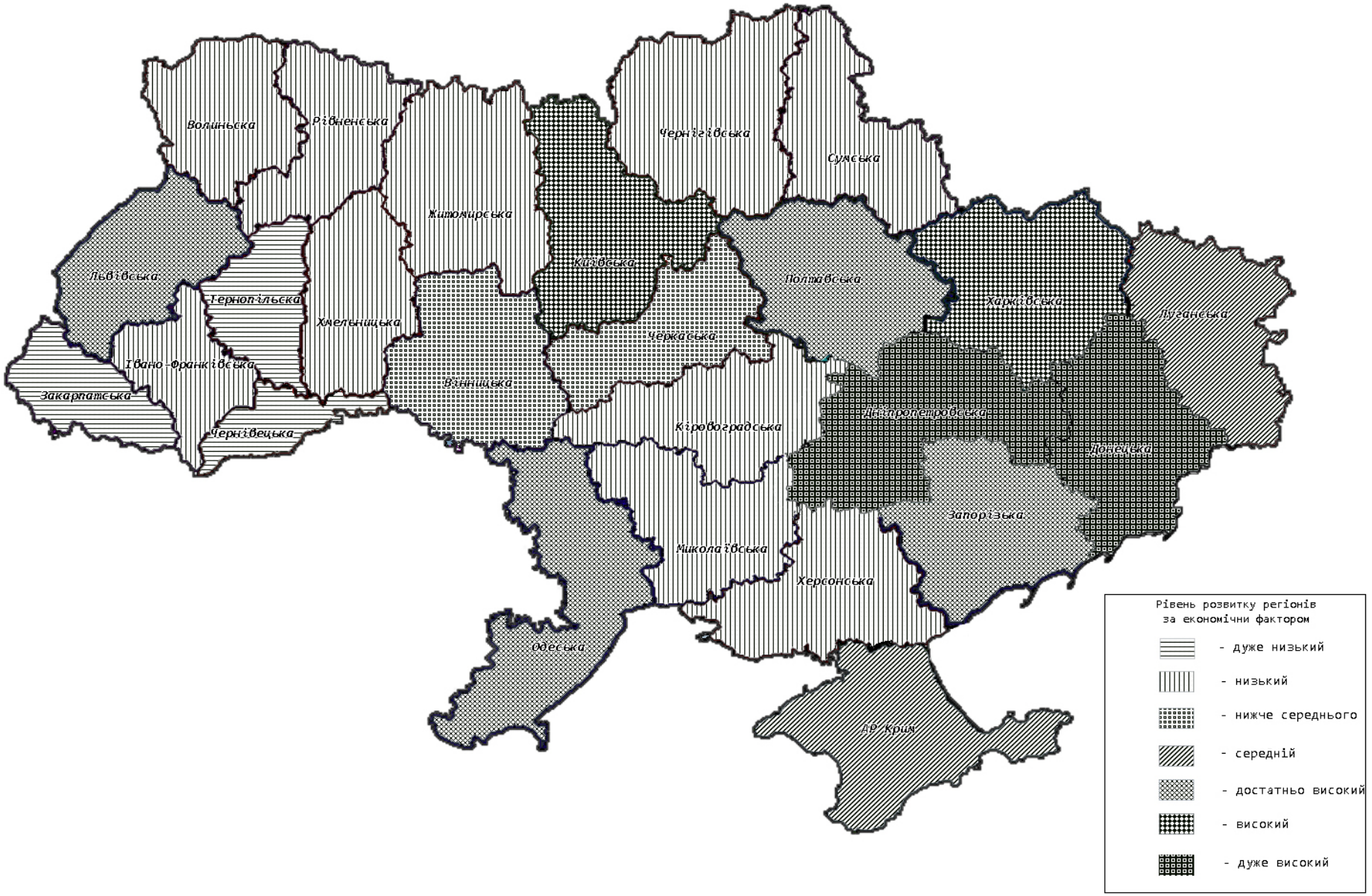

Рис. 3.6 Рівень розвитку регіонів за інтегральним показником економічного фактора

області. Інтегральний показник в групі областей варіює в межах 0,1 до 0,17. Для більшості областей групи характерні низькі значення показників душового ВРП, основних засобів, інвестицій в основний капітал, кількості малих підприємств, що є характерним для аграрних регіонів і лише показник сільськогосподарської продукції, що є логічним, відрізняється кращими результатами. Відрізняються за показниками душового ВРП та основними засобами Миколаївська, Херсонська та Чернівецька області в сторону їх збільшення. Чернігівський та Херсонський регіони мають найвищий показник вироблення сільськогосподарської продукції в даній групі. Більшість регіонів першої та другої групи сформували територіально великий ареал на заході країни. Частка областей останніх двох груп становить 52% від їх загальної кількості.

Черкаський та Вінницький регіони мають нижчий за середній рівень економічного розвитку і віднесені до *третьої групи*. Для них характерні збільшення значень показників душового ВРП, сільськогосподарської продукції, кількості малих підприємств. Невисокими залишаються показники основних засобів та інвестицій в основний капітал. Але всі значення показників нижчі за пересічні по регіонах.

Середній рівень економічного розвитку мають регіони *четвертої групи* – Луганський і АРК. Вони характеризуються вищими за середнє значеннями показників ВРП на 1 особу, основними засобами, кількістю малих підприємств. В індустріальній Луганській області малий показник сільськогосподарської продукції. Слід відзначити незначні показники інвестицій в основний капітал в даній групі.

В Запорізькому, Львівському, Одеському, Полтавському регіонах *п'ятої групи* спостерігаються стабільно високі показники душового ВРП, основних засобів, інвестицій в основний капітал. Значно зростає в регіонах рівень підпрємницької активності, особливо в Одеському. Досить високий показник сільськогосподарської продукції. На території країни регіони групи не утворюють суцільного ареалу.

Високий рівень економічного розвитку в *шостій групі*, до складу якої увійшли Харківська та Київська області, які характеризуються високими показниками ВРП на 1 особу, основними засобами виробництва. Значно зріс показник інвестицій в основний капітал, рівень підприємницької активності. Разом з тим області мають високий показник виробництва сільськогосподарської продукції.

Найвищий рівень розвитку і максимально високі значення показників мають регіони останньої групи *сьомої групи* – Дніпропетровський та Донецький.

Останні три групи регіонів характеризуються високим рівнем розвитку продуктивних сил (господарського освоєння території), їх частка в загальній кількості регіонів складає 32%. Донецька, Запорізька, Дніпропетровська, Харківська та Полтавська області формують масштабно великий ареал на сході країни.

Порівнюючи групування регіонів за економічним фактором з критеріальним, можна стверджувати, що в обох випадках, в основному, зберігається сталість груп, особливо це стосується регіонів найбільш високого рівня розвитку (Донецький, Дніпропетровський) та низького й дуже низького рівня розвитку (Чернівецький, Тернопільський). Інші регіони поступаються своїми позиціями на 1-3 ранги і переходять в сусідні групи. Виключення становлять Вінницький та Хмельницький регіони (депресивні регіони), які підвищили свої рейтингові позиції на 8 та 6 пунктів, а Івано-Франківський навпаки – знизив на 7 пунктів.

Дослідження зв'язку між інтегральним показником економічного фактору та усередненим значенням душового ВРП показав стійку кореляційну залежність (Рис. 3.7).

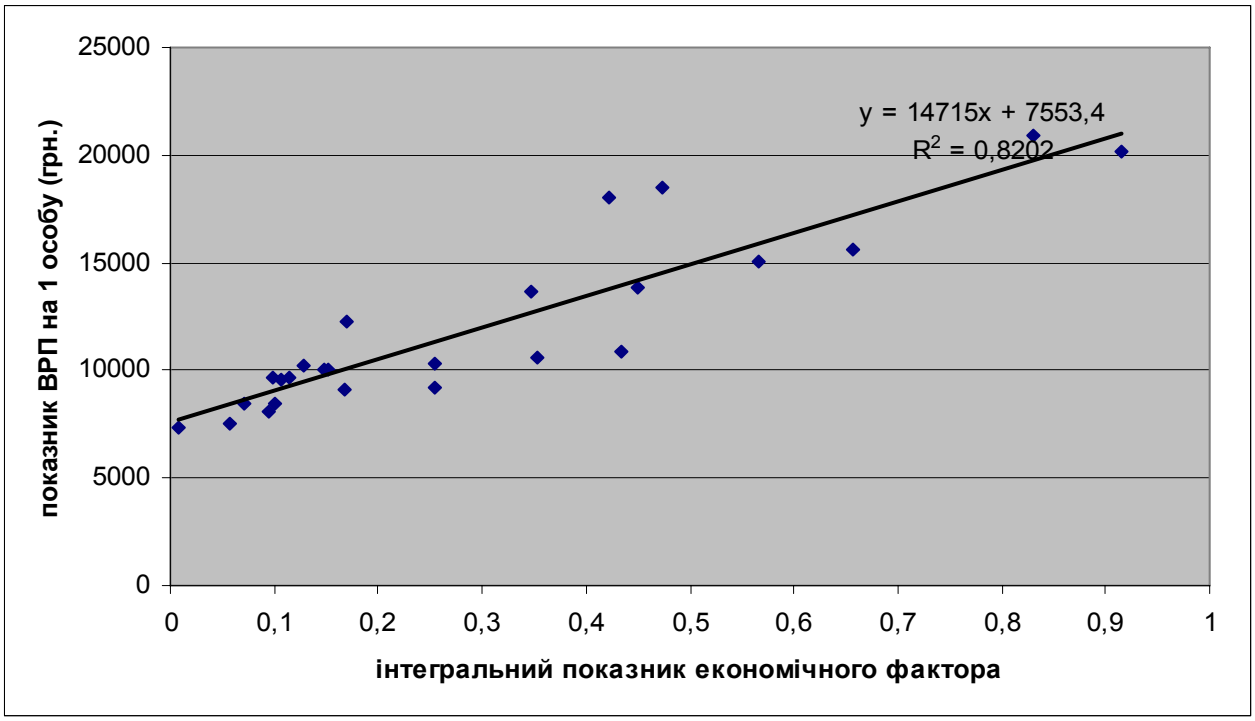

Рис. 3.7 Позиціювання регіонів за економічним фактором та душовим ВРП

Рівняння регресії показує, що на одиничний приріст у (ВРП на 1 особу) інтегральний показник економічного фактору зростає. Коефіцієнт детермінації становить 0,82, й виявляє високу ступінь статистичної залежності обраних показників.

Поглиблення відмінностей соціального розвитку регіонів, ускладнення соціальних проблем викликало необхідність аналізу регіонів за ***соціальним фактором.*** Кількість параметрів оцінки соціального фактору є значною. Так, наприклад І.В. Гукалова виділяє соціальну інфраструктуру і житлові умови населення як одні із важливих складових, що формують умови для відтворення і раціональної організації всіх видів життєдіяльності населення – трудової, суспільно-

політичної, культурної та сімейно-побутової. Інтегруюча роль цих підсистем значно зростає в умовах переходу до ринкових умов, що проявляється в узгодженні інтересів розвитку економіки із завданнями комплексного розвитку території, інфраструктурного забезпечення, формування достойних умов життя населення і розвитку людського капіталу [6]. Дослідження соціального фактора проводилось за такими показниками:

- середньомісячна номінальна зарплата (грн.);
- роздрібний товарообіг на душу населення (грн.);
- обсяг реалізованих послуг населенню (млн.грн.);
- забезпеченість населення житлом (м.кв. на 1 особу);
- доходи населення (млн.грн.).

За даними показниками складено таблицю вихідних даних), проведено їх стандартизацію та розраховано інтегральний показник соціального фактора (табл. 3.8).

Таблиця 3.8.

Інтегральний показник регіонів за соціальним фактором

Регіони	Інт. показник	Регіони	Інт. показник
АРК	0,55	Миколаївська	0,38
Вінницька	0,18	Одеська	0,53
Волинська	0,16	Полтавська	0,46
Дніпропетровська	0,70	Рівненська	0,16
Донецька	0,76	Сумська	0,26
Житомирська	0,25	Тернопільська	0,12
Закарпатська	0,21	Харківська	0,64
Запорізька	0,61	Херсонська	0,31
Івано-Франківська	0,23	Хмельницька	0,21
Київська	0,64	Черкаська	0,28
Кіровоградська	0,28	Чернівецька	0,22
Луганська	0,42	Чернігівська	0,24
Львівська	0,40		

Інтегральний показник соціального фактора, який може змінюватися в межах від 0 до 1, фактично в дослідженні має межі від 0,12 до 0,76. На основі значень інтегрального показника виділено сім груп регіонів за соціальним фактором (рис. 3.8).

До складу *першої групи*, регіони якої характеризуються найнижчими показниками за обсягом реалізованих послуг населенню та забезпеченістю житлом, увійшли чотири регіони: Вінницький, Волинський, Рівненський, Тернопільський. Найнижчі показники у Тернопільської області. Разом з тим для областей характерний низький рівень доходів населення, що можна пояснити значною часткою

Рис. 3.8 Рівень розвитку регіонів за інтегральним показником соціального фактора

сільського господарства в структурі економіки й відповідно низькою оплатою праці. Волинська, Рівненська та Тернопільська області формують ареал на північному заході країни.

Склад *другої групи* з низьким рівнем соціального розвитку є кількісно найбільшим. Це в основному аграрні регіони, які характеризуються низькими показниками заробітної плати та обсягом реалізованих послуг населенню. Зростає показник забезпеченості населення житлом. На території країни області формують три ареали Чернігівська та Сумська – на північному заході країни, Кіровоградська та Черкаська – в центрі країни. Закарпатська, Івано-Франківська, Чернівецька, Хмельницька та Житомирська області простягнулись з південного заходу на північ країни.

До *третьої групи* нижче середнього рівня розвитку з інтегральним показником 0,3-0,4 увійшли Миколаївська та Херсонська області, які відрізняються від попередніх груп областей значенням показників близькими до пересічних по регіонам за виключенням показника заробітної плати.

До складу *четвертої групи* з середнім рівнем розвитку увійшли Полтавська, Луганська та Львівська області, які характеризуються високим рівнем заробітної плати та доходів населення (більші від пересічного значення по областям), низьким показником обсягу реалізованих послуг в Луганській та Полтавській області. Підвищення заробітної плати та доходів населення визначається високою часткою промислового сектора в структурі виробництва.

Достатньо високий (АРК, Одеська область) та високий рівень (Київська, Харківська, Запорізька області) соціального розвитку в *п'ятій та шостій групі* областей, в яких значно вищі показники обсягу реалізованих послуг (особливо АРК, Одеська область), роздрібного товарообігу, доходів населення. В Запорізькій та особливо Одеській області низькі показники забезпеченості житлом.

Найвищий рівень розвитку в Донецькій та Дніпропетровській областях сьомої групи. За всіма показниками області мають найвищі результати, які значно перевищують відповідні пересічні значення. 40% областей України мають середній та високий рівень соціального розвитку. Області формують великий ареал на сході країни.

Порівняння результатів групувань регіонів за соціальним фактором з критеріальним свідчить про їх схожість (рис.3.9). Виключення становлять Закарпатський та Вінницький регіони, які з групи депресивних регіонів, підвищивши свої рейтингові оцінки на 12 та 5 позицій увійшли до складу груп середнього та нижче середнього рівня розвитку за соціальним фактором.

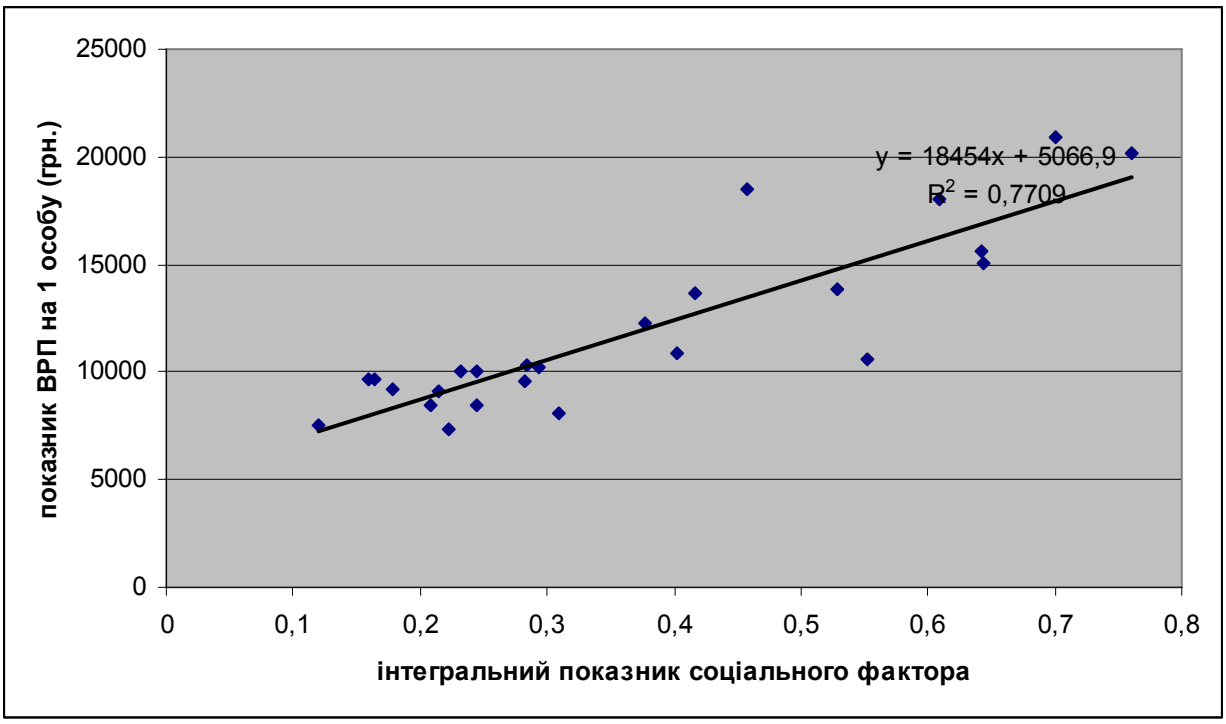

Рис. 3.9 Позиціонування регіонів за соціальним фактором та ВРП на 1 особу

Кореляційний аналіз відображає досить високу прямо пропорційну залежність між ними, яка оцінена коефіцієнтом детермінації (0,77).

Соціально-економічна напруженість, значні регіональні відмінності соціального, економічного розвитку, викликають необхідність інтенсивного розвитку економіки, що в свою чергу потребує інформативної бази кількості населення, його переміщення, врахування рівня кваліфікації працівників. Тому актуальним є дослідження працересурсного фактору, який разом з природно-сировинними та економічними ресурсами є важливою складовою розвитку регіону. Працересурсний фактор має значний вплив на характер соціально-економічних процесів у регіоні. Він відображає можливості задіяння населення у суспільному виробництві, є одним з головних факторів, який активно впливає на формування і розвиток економіки регіонів. Для оцінки працересурсного фактора було використано такі показники:

- природний приріст населення (на 1000 населення);
- сальдо міждержавної міграції (на 1000 населення);
- сальдо міжрегіональної міграції (на 1000 населення);
- безробіття (тис.осіб);
- зайнятість населення (тис. осіб);
- навантаження на 1 робоче місце (осіб);
- підготовка висококваліфікованих робітників ПТЗ (кількість студентів тис.);
- підготовка спеціалістів ВНЗ (кількість студентів, тис.);

На основі значень показників складено таблицю вихідних даних, проведено стандартизацію та розраховано інтегральний показник працересурсного фактора (табл. 3.9.).

Таблиця 3.9.

Інтегральний показник регіонів за працересурсним фактором

Регіони	Інт. показник	Регіони	Інт. показник
АРК	0,55	Миколаївська	0,32
Вінницька	0,39	Одеська	0,67
Волинська	0,29	Полтавська	0,43
Дніпропетровська	0,74	Рівненська	0,20
Донецька	0,80	Сумська	0,34
Житомирська	0,30	Тернопільська	0,21
Закарпатська	0,26	Харківська	0,70
Запорізька	0,51	Херсонська	0,26
Івано-Франківська	0,22	Хмельницька	0,24
Київська	0,46	Черкаська	0,26
Кіровоградська	0,25	Чернівецька	0,25
Луганська	0,45	Чернігівська	0,38
Львівська	0,48		

Значення інтегрального показника можуть змінюватися в межах від 0 до 1. У даному дослідженні фактично значення інтегрального показника варіює в межах від 0,2 до 0,91. При оцінці економічного та соціального факторів значення інтегрального показника мало більшу варіацію, для регіонів була характерна більша асиметричність (дивергенція) розвитку. За визначеними показниками регіони мають більше наближення, в зв'язку з цим виділено п'ять груп регіонів. За інтегральним показником працересурсного фактора регіони розподілені таким чином (рис. 3.10).

Десять регіонів України Рівненський, Тернопільський, Івано-Франківський, Чернівецький, Хмельницький, Кіровоградський, Херсонський, Закарпатський, Черкаський та Волинський мають низький рівень розвитку і віднесені до *першої групи*. Для регіонів характерний високий рівень безробіття, найбільша навантаженість на 1 робоче місце, значне і від'ємне сальдо як міжрегіональної так і міждержавної міграції. Проте показник природного приросту в шести регіонах кращий ніж в середньому по Україні. Кваліфікаційний рівень нижчий за середньо державний. Регіони цієї групи належать в своїй більшості до аграрних, для яких є проблемою працевлаштування і, як наслідок, високий рівень безробіття, високий відтік населення, максимальні навантаження на 1 робоче місце. Перша група регіонів формує (за виключенням

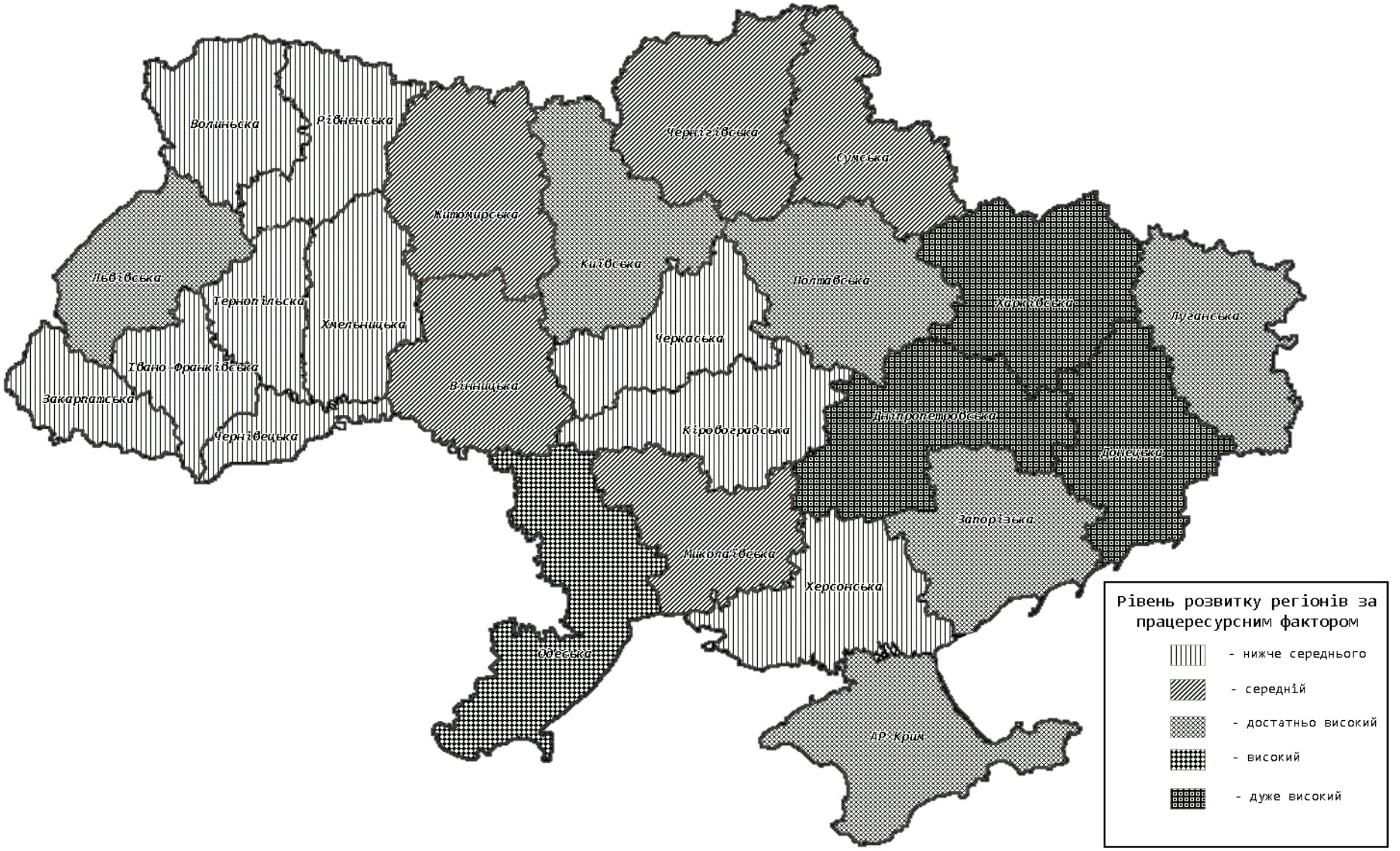

Рис.3.10 Рівень розвитку регіонів за інтегральним показником працересурсного фактора

Херсонської та Кіровоградської областей) територіально великий ареал на заході країни.

Регіони *другої групи*, які мають середній рівень за працересурсним фактором, характеризуються досить високим рівнем безробіття, високим навантаженням на 1 робоче місце, меншим ніж в середньому по країні показником природного приросту, від'ємним сальдо міжрегіональної міграції, але разом з тим значно збільшились показники рівня кваліфікації. До складу даної групи входять Житомирська, Миколаївська, Сумська, Чернігівська та Вінницька області.

Достатньо високі значення інтегрального показника працересурсного фактора в Полтавському, Луганському, Київському, Львівському, Запорізькому регіонах та АРК, які характеризуються значно нижчим рівнем безробіття, меншим навантаженням на 1 робоче місце, в порівнянні з ідентичними державними показниками, додатнім сальдо міжрегіональної міграції, значною кількістю працівників підготовлених професійно-технічними закладами й менше – вищими навчальними закладами. Ці регіони формують *третю групу.*

Одеський регіон, для якого характерний низький рівень безробіття, відповідно мале навантаження на 1 робоче місце, додатнє сальдо міжрегіональної та міждержавної міграції, високий рівень кваліфікації працівників утворює *четверту групу*.

П'яту групу формують Харківський, Дніпропетровський, Донецький регіони, які відзначаються низьким рівнем безробіття, малим навантаженням на 1 робоче місце позитивним міждержавним і міжрегіональним сальдо міграцій, великою кількістю підготовки працівників як професійно-технічними закладами так і вищими навчальними закладами. Але, незважаючи на позитивну характеристику, за зазначеними показниками регіони мають надзвичайно низький приріст населення.

Шістьдесят відсотків регіонів України мають достатньо високий інтегральний показник працересурсного фактора, утворюють великий ареал на території країни (північний схід, схід, центральна частина, південь). Більшу частину регіонів складають індустріальні та високо індустріальні регіони, які потребують висококваліфікованих кадрів; розвиток промисловості та сфери послуг забезпечує населення регіонів робочими місцями (Рис.3.11).

Чіткий зв'язок між даними показниками спостерігається у нижній та верхній частині кореляційного поля. В діапазоні значення інтегрального показника працересурсного фактора 0,43-0,65 спостерігається «розмита» залежність. Значення коефіцієнта детермінації близьке до 0,7 й показує достатньо високу ступінь пов'язаності цих показників.

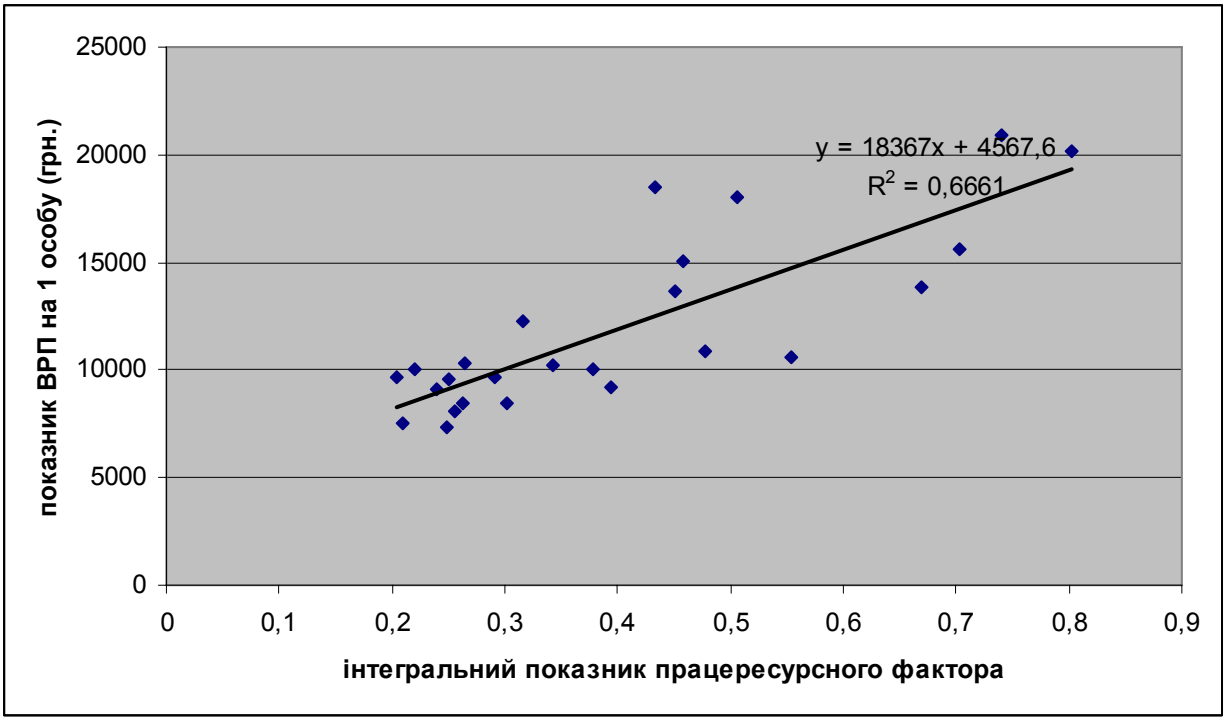

Рис. 3.11. Розподіл регіонів за працеесурсним фактором та середнім значенням ВРП на 1 особу

Диференціація регіонального розвитку в Україні, загострення соціально-економічних проблем, посилення дисбалансу за основними показниками економічного, соціального, екологічного розвитку з кожним роком все більш виразніше свідчать не лише про збереження нерівності, але і про поглиблення поляризації та розриву у темпах та характері розвитку регіонів.

Комплексність проблеми вимагає пошуку різних напрямків, варіантів розгляду даного питання. Відповідно цьому проведено дослідження, яке дає можливість не лише визначити депресивні регіони за ВРП на 1 особу, а також встановити рівень депресивності кожного регіону за комплексом різноманітних показників, визначити головні, «найгостріші» проблеми в регіонах (економічні, соціальні, демографічні).

Аналіз дає змогу на якісно новому рівні оцінити регіональні соціально-економічні диспропорції країни, виробити й реалізувати цілеспрямовану регіональну політику, державні регіональні програми, концепції, ефективність яких залежить від знання та оцінки регіональної ситуації.

4. КОНКУРЕНТНОСПРОМОЖНІСТЬ РЕГІОНІВ ЯК ПРОВІДНИЙ ЧИННИК ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ

4.1. Сутність поняття конкурентних переваг

В основі структурної політики регіонів має бути стратегія економічного зростання, яка ґрунтується на конкурентних перевагах або *конкурентоспроможності* того чи іншого регіону. Конкурентні переваги, конкурентоспроможність регіону можуть забезпечити такі чинники: високий науково-технічний потенціал, рівень освіти населення, розвинута промисловість, насичений внутрішній ринок, вигідне економіко-географічне положення, значний ресурсно-сировинний потенціал, розвинута транспортна інфраструктура, кваліфікована і відносно дешева робоча сила, наявність вільних виробничих потужностей промислових територій з відповідними екосистемами, досвід експорту високотехнологічної продукції, досвід виробничої кооперації.

У загальному визначенні конкурентоспроможність регіону – це обумовлене економічними, соціальними, політичними і іншими чинниками положення регіону і його окремих товаровиробників на внутрішньому і зовнішньому ринках, яке виявляється через показники (індикатори), що адекватно характеризують відповідний стан і його динаміку.

Підхід до оцінки конкурентоспроможності регіону можна сформулювати, спираючись на концепцію конкурентоспроможності країни, запропоновану М. Портером. За М. Портером ”Конкурентоспроможність – це визначене сукупністю чинників положення товаровиробника на внутрішніх і зовнішніх ринках, віддзеркалене через сукупність показників” [43, с.216-218].

Конкурентоспроможність формується на різних рівнях: товару (послуги), компанії, галузі (ринку), регіону, країни. У зв'язку з цим слід розрізняти відповідно конкурентоспроможність товару, фірми, галузі, регіону, країни. У загальному вигляді конкурентоспроможність означає здатність виконувати свої функції (призначення, місію) з необхідною якістю і вартістю в умовах конкурентного ринку. Конкурентоспроможність може визначатися порівняно з іншими аналогічними об'єктами, часто кращими.

Конкурентоспроможність регіону – продуктивність використання регіональних ресурсів, і в першу чергу робочої сили і капіталу, в порівнянні з іншими регіонами, яка виявляється у величині валового регіонального продукту (ВРП) на душу населення, а також в його динаміці. Внаслідок значної складності вона може оцінюватися системою показників і індикаторів. За аналогією із методикою Всесвітнього банку добробут регіону може бути оцінений за чотирма основними показниками з розрахунку на душу населення: за розміром ВРП, за

розміром виробничих ресурсів (основні фонди тощо), за ступенем забезпеченості природними ресурсами, за кількістю людських ресурсів.

В межах завдання формування конкурентоспроможності регіону це поняття може бути визначене як здатність створювати умови для стійкого розвитку регіону.

Для оцінки чинників формування конкурентної здатності регіону в цілому і можливості дії регіональних органів влади на її складові доцільно використовувати модель «національного ромба», запропоновану М. Портером для країни. Роль регіону в створенні конкурентних переваг фірм можна досліджувати по чотирьох взаємопов'язаних напрямах (детермінантам), які створюють «регіональний ромб»: параметри чинників (природні ресурси, кваліфіковані кадри, капітал, інфраструктура тощо); умови попиту (рівень доходу, еластичність попиту, вимогливість покупців до якості товару і послуг); споріднені і підтримуючі галузі (забезпечують регіон необхідними комплектуючими ресурсами, інформацією, банківськими, страховими і іншими послугами); стратегії фірм, що знаходяться на території регіону, їх структури і суперництво (створюють конкурентне середовище і розвивають конкурентні переваги). У свою чергу кожна з детермінант аналізується за складовими, ступенем їх дії на конкурентну перевагу регіону, а також необхідністю їх розвитку.

Розвиток конкурентоспроможності регіону, як і країни в цілому (за М. Портером), здійснюється за наступними чотирма стадіями (рівнями): конкуренція на основі чинників виробництва; конкуренція на основі інвестицій; конкуренція на основі нововведень; конкуренція на основі багатства. Перші три стадії забезпечують економічне зростання, остання обумовлює застій і спад виробництва.

Конкурентна перевага регіону забезпечується:

1) економіко-географічним положенням, природними ресурсами, сприятливими умовами для виробництва товарів і послуг, рівнем кваліфікації населення;

2) активним інвестуванням фірм регіону в освіту, технології, ліцензії;

3) створенням нових видів продукції, виробничих процесів, організаційних рішень і інших інновацій;

4) інноваційнійним наповненненням інвестицій, що привертаються.

У підвищенні конкурентноспроможності регіону важливе значення мають наукові знання, освіта – і як чинники розвитку виробництва, і як чинники формування інноваційного потенціалу регіону.

Конкурентоспроможність регіону забезпечує зростання економіки шляхом інноваційного розвитку. Тому в сучасних умовах підвищення конкурентоспроможності стає однією з головних стратегічних цілей економічного розвитку регіонів і країни в цілому.

Конкурентні переваги кожного регіону можуть бути абсолютними і відносними. Абсолютні конкурентні переваги регіону пов'язані з

наявністю унікальних ресурсів і можливостей в даному регіоні (економіко-географічне положення, мінерально-сировинні ресурси, рекреаційні ресурси, комбінації виробництв тощо).

Відносні конкурентні переваги обумовлені кращими в порівнянні з іншими регіонами можливостями або умовами виробництва і збуту тієї або іншої продукції або надання послуг (собівартість, якість, упаковка, доступність тощо).

Як конкурентні переваги виступають не тільки кількісні параметри або частка ринку, але і якісні характеристики функцій регіону, товарів або послуг, що випускаються його підприємствами. Конкурентні переваги потрібно також розділити на фактичні, або реалізовані і потенційні, тобто не використовувані в даний час.

Економічний і соціальний розвиток регіону залежить від конкурентоспроможності на зовнішніх ринках не тільки провідних господарських функцій регіону і головних його підприємств, але і від порівняльної привабливості регіону для інвесторів, яку також слід розглядати як один з аспектів конкурентоспроможності. Одна з головних цілей, до якої повинен прагнути в своєму соціально-економічному розвитку будь-який регіон, що знаходиться в ринкових умовах, – досягнення позитивного фінансового сальдо із зовнішнім середовищем. Регіон тоді розвивається успішно, коли грошей за продані за його межі товари або послуги надходить більше, ніж з нього йде. Особливу роль в цьому процесі відіграє залучення інвестицій, які значною мірою залишаються в регіоні у формі основного капіталу. На ринку інвестицій регіони завжди знаходяться в стані конкурентної боротьби, яку уособлюють або регіональна влада, або підприємства чи інші підприємницькі структури регіону.

Важливим показником конкурентоспроможності регіону є якість економічного середовища. До якості економічного середовища відноситься не тільки наявність та якість робочої сили, транспортної інфраструктури, природних ресурсів, економіко – географічного положення, але й такі, породжені сучасною реальністю чинники, як законодавчий клімат, оподаткування підприємств, присутність в регіоні певних типів постачальників, наявність відповідних факультетів, університетів, вірніше їх дослідницькі можливості та системи післядипломної освіти. До якості економічного середовища слід віднести також місцеві явища, які впливають на регіональну економіку, на економічну політику компаній і фірм, розміщених на цій території.

Сучасний розвиток регіонів України в цілому характеризується продовженням реформування їхніх економічних структур. Якщо раніше стояли завдання запуску ринкового механізму, реформування відносин власності, приватизації в регіонах, то сьогодні стоїть завдання інституціональних змін з метою створення ефективної регіональної економічної структури. Ефективність цієї структури повинна бути сталою у довготерміновій перспективі, і тому актуальним є визначення на

регіональному рівні пріоритетних галузей на мікроекономічному рівні – вибір конкретних сфер діяльності. Саме через це при розробці державних регіональних програм необхідно застосовувати, разом з іншими, методи оцінки перспективності розвитку, враховувати стратегічні можливості виникнення конкурентноздатних виробництв на українському і світовому ринках. При виборі стратегічних шляхів розвитку банки, міжгалузеві концерни, інвестиційні компанії стають перед проблемою визначення сфер діяльності, в яких вони зможуть досягти сталого конкурентноздатного становища. При цьому важливою складовою успіху є наявність в регіоні підприємств з конкурентними перевагами в конкретній галузі. Усі ці причини викликають необхідність розробки методів і механізмів, які дозволили б ефективно розпоряджатися фінансовими, трудовими, науковими та іншими ресурсами регіонів і галузей, уникати вкладання коштів у галузі регіонів, які не мають реальних конкурентних переваг. Отже, проблемою є більш конкретний підхід до становлення конкурентних переваг регіональних економік та їх галузей.

Сучасний стан соціально-економічного розвитку регіонів України потребує розробки і впровадження нових підходів і методів щодо підвищення конкурентоспроможності регіонів. Конкурентні переваги регіонів тісно пов'язані з рівнем розвитку і конкурентністю їхніх галузей і підгалузей. Найбільший розвиток поняття «конкурентні переваги» отримало в західних теоріях менеджменту і маркетингу, де воно використовується для опису товарів і виробників:

- конкурентна перевага товару – властивість товару, яка сприяє його привабливості для споживачів у порівнянні з товарами – конкурентами;
- конкурентна перевага фірми – ресурс, який має фірма і який ставить її у вигідніше конкурентне положення порівняно з фірмами-конкурентами. Регіональні аспекти в мікроекономічних теоріях розглядаються лише як частина багатьох чинників зовнішнього середовища організації, а саме, природні умови, економічні умови, соціальні умови, екологічна ситуація, регіональна політика місцевих органів влади. При цьому вважалося, що організація не може впливати на умови зовнішнього середовища. І тому завданням фірми є – адаптація до цих умов з метою уникнення небезпеки і використання можливостей зовнішнього середовища. Закономірності і тенденції, які пояснюються теорією міжнародної конкуренції актуальні при масштабних дослідженнях розбіжностей між країнами. При аналізі меншого масштабу наприклад, фірми, її конкурентні переваги визначаються: чинниками макросередовища (зовнішнє середовище непрямого впливу – постачальники, споживачі, конкуренти, партнери); чинниками внутрішнього середовища (активи, персонал, технології, система управління тощо). Конкурентні умови (переваги) регіону є чинниками, які впливають на зовнішнє мікросередовище організації і в свою чергу

залежать від макросередовища країни. Стабільний розвиток регіональної економіки в умовах ринку стає реальним за наявності надійних конкурентних позицій. Принцип економічної самостійності регіональних суб'єктів країни вносить істотні корективи в їхнє фінансово-економічне становище. Розвиток регіональної економіки безпосередньо залежить від наявності відповідного соціально-економічного, науково-технічного та кадрового потенціалу. Ці чинники визначають привабливість регіону для розміщення нових, реконструкції існуючих виробництв і тим самим для створення нових робочих місць. У свою чергу, зростання чисельності працюючих визначає соціально-економічний добробут населення та поліпшення фінансово-бюджетного становища в регіоні. До регіональних умов, які визначають конкурентні переваги відносяться чинникові умови, умови взаємодії галузей, соціально-економічні і політичні умови. Саме чинникові умови (система управління, активи, персонал, технології) найбільшою мірою визначають конкурентні переваги регіону.

В умовах України багато з показників практично однакові для усіх регіонів, наприклад, податкове, митне законодавство, освітянські стандарти, екологічні нормативи тощо. Детермінантами регіональних конкурентних переваг є наявність або відсутність розвіданих родовищ корисних копалин, промислове освоєння, соціально-економічні та екологічні умови.

Від того, наскільки продуктивно у даному регіоні використовуються перелічені детермінанти, залежить рівень його конкурентних переваг. Під конкурентними перевагами слід розуміти здатність регіону використовувати свої умови так, щоб успішно конкурувати на світовому ринку. Використання наявних конкурентних переваг на світовому ринку вимагає акцентування уваги на дослідженні умов, які, з одного боку, сприяють або перешкоджають ефективному використанню переваг конкурентоспроможності на світовому ринку, а з іншого – визначають механізм оптимізації впливу на розвиток експортного потенціалу регіону.

При оцінюванні конкурентних позицій регіонів враховується рівень економічного розвитку суб'єктів регіональної економіки. Експертна оцінка може засновуватися на 10-бальній системі. Досягти 10-бальної оцінки практично нереально, але розрив може бути зменшений за рахунок удосконалення конкурентних позицій завдяки докорінній структурній переорієнтації економіки регіонів, поліпшенню транспортної системи, зниженню екологічної, енергетичної та соціальної напруженості, фінансовому оздоровленню міжвиробничих зв'язків, а також формуванню ринкової та виробничої інфраструктури, створенню відповідного науково-інформаційного середовища. Для оцінювання та аналізу конкурентних позицій регіонів як суб'єктів держави доцільно виходити з таких критеріїв:

- кожна конкурентна позиція має сприяти підвищенню привабливості регіону для формування системи регіональних ринків;

- усі конкурентні позиції пов'язані між собою і взаємодіють. Це створює економічну зацікавленість суб'єктів ринку в розвитку конкурентного середовища на території тих регіонів, у яких найбільш надійні та стійкі конкурентні позиції;

- конкурентні позиції регіону динамічні та змінюються під впливом активної структурної політики; посиленого оновлення виробничого, науково-технічного і ресурсного потенціалу; розвитку виробничої та ринкової інфраструктури; здійснення активної інвестиційної та зовнішньоекономічної діяльності

Умовою зміцнення конкурентних позицій регіонів є виконання регіональними системами таких функцій:

- узгодження і захист інтересів регіону всередині країни і за кордоном. Владні структури мають забезпечувати створення умов для того, щоб кожний суб'єкт країни максимально використовував свій потенціал і все менше потребував державної допомоги;

- посилення конкурентних позицій регіону завдяки залученню інвесторів та удосконаленню економічної структури, сприянню розвитку в регіоні малого і середнього бізнесу;

- створення системи регіональних пільг і гарантій для діяльності підприємницьких, комерційних структур та інвесторів.

Предметом конкуренції між регіональними суб'єктами можуть стати державні програми і проекти, що пов'язані з розміщенням продуктивних сил, а також з вирішенням соціальних проблем. При постійному дефіциті ресурсів претендувати на участь у реалізації таких програм і проектів зможуть лише ті регіони, в яких найвищий рівень надійності конкурентних позицій.

Надходження капіталу до того чи іншого регіону визначається його конкурентними можливостями і перспективами їх нарощування. Підприємницький капітал спрямовується в ті регіони і сфери діяльності, де можна розмістити конкурентоспроможні виробництва та організувати прибутковий бізнес. Регіони значно відрізняються можливостями в залученні інвестицій. Так, іноземні інвестори надають перевагу регіонам урбанізованим, з розвинутою інфраструктурою, з наявністю кваліфікованих трудових ресурсів [45]. Важливим питанням використання маркетингу на рівні регіону є визначення критерію та показника, на нашу думку, доцільно використати конкурентоспроможність регіону. Це обумовлено в першу чергу тим, що в умовах децентралізації управління, розширення самостійності регіональних систем, перетворення їх з пасивних виконавців в активних суб’єктів ринкових відносин відбувається загострення конкуренції між регіонами. Хоча й на перший погляд поняття „конкуренція між регіонами” є абсурдним, оскільки регіон – це не підприємство, яке може збанкрутувати, ліквідуватись чи втратити свою частку ринку, крім того регіони функціонують в рамках однієї країни, а тому переслідують у своєму розвитку спільні цілі. В той час, всі вони функціонують в єдиному

ринковому просторі, де їх інтереси часто співпадають, а тому вони змушені постійно знаходитися в боротьбі за інвестиції, висококваліфіковані трудові ресурси, реалізацію на своїй території державних програм і проектів, що пов'язані з вирішенням соціальних проблем тощо.

В основі регіональної конкуренції лежить теорія абсолютних переваг А. Сміта та розроблена на її основі теорія порівняльних переваг Д. Рікардо (у відповідності до даної теорії кожний регіон повинен спеціалізуватися на виробництві тих товарів, які вони можуть виробляти більш ефективно, ніж інші, та вивозити їх, ввозячи при цьому ті з них, виробництво яких є менш ефективним, ніж інші), а також розроблена на основі основних постулатів порівняльних переваг теорія співвідношення факторів виробництва (теорема Хекшера-Оліна, яка обґрунтовує необхідність спеціалізації регіонів на виробництві тих товарів, при виготовлені яких використовуються надлишкові, а тому й більш дешеві чинники виробництва).

Як конкурентні переваги виступають не тільки кількісні параметри або частка ринку, але і якісні характеристики функцій регіону, товарів або послуг, що випускаються його підприємствами. Конкурентні переваги потрібно також розділити на ***фактичні***, або реалізовані і ***потенційні,*** тобто не використовувані в даний час. В останньому випадку необхідно визначити умови реалізації потенційних конкурентних переваг і розробити бізнес-план виведення потенційної конкурентної переваги в число фактичних.

Регіони України, інтегруючись у загальнодержавну та світову економіку, змушені все більше конкурувати між собою в таких сферах як:

- збереження і залучення населення, особливо висококваліфікованого і в працездатному віці;
- залучення туристів;
- проведення в регіоні культурних, наукових, політичних та інших заходів, на які приїздить багато людей, і які створюють позитивний імідж регіону;
- нарощування регіонального, культурного та історичного потенціалу, що підвищує привабливість регіону для місцевого населення та приїжджих;
- залучення інвестицій в розвиток існуючих підприємств чи створення нових;
- розміщення і збереження підприємств, особливо тих, що мають великий попит на свою продукцію і не забруднюють навколишнє середовище;
- отримання субвенцій (дотацій) з державного бюджету;
- розміщення і збереження підприємств особливо тих, що формують наукомісткі сучасні кластери та не забруднюють навколишнє природне середовище тощо.

Всі ці напрямки конкуренції можна об'єднати в три групи: залучення інвестицій, збереження і залучення населення та кваліфікаційної робочої сили; залучення відвідувачів та туристів в регіон. При цьому успіх регіону в конкурентній боротьбі визначається рівнем його конкурентоспроможності. Разом з конкурентними можливостями у кожному регіоні є обмеження і негативні чинники, що впливають на використання можливостей регіону. Вони здатні знизити результативність реалізації сприятливих конкурентних можливостей, а також ускладнюють використання соціально-економічного потенціалу в інтересах розвитку ринкових відносин у регіоні. До таких обмежень і негативних чинників можна віднести:

- екстремальні умови виробництва і життєдіяльності населення;
- низький рівень виробництва товарів і послуг та недостатній обсяг виробництва продуктів сільського господарства;
- віддаленість від економічно розвинених регіонів країни, відсутність розвиненої транспортної системи;
- низьку якість продукції та послуг, що різко знижують їхню конкурентоспроможність;
- недостатній розвиток виробничої та соціальної інфраструктури як стримуюча обставина для інвестування і створення нових робочих місць.

Порівняльні переваги, згідно теорії класиків політекономії, (дешева робоча сила, багаті природні ресурси, сприятливі кліматичні умови, унікальне геополітичне положення тощо), дані природою, а тому статичні. Конкурентні ж переваги, згідно теорії М. Портера, [42, 43] необхідно створювати, розвивати і вдосконалювати, вони за своєю суттю динамічні, пов'язані з інноваціями, розвитком і ефективним використанням людського капіталу, інформації, а тому відновлювальні та безмежні. Тобто, якщо в короткостроковому періоді конкурентоспроможність регіону залежить від наявності базових порівняльних переваг як потенціалу для розвитку конкурентних переваг, то в довгостроковому – від вміння регіональних органів місцевого самоуправління перетворювати потенційні конкурентні переваги у фактичні та створювати нові.

4.2. Чинники і методи створення конкуренотноспроможності регіону

Конкурентоспроможність формується на різних рівнях: товару (послуги), компанії, галузі (ринку), регіону, країни. У зв'язку з цим слід розрізняти відповідно конкурентоспроможність товару, фірми, галузі, регіону, країни. У загальному вигляді конкурентоспроможність означає здатність виконувати свої функції (призначення, місію) з необхідною якістю і вартістю в умовах конкурентного ринку. Конкурентоспроможність може визначатися порівняно з іншими аналогічними об'єктами, часто кращими.

Під конкурентоспроможністю регіону ми розуміємо сукупність внутрішніх можливостей та зовнішніх шансів регіону створювати сприятливі умови для організації бізнесу, проживання та відпочинку населення та отримувати на цій основі максимальні вигоди. Конкурентоспроможність регіонів розглядають як потенційні можливості вести конкуренцію, а конкурентну перевагу – як наявність певних характеристик регіону в порівнянні з іншими. Конкурентоспроможність регіонів характеризується міжрегіональними відмінностями за рівнем інноваційного розвитку, надходженнями прямих іноземних інвестицій, розвитком малого та середнього підприємництва, розвитком інфраструктури, наявністю кваліфікованих кадрів, рівнем продуктивності праці та зайнятості. Конкурентоспроможність регіону залежить від здатності впроваджувати інновації, модернізувати виробничі й технологічні процеси, пристосовуючись до мінливих умов навколишнього середовища. У сучасних умовах конкурентне економічне становище суб'єктів регіональної економіки визначається їхньою здатністю здійснювати господарську діяльність у ринковому середовищі на умовах самостійності та самофінансування. Це принципово нове явище глибоко пронизує всі сфери діяльності підприємств і організацій, їхню конкурентоспроможність можна визначити як потенційну можливість займати відповідну нішу на ринку товарів та послуг, що забезпечують суб'єкту ринкових відносин стійке фінансове та економічне становище.

У світовій економіці відбуваються якісні зміни, пов’язані з глобалізацією, нерівномірністю розвитку, посиленням боротьби між тенденціями формування однополярного і багатополярного світу, загостренням конкурентної боротьби між країнами, регіонами і фірмами. У цих умовах, коли ринок отримує визнання як загально цивілізаційна цінність, сила і потужність будь-якої держави у все більшому ступені визначається конкурентоспроможністю його виробників. Саме забезпечення конкурентоспроможності лежить в основі розробки стратегії розвитку країни, регіону, фірми. Розвиток країни і її регіонів залежить від усіх елементів ринку і, в першу чергу, від конкуренції фірм. Але конкурентна перевага фірм створюється і утримується в тісному зв’язку з місцевими умовами. Не зважаючи на глобалізацію галузей, роль країни і регіону базування фірми останнім часом посилилася і успіх фірм в змаганні з конкурентами залежить перш за все від стану справ в країні і регіоні. У свою чергу, країни і регіони розвиваються в конкурентному середовищі. Забезпечення умов для цивілізованого і динамічного ринку, створення (формування) конкурентоспроможності – ключовий елемент в числі національних і регіональних пріоритетів у будь-якій країні, найважливіша функція державного регулювання економіки. Проте існує багато проблем визначення і формування конкурентоспроможності регіону, а роль держави в цьому процесі залишається невирішеною.

Дана характеристика відноситься до оцінних показників, тому припускає наявність суб’єкта (хто оцінює), об’єкта (що оцінюється), мети

(критерію) оцінки. Суб'єктами оцінки можуть бути органи державної влади, організації, інвестори, покупці тощо. Об'єктами оцінки є товар, фірма, організація, регіон, країна. Критеріями (цілями) оцінки можуть бути положення на ринку, темпи розвитку, можливість розплачуватися за отримані позичкові кошти, а також споживчі властивості по відношенню до ціни товару. Тому це багатогранне поняття може бути визначене в різних аспектах залежно від вирішуваних завдань. Можливі також різні методи оцінки конкурентоспроможності, побудовані на основі статистичних показників, експертних оцінок, рангів.

У сучасних умовах доцільно зробити наголос на стадію інвестицій з подальшим переходом до інноваційного розвитку. Але вже сьогодні існує об'єктивна потреба в інноваційній «наповненості» інвестицій, що привертаються. У створенні конкурентної переваги регіону важливе значення мають наукові знання, освіта – і як чинники розвитку виробництва, і як чинники формування інноваційного потенціалу регіону.

В умовах дефіциту ресурсів на ринку інвестицій регіони знаходяться в стані конкурентної боротьби. Можна виділити ***два типи міжрегіональної інвестиційної конкуренції***:

- між підприємствами і кластерами, що знаходяться в даному регіоні і в інших регіонах або країнах;
- між регіональними владами за залучення інвестицій в регіони.

Проте, не слід скидати з рахунків той факт, що може існувати і існує насправді ***внутрішньорегіональна конкуренція за інвестиційні ресурси*** між окремими підприємствами і муніципальними утвореннями. Окремі підприємства, що знаходяться в регіоні, конкурують безпосередньо за інвестиційні ресурси в різних їх формах: капітальних вкладеннях, кредитах, вкладенях в статутній капітал, лізингу тощо. Конкуренція йде не тільки з підприємствами інших регіонів, але і всередині – з підприємствами регіону. Остання форма конкурентної боротьби негативно впливає на соціально-економічний розвиток регіону і небажана для регіональної влади. Не заперечуючи її позитивної ролі (особливо, між муніципальними утвореннями) змагання, у багатьох випадках вона призводить до розвитку одних господарюючих суб'єктів в регіоні на збиток іншим, ослаблюючи таким чином, економічну потужність регіону. Тому завдання регіональної влади в залученні інвестора двоєдине. З одного боку, потрібно прагнути до максимально можливого для даної інвестиційної місткості території залучення зовнішніх інвестицій і реінвестування власних шляхом створення сприятливого інвестиційного і підприємницького клімату. З іншого боку, необхідно регулювати внутрішньорегіональну конкуренцію, підтримуючи її у визначених, «стимулюючих» виробника межах.

Для оцінки конкурентоспроможності використовуються такі підходи:

- ресурсний (технології, наявність капіталу, природних ресурсів, чисельність і кваліфікація трудового потенціалу, економіко-географічне положення);

- чинниковий (моніторинг змін позицій країни, регіону на міжнародних ринках у залежності від рівня розвитку економіки);
- рейтинговий (інтегральне вираження стану економіки за системою показників).

4.3. Конкурентні позиції та шляхи зростання окремих регіонів

Тема конкурентоспроможності країни та регіонів вже давно є предметом наукових дискусій. Якщо з країною більш менш зрозуміло – вона є суб'єктом міжнародних відносин, то критерій визначення конкурентоспроможності регіонів (областей) України вважається проблемним, адже області не є суб'єктами міжнародних відносин, але при цьому кожна з областей займає своє місце в системі не тільки міжтериторіального, але й міжнародного розподілу праці. У державній системі її регіонального розвитку конкурентоспроможність пропонується сприймати як засіб ліквідації зростаючих міжрегіональних диспропорцій.

Регіони розвиваються в конкурентному середовищі, під яким розуміють сукупність сил і чинників, які визначають функціонування господарюючих суб'єктів регіональної економіки і їхні відносини в ході конкуренції.

Економічна конкурентоспроможність регіону – це здатність кожної реальної системи до управління своїми конкурентними перевагами, раціоналізації регіональної економіки з метою забезпечення стійкого фінансового та економічного становища регіону, одержання максимального зиску, задоволення об'єктивних і суб'єктивних потреб на умовах самостійності та самофінансування, у межах існуючого законодавства.

Конкурентні позиції окремого регіону не завжди забезпечують найбільш сприятливі умови для реалізації власних економічних і соціальних інтересів. До найважливіших конкурентних позицій регіону можна віднести:

- зручне економіко-географічне положення і високу транспортну освоєність території;
- наявність економічно цінних природних ресурсів;
- наявність у регіон розвиненого науково-технічного потенціалу і науково-інформаційного середовища;
- збалансовану бюджетно-фінансову систему як запоруку економічної самостійності та кредитоспроможності регіону;
- наявність у регіоні стабільної податкової системи, чітких правил ліцензування і надійних гарантій для підприємницької та інвестиційної діяльності;
- наявність ринкової інфраструктури і кадрів, що володіють знаннями, достатніми для організації ефективної маркетингової, фінансово-кредитної та біржової діяльності.

Конкурентну привабливість регіону формує наявність усіх видів потенціалу: трудового (кадрового), економічного, науково-технічного, інноваційного, зовнішньоекономічного.

Світовий досвід свідчить, що конкуренція проходить такі етапи розвитку:

- перший – конкурентні переваги забезпечуються за рахунок значного надлишку базових ресурсів (природних, некваліфікованої й напівкваліфікованої робочої сили тощо);
- другий – конкурентні переваги забезпечуються за рахунок значних інвестицій;
- третій – головну роль у конкуренції відіграють інновації.

Разом з конкурентними можливостями у кожному регіоні є обмеження і негативні чинники. Вони здатні знизити результативність реалізації сприятливих конкурентних можливостей, а також ускладнюють використання соціально-економічного потенціалу в інтересах розвитку відносин у регіоні.

В Україні діє неправильна модель конкурентоспроможності – замість випуску високоякісних товарів виробляються дешеві товари. Для зміни моделі необхідна кваліфікована робоча сила, тобто держава повинна приділяти увагу оплаті праці, якості та структурі освіти. Саме якість – це та категорія, яка дає можливість оцінити ефективність будь-якого процесу як з фінансової так і з адміністративної (організаційної) точки зору.

Якщо взяти заробітну плату в євро по всім країнам Центральної та Східної Європи і розділити на розрахований рівень національного ВВП на одного зайнятого, то Україна програє в заробітній платі всім країнам, крім Болгарії, набагато більше, ніж по продуктивності праці (найбільше – Словенії та Чехії). Це свідчить про те, що ступінь експлуатації в Україні вища, а робоча сила недооцінюється. Питома вага оплати праці в Україні не відповідає стандартам середньоєвропейського розміру.

При оцінюванні конкурентних позицій регіонів надзвичайно важливо враховувати досягнутий рівень економічного розвитку суб'єктів регіональної економіки. Експертну оцінку конкурентних позицій регіонів можна здійснити виходячи з положень, що дають змогу виявити рівень їхньої зрілості з точки зору сучасних вимог переходу до ринкової економіки.

Узагальненим чинником, що визначає певні позиції регіонів, є процес поділу праці між регіонами та ефективність міжрайонної інтеграції. В регіональній економіці існують об'єктивні суперечності між попитом і пропозицією, які в умовах гнучкого економічного механізму постійно вирішуються, що є запорукою надійності і конкурентних позицій.

Територіальні пропорції та диспропорції в Україні суттєвих змін не зазнають. Як і раніше базові галузі економіки – електроенергетика, паливна та хімічна промисловість, металургія і машинобудування зосереджені переважно в Донецькому, Придніпровському та

Центральному районах. Ці галузі виробляють понад дві третини промислової продукції і найбільші обсяги валового внутрішнього продукту України. В районах їх розміщення найвищі показники зосередження населення та виробництва доданої вартості. Зберігається тенденція зростання територіальної концентрації виробничого потенціалу у високо урбанізованих регіонах. У деяких з них (Придніпровський, Центральний) відзначено і більш високе зростання виробництва продукції сільського господарства, ніж у багатьох традиційних виробників аграрної продукції.

На противагу високо урбанізованим та індустріально розвинутим регіонам сформувалися й райони з високою територіальною концентрацією виробництва продукції сільського господарства. До них належать Поліський, Подільський та Карпатський регіони.

В останній період на Поліссі і Поділлі спостерігаються депресивні процеси, коли спад економічної діяльності є переважаючою тенденцією. Разом з тим у Донецькому, Придніпровському та Східному районах має місце зростання показників виробництва продукції. Саме на ці райони а також на Центральний район припадає найбільша частка капітальних вкладень і прямих іноземних інвестицій.

Значні регіональні відмінності спостерігаються і в розвитку соціальних процесів. Так, у високо урбанізованих регіонах відбувається зменшення загальної чисельності населення. У цих регіонах, як і в регіонах глибокої депопуляції, найбільш високі показники зниження природного приросту, зростання рівня безробіття.

В окремих районах склалася несприятлива екологічна ситуація, яка вимагає термінового вирішення. Це стосується Донецького, Придніпровського та Подільського районів.

Щоб з’ясувати роль чинників у створенні конкурентної переваги, необхідно оцінити їхній вплив на конкурентні відносини в межах галузі. За аналогією з угрупуванням усіх чинників конкурентоспроможності, які були виділені в роботі М. Портера «Міжнародна конкуренція» [43], стосовно регіону ці групи будуть виглядати наступним чином:

1. Людські ресурси – кількість, кваліфікація і вартість робочої сили. Враховуються також нормальний робочий час і трудова етика. У межах цієї групи розуміється приватне ділення на численні категорії в залежності від професії, кваліфікації, рівня освіти тощо.

2. Фізичні ресурси – кількість, якість, доступність і вартість земельних ділянок, води, мінеральних ресурсів, лісових ресурсів та інших природних умов. До даної групи відносяться здебільшого незамінні компоненти які визначають специфіку того, чи іншого регіону. Окрім цього доцільно включити в цю групу просторову складову – чинник положення, тобто розташування регіону відносно інших, що є постачальниками або ринками збуту, які виявляють істотний вплив на транспортні витрати, ділову активність у прикордонних районах, можливості міжрегіональної виробничої і споживчої кооперації.

Економіко-географічне оточення регіону може суттєво впливати не тільки на спеціалізацію окремих виробництв і їхню орієнтацію, на використання потенціалу сусідніх регіонів, але і в деяких випадках сприяти зародженню і розвитку в регіоні специфічних виробництв, діяльність яких заснована на використанні місцевих ресурсів, але спрямована на задоволення потреб економічних суб'єктів іншого регіону.

3. Ресурс знань – сума наукової, технічної і ринкової інформації, що виявляє вплив на можливості виробництва і реалізації товарів та послуг. Ця група чинників визначається не тільки наявністю певного числа навчальних і науково-дослідних закладів, але і якісною характеристикою підготовки фахівців, проведення досліджень, в тому числі і їхнім регіональним спрямуванням.

4. Грошові ресурси – це кількісна і вартісна характеристики капіталу, що може бути акумульований у межах регіону і спрямований на фінансування промисловості. Неоднорідність капіталу і умов його формування та використання в різних регіонах задається не тільки особливостями законодавчої бази (що інколи видається як майже єдине виправдання відсталості в розвитку фінансової і кредитно-інвестиційної сфери), але і суспільно-історичними умовами функціонування господарської сфери, наявним досвідом притягнення, управління і розподілу таких ресурсів, кредитною політикою інших регіонів. На загальні розміри капіталу в регіоні впливають рівень заощаджень (і взагалі схильність до них) і структура ринку капіталу. Незважаючи на процеси глобалізації ринків капіталу і великі переміщення капіталу з регіону в регіон, диференціація регіонів за рівнем забезпеченості грошовими ресурсами буде ще довго зберігатися.

5. Інфраструктура – тип, якість наявної виробничої, управлінської, інформаційної, фінансової інфраструктури і плата за користування нею.

Таким чином, будь-який регіон може бути оцінений з точки зору наявності тих або інших чинників. Така оцінка дозволяє визначити потенціал регіону. Набір чинників, то застосовуються в межах регіону, часто відрізняється від його потенціалу. Тобто з всієї сукупності чинників, які наявні в регіоні, у господарській діяльності використовуються не всі. Це визначається не тільки специфікою самих чинників, але і ступенем розвитку технології, особливостями економічного і суспільного укладу в регіоні. Інколи спостерігаються парадоксальні ситуації. Так, наприклад, південні штати США володіють значними запасами нафти і природного газу, однак їхнє використання регламентується з боку федерального уряду і більша їхня частина законодавчо віднесена до державних недоторканих резервів, тобто використання місцевого ресурсу неможливе. В той же час, за період необмеженого розпорядження нафтою і газом в цьому регіоні був накопичений значний виробничий і професійний досвід в сфері нафто- і газовидобутку та переробки. Це стало однією з передумов формування тут великих центрів хімічної

промисловості, природна сировина для яких надходить з-за меж цього регіону.

Отримання конкурентної переваги залежить не тільки від наявності тих або інших чинників у активі регіону або окремого підприємства. Визначальне значення має ефективність їхнього використання. Це в свою чергу залежить від того, як регіон мобілізує означені чинники і від технологій, що застосовуються, в тому числі і управлінських процедур.

Великі розвинуті країни (США, Канада, Австралія) надають багато прикладів вирішення регіональних проблем. Це проблеми зміни територіального поділу праці і посилення міжрегіональної кооперації, реструктуризації аграрних регіонів, зближення регіонів за рівнем соціально-економічного розвитку, освоєння периферійних регіонів, обмеження надмірного росту великих міст і промислових агломерацій, регулювання міграції між містами і сільською місцевістю, модернізація інфраструктурних систем, оздоровлення екологічної ситуації в регіонах.

Наприклад, у Німеччині особливо цікавий досвід реструктуризації нових східних земель і їхньої економічної інтеграції з західними землями, в Італії повчальна політика подолання соціально-економічних контрастів між Північчю і Півднем, в Японії особливої уваги заслуговують деконцентрація промислового виробництва, збереження рекреаційних територій і створення системи технополісів, в Іспанії – вирішення конфліктів між центром і національними автономіями, в Нідерландах – осушення й освоєння великих ділянок моря.

У розвинутих країнах стабільний розвиток регіонів і надійне функціонування систем «центр – регіони» багато в чому визначаються чітким розподілом повноважень між центральною, регіональною і муніципальною владами, застосуванням різноманітних форм і інструментів державного регулювання. Усе це аж ніяк не означає повного усунення колізій у відносинах між центром і регіонами, періодичних спалахів радикального регіоналізма, про що свідчать факти із сучасної історії Канади, Бельгії, Великої Британії, Італії та інших розвинутих країн. Тим більше значення має вивчення практики послідовного коректування правових основ, інституціональних структур і економічних механізмів відповідно до мінливості ситуації.

Як правило, традиційні проблеми згладжуються, переходять у нову якість, але не зникають. Разом з тим у світі виникають принципово нові регіональні проблеми, пов’язані з переходом до постіндустріального, інформаційного суспільства і глобалізацією економіки. Сучасна Україна має багато спільних загальних регіональних проблем не тільки з розвинутими країнами, але і з країнами, що розвиваються, що вже досягли досить високих масштабів розвитку економіки і зберігають динамізм соціально-економічних перетворень, у тому числі в регіональному аспекті. Це насамперед такі великі країни, як Росія, Китай, Бразилія, Мексика. Особливе значення для зацікавленого вивчення мають досягнуті цими країнами результати з активного включення

регіонів у міжнародне економічне співробітництво (вільні економічні зони Китаю, прикордонний пояс Мексики), економічного освоєння нових регіонів (Бразилія), транспортного й енергетичного будівництва (Бразилія, Китай), стимулювання міжрегіональної інтеграції, просування промисловості (особливо малих підприємств) у сільські місцевості тощо.

До найважливіших конкурентних позицій регіону відносяться:

1. Зручне географічне положення і висока транспортна освоєність території регіону, близькість економічно розвинених територій, здатних формувати ринковий простір; наявність зручних транспортно-економічних зв'язків з зарубіжними країнами.

2. Наявність високоекономічних природних ресурсів. Важливе значення має рівень геолого-розвідувальної та науково-проектної обґрунтованості й підготовки проектів, що пов'язані з формуванням господарських полігонів, спрямованих на промислове і сільськогосподарське використання природних ресурсів. Ефективне комбінування всіх видів ресурсів території дозволяє розробити політику конкурентних переваг розвитку регіону, особливо, якщо територія володіє оригінальними варіантами сполучення ресурсів, яких немає в розпорядженні у конкурентів.

3. Наявність у регіоні розвиненого науково-технічного потенціалу, науково-інформаційного середовища. Під впливом науково-технічного прогресу зменшується питома вага живої праці, з`являються нові виробництва та галузі, послаблюється вплив низки екстремальних чинників; посилюється комплексність використання природних ресурсів.

4. Інноваційний розвиток. Конкурентоспроможність регіонів залежить від їхніх можливостей максимального використання інновацій, наявних знань і вмінь, а також створення і використання інновацій на регіональному рівні. Розробка стратегії починається з аналізу і оцінки інноваційного потенціалу регіону.

Розглянемо реальні умови і джерела конкурентних переваг регіональної економіки Одеської області. Складові внутрішнього потенціалу Одеської області дозволяли завжди мати значну частку і позитивне сальдо у зовнішніх відносинах, але у 2006р. склалося негативне сальдо зовнішньої торгівлі області, спостерігалося зменшення обсягів експорту товарів і послуг на 11,0% і ця динаміка насторожує. Так, якщо у 2004р. загальний обсяг експорту області складав майже 7% від експорту України, то у 2007 році – 2%. Суттєве зменшення обсягів товарного експорту зумовлено, насамперед, практичною відсутністю поставок з області нафтопродуктів, обсяг експорту яких склав 3,3 млн. дол. і зменшився на 300,2 млн. дол. у порівнянні з попереднім роком, у зв’язку з призупиненням на довготривалу реконструкцію ВАТ “Лукойл-Одеський НПЗ”. На жаль, це говорить лише про значну залежність економіки регіону від діяльності одного підприємства.

Експорт послуг області у 2004 році складав 15% від експорту послуг України, а у 2007 році, хоч це і кращий показник по Україні, лише

11,7%. Разом із цим, за даними Одеського облстату, збільшується кількість – підприємств експортерів послуг (з 383 у 2000р. до 619 у 2006р). У 2006р. обсяг експорту послуг становив 879,8 млн. дол. США, що на 5,9% більше, ніж у 2005р. та у 2,3 рази ніж у 2000р. Серед послуг, які надавались Одеською областю країнам світу, основними були транспортні послуги – 802,0 млн. дол. США або 91,2% експорту послуг 2006р. (у 2005р. – відповідно 760,5 млн. дол. або 91,6% та у 2000р. – 352,4 млн.дол. або 91,1%). Повільне зростання цього показника спостерігається з 2000р. Якщо детальніше розглянути структуру цих послуг, то простежується тенденція лідерства підприємств які надавали послуги морського транспорту (у 2000р. обсяг експорту становив – 292,6 млн.дол., у 2005р. – 500,8 млн.дол., у 2006р. – 500,3 млн.дол.США) [62, 63]. Аналіз товарної структури експорту області показує, що у вивозі продукції провідне місце стабільно займають сировинні товари (аміак, карбамід, азотні і фосфорні добрива, волокна, шкіри, чорні та кольорові метали), продукція харчової промисловості та переробки сільськогосподарських продуктів. 46,5% товарного експорту області припадає на хімічну та нафтохімічну промисловість, майже 21% – на харчову промисловість та сільгосппродукти, майже 15,5% – на чорні та кольорові метали, металобрухт, понад 10% – на машини, устаткування та прилади. Регіон давно втратив конкурентні переваги у таких галузях, як виробництво меблів, побутової техніки, багатьох видів машин, будівельної техніки, оздоблювальних матеріалів.

Питома вага експорту до країн СНД складала 7,9% загального експорту послуг області проти 7,4% у 2005р. та 11,8% у 2000р., до країн “далекого зарубіжжя” – відповідно 92,1% проти 92,6% та 88,2%. Головним споживачем послуг підприємств Одеської області серед країн СНД є Росія, обсяг експорту до якої становив у 2006р. 35,3 млн. дол., що на 3,4% більше, ніж у 2005р. та на 3,7% менше, ніж у 2000р. Серед інших країн світу найвагомішими в експорті були: у 2000р. – США, Греція, Ірландія, Болгарія, Німеччина; у 2006р. – Кіпр, США, Данія, Швейцарія, Велика Британія. Отже, Одеська область є регіоном, де найбільш конкурентоспроможними є транспортні послуги, харчова промисловість, оптова торгівля та посередництво в торгівлі, операції з нерухомістю, хімічна та нафтохімічна промисловість, готельний і ресторанний бізнес. У перспективі мають відновитись і створити конкурентне середовище наукомісткі галузі, насамперед, верстатобудування. Серед пріоритетних напрямків підвищення конкурентоспроможності регіону – розвиток рекреаційно-туристичного кластеру, зокрема будівництво готелів туристичного і бізнес-класу.

Невід’ємною і найголовнішою складовою формування конкурентних переваг регіонів України є розширення експорту так званих «динамічних продуктів» тобто інноваційних товарів, попит на які стрімко зростає. Серед 20 динамічних продуктів більш – менш помітну роль в експорті регіонів України відіграють лише електричне обладнання та

його складові (136 млн. доларів), устаткування для передачі електроенергії (84 млн. доларів), телекомунікаційне обладнання (71,7 млн. доларів) [62]. Одеська область майже не присутня на світових ринках динамічних товарів.

Конкурентоспроможність регіону забезпечує зростання економіки по шляху інноваційного розвитку.

Так, наприклад, у 2009р. в Одеській області чисельність працівників, які виконували наукові та науково-технічні роботи склала 4395 осіб і розподілилась за категоріями таким чином: 2420 становили дослідники, 477 – техніки, 744 – допоміжний персонал та 754 – інші працівники, з них науковий ступінь доктора наук мали 134 особи, кандидата – 583.

Чисельність виконавців наукових та науково-технічних робіт склала 3641 особи. Щодо галузевого розподілу – найбільшу частину склали виконавці в галузі природничих наук –1690 осіб (46,4%), технічних – 1309 (36,0%), багатогалузевих організацій – 401 (11,0%), суспільних – 238 (6,5%) та 3 особи (0,1%) – гуманітарних наук (табл. 4.1.).

Таблиця 4.1.

Чисельність виконавців наукових та науково-технічних робіт за секторами науки

Сектори науки	Усього, осіб	З них фахівці з науковими ступенями	
		осіб	у %
Усього	**3641**	**715**	**19,6**
Академічний	1437	396	27,6
Галузевий	1571	152	9,7
Вузівський	633	167	26,4
Заводський	–	–	–

Джерело: [62]

Обсяг витрат на виконання наукових та науково-технічних робіт власними силами склав 184,2 млн.грн. проти 186,9 млн.грн. у 2008р.

Частка бюджетного фінансування склала 61,1% загального обсягу і скоротилась проти попереднього року на 7,6%. Частка бюджетного фінансування, яка надходить до академічного сектору науки склала 48,8%, галузевого – 32,8%, вузівського – 18,4%. В галузевому розподілі частка природничих наук склала 52,5%, технічних – 23,1%, суспільних наук – 13,0%, багатогалузевих організацій – 11,3%, гуманітарних наук – менше 0,1% (табл. 4.2.).

Таблиця 4.2.

Розподіл загального обсягу витрат на виконання власними силами організацій наукових та науково-технічних робіт

	2008р.		2009р.	
	усього, тис.грн.	у % до загального обсягу	усього, тис.грн.	у % до загального обсягу
Загальний обсяг витрат, усього	**186909,9**	**100,0**	**184195,4**	**100,0**
у тому числі				
витрати на оплату праці	101845,3	54,5	100004,4	54,3
з них				
витрати на оплату праці виконавців наукових та науково-технічних робіт	78547,7	42,0	78453,4	42,6
капітальні витрати	6972,9	3,7	4776,5	2,6
Фінансування загального обсягу витрат за рахунок держбюджету	121760,0	65,1	112524,5	61,1

Джерело: [62]

Обсяг виконаних наукових та науково-технічних робіт склав 182,2 млн.грн., у т.ч. фундаментальні – 49,6 млн.грн., прикладні – 50,1 млн.грн., науково-технічні розробки – 41,4 млн.грн., науково-технічні послуги – 41,1 млн.грн.

Наукові установи академічного профілю виконували переважно фундаментальні дослідження та розробки – 55,3% загального обсягу. Організації галузевого профілю провели 34,2% всіх науково–технічних розробок, організації вузівського профілю – 37,5% всіх фундаментальних досліджень. Щодо галузевого розподілу, то прикладні дослідження найбільше виконувались підприємствами в галузі природничих наук – 61,4% загального обсягу цих досліджень, науково-технічні розробки переважали в галузі технічних наук – 85,5%.

З метою сприяння розвитку конкурентоспроможності Одеської області мають бути використані всі можливі носії інформації, особливо регіональні. Необхідно сформувати широке інформаційне поле з питань інноваційної діяльності та забезпечити простий доступ до необхідних знань, умінь і навичок представникам малого і середнього бізнесу. Консалтингові структури мають перейти від простого надання актуальної інформації до прямого сприяння формуванню спільних бізнес-інноваційних проектів за участю представників науки та малого і середнього бізнесу. Інноваційний розвиток регіону передбачає: виробництво нових виробів, або виробів з поліпшеними якісними

властивостями, що дає право виробникам обгрунтовано підвищувати ціну на ці вироби на ринку; технічні (технологічні) нововведення – нове обладнання, нові технології, що докорінно змінюють або покращують істотно існуючий технологічний уклад і ефективність економіки; впровадження нових або більш досконалих методів організації виробництва (потокових, мережних, кластерних тощо); введення нових механізмів функціонування економіки, що забезпечують прогресивні зміни існуючого господарського укладу, сприяють розвитку економіки на всіх рівнях – від суспільства в цілому до окремого підприємства; впровадження нових підходів та методів щодо організації управління, реформування системи управління для адаптації підприємств до мінливих ринкових умов; імплементацію політичних нововведень – нових механізмів управління процесами державотворення, нових методів вирішення міжрегіональних проблем та проблем взаємовідносин політичних суб'єктів; застосування нововведень в соціальній сфері і соціальних взаємовідносинах, спрямованих на підвищення соціального статусу особистості й оптимального співвідношення особистих і суспільних інтересів; розробку нових або вдосконалення існуючих законодавчих та підзаконних актів, що регулюють відносини у різних сферах суспільства. Інноваційний розвиток регіону передбачає визначення секторів економіки, спроможних до впровадження нових технологій і підвищення інноваційного рівня регіону, так званих секторів „високих шансів”. Наступний крок – визначення стратегії та пілотних проектів, далі – виділення виробничих, науково-освітніх, фінансових, організаційно-управлінських підсистем, що утворюють так званий мережевий кластер. Наприклад, в інноваційній системі Одеської області її базовими елементами мають бути: регіональна рада з проблем інноваційного розвитку, регіональний інноваційний центр, інноваційно-страховий фонд, центр трансферу технологій, інститути інфраструктури (технопарки, бізнес-центри, інкубатори, консалтинг), малі наукомісткі інноваційні підприємства. Є визначення секторів економіки, спроможних до впровадження нових технологій і підвищення інноваційного рівня регіону, так званих секторів „високих шансів”. Наступний крок – визначення стратегії та пілотних проектів. Інновації забезпечують досягнення наступних цілей конкурентної політики регіону:

а) розширення пропозицій на ринку;

б) задоволення потреб клієнтів;

в) ріст якості продуктів і послуг підприємства;

г) досягнення високої продуктивності, реалізації стратегічних планів;

д) формування кадрового складу високої кваліфікації.

До умов економічного зростання відноситься збалансована бюджетно-фінансова система як необхідна умова економічної самостійності та кредитоспроможності регіону. Економічна самостійність є дійовою конкурентною позицією, коли стає можливим приймати

рішення з важливих питань соціально-економічного розвитку без складної процедури узгодження з вищими органами управління – згідно з визначеним для цієї території пріоритетним напрямом розвитку. Соціально-економічна привабливість регіону зростає за наявності надійного джерела формування місцевого бюджету і чіткого економіко-правового механізму регулювання фінансових взаємовідносин між суб'єктами ринку. Ефективному розвитку регіону має сприяти розвиток фондового ринку, підвищення надійності цінних паперів, забезпечення безперешкодного створення і підвищення безпеки сталого функціонування малих та середніх підприємств. Зниження відсоткових ставок на кредити банків, підвищення довіри до банківських установ з метою збільшення кількості, обсягів та термінів вкладів можуть стати основою вдосконалення та дієвості фінансових інструментів і підвищення конкурентоспроможності регіону.

Привабливість регіону як чинник економічного зростання залежить від наявності в регіоні стабільної податкової системи, чітких правил ліцензування і надійних гарантій для підприємницької та інвестиційної діяльності. Кожний інвестор і підприємець багато в чому залежить від існуючої пільгової системи податків, а також від наявності гарантій, що зводять до мінімуму негативні наслідки економічного ризику, він повинен знати, в якому соціально-економічному середовищі йому доведеться вести діяльність.

Зростання регіону залежить від наявності сучасної ринкової інфраструктури і кадрів, що володіють знаннями, достатніми для організації ефективної маркетингової, фінансово-кредитної та біржової діяльності. Ця конкурентна позиція впливає на становище регіону в міжрегіональних і міжнародних торговельно-економічних відносинах. Економічна структура регіону визначає місткість внутрішнього ринку й основні напрями ввезення та вивезення товарів і послуг. Ринкова інфраструктура має включати розгалужену мережу різних структур, що обслуговують потреби суб'єктів ринкової економіки, зокрема посередницькі, торгові й збутові організації, фінансово-кредитні організації, об'єкти матеріально-технічної бази, об'єкти, що забезпечують інформаційне забезпечення і правове обслуговування. Успіх регіонального підприємництва залежить від узгоджених виробничо-комерційних зв'язків та їхнього фінансово-кредитного і маркетингового супроводження.

Зростання характеризується сприятливою екологічною ситуацією, адже будь-яка економія на природоохоронних заходах призводить до значних втрат і знижує надійність конкурентних позицій регіону. Зростання економіки багатьох регіонів може бути забезпечене також за наявності на їхніх територіях декількох великих підприємств.

Важливим елементом економічного зростання є наявність у регіоні надійного зовнішньоекономічного потенціалу, під яким розуміють можливість активної участі в світогосподарських зв'язках через

прикордонні території, трансграничне співробітництво. В України на 19 з 25 регіонів – прикордонні, а зовнішні кордони найдовші серед європейських країн. За участю України на територіях Волинської, Закарпатської, Івано-Франківської, Львівської, Одеської, Чернівецької, Чернігівської Сумської й Харківської областей створені та функціонують сім єврорегіонов: "Буг", "Карпатський", "Нижній Дунай", "Верхній Прут", "Дніпро", "Слободжанщина" і "Ярославна". Співпраця регіонів України ведеться також в межах діяльності міжнародних організацій – Асамблеї європейських регіонів (Одеська область), Асоціації європейських прикордонних регіонів (Волинська та Одеська області). Всі області України мають угоди про співпрацю з сусідніми територіями суміжних країн, більшість областей має також угоди про співпрацю з регіональними органами влади багатьох держав світу.

Існують можливості посилення конкурентних позицій регіону за рахунок налагодження його міжрегіональних економічних зв'язків відповідно до загальнорегіональних інтересів та потреб у задоволені попиту і пропозиції товарів, виробничих, соціальних і ділових послуг через:

- розвиток і розміщення підприємств з випуску товарів народного споживання, для яких країна може стати містким ринком, чого не можна досягти в межах окремого регіону;
- маневрування у сфері паливно-енергетичних ресурсів, запасів, тарифів;
- розвиток транспорту міжнародного призначення;
- формування і використання науково-освітнього потенціалу для ефективних інвестицій в інноваційні процеси технічного переоснащення підприємств регіонів;
- підвищення освітнього рівня населення на основі використання створеної мережі закладів освіти всіх рівнів;
- збереження і ефективна експлуатація екологічних систем;
- формування міжрегіональних систем сучасного зв'язку і телекомунікацій для підтримання адекватного інформаційного середовища;
- налагодження раціональних міжрегіональних поставок природних ресурсів, сировини, матеріалів для кінцевого виробництва товарів і з метою зниження витрат виробництва та підвищення конкурентоспроможності на регіональному і світовому ринках;

Важливим є також підвищення конкурентоспроможності регіону на основі корпоративних і фірмових програм конкурентної боротьби, які передбачають вдосконалення техніки і технології, організаційної структури та систем управління фінансами, персоналом, застосування маркетингу й інших методів підвищення ефективності роботи підприємств.

Розв’язання цієї проблеми потребує розроблення і реалізації комплексу заходів щодо автивного впливу держави на процеси регіонального розвитку.

4.4. Технологічні та інституційні чинники конкурентноспроможності

Конкурентоспроможність визначається конкурентністю, технологічністю виробництва товарів і послуг, а також ефективністю інститутів та використання ресурсів. Провідне значення мають **технологічні чинники.** Пріоритетне значення за сучасних умов набувають нанотехнології, що будуть визначати конкурентні переваги протягом багатьох десятиріч. Це, зокрема, наноелектроніка, наноматеріали, нанотехніка. Українська наука досягла значних успіхів у нанотехнології порошкових матеріалів, нанокомпозитів тощо.

Інший важливий напрям – клітинна біотехнологія. В Україні розроблені нові лікарські препарати та біологоактивні речовини, розв’язані деякі актуальні проблеми гідро-, космічної та гравітаційної біології, отримані нові високоякісні сорти зернових, кормових, овочевих і квіткових культур.

Велике майбутнє за інформаційними технологіями, зокрема, математичного моделювання, автоматизації складних технологічних систем.

Потенційні точки росту знаходяться в технологічних кластерах. Розроблені там технології можуть знайти застосування в різних галузях, в тому числі сировинних та обробних, зміцнюючи їх конкурентні позиції. Технологічні кластери мають особливе значення в сфері критичних технологій, передусім виробництві лікарських препаратів і медичної техніки, для радикального зниження енергомісткості основних виробничих галузей України, обороноздатності. Вони є базою для технологічного оновлення виробництва, доведення його до конкурентноспроможного рівня.

Політика зростання конкурентоспроможності передбачає:

- збільшення частки конкурентних секторів економіки;
- забезпечення рівності умов конкуренції на товарних ринках;
- здійснення послідовної реструктуризації економіки, розвиток виробництв з високою часткою доданої вартості та швидким оборотом капіталу;
- проведення ефективної промислової і аграрної політики;
- значне розширення внутрішнього ринку за рахунок підвищення рівня життя населення, що призведе до збільшення споживання та реалізації політики імпортозаміщення;
- захист економічних інтересів України і недопущення в майбутньому її боргової залежності.

Головним ресурсом підвищення конкурентоспроможності народного господарства є національні заощадження. Світовий досвід свідчить про те, що передумовою стабільного та динамічного економічного зростання є норма чистих заощаджень у розмірі не менше 7-8 % від ВВП. В Україні закладені певні підвалини для забезпечення необхідних рівнів національних заощаджень. Проте й сьогодні зберігаються серйозні труднощі для їх досягнення, пов'язані, передусім, зі станом реального сектора економіки.

Згідно зі статистикою національних рахунків, сектор нефінансових корпорацій, іншими словами – виробничий сектор, не має достатніх ресурсів для розширеного відтворення. В Україні система фінансів підприємств і організацій підпорядкована переважно короткостроковим цілям окремих груп, пов'язаним із нагромадженням особистого багатства. Приватизовані великі підприємства металургійної, нафтогазової та нафтопереробної, хімічної промисловості та інших видів економічної діяльності не забезпечили науково-технологічного, інноваційного прориву, не сприяли позитивним зрушенням у конкурентоспроможності національної економіки.

Мікроекономічним свідченням цього став той факт, що, у порівнянні з 1990 роком, кінцеве споживання становить 76%, а накопичення основного капіталу (у постійних цінах) – тільки 25%. За таких підсумків інвестиційної політики конкурентоспроможність економіки не може бути забезпечена. При цьому в структурі кінцевого споживання спостерігається накопичення багатства на одному полюсі, а на іншому, де зосереджена більшість населення, – накопичення злиденності та незабезпеченості існування. На таких засадах суспільно-економічна система не має перспектив розвитку.

Передумовою зростання конкурентоспроможності є розв'язання блоку грошово-кредитних проблем, а саме:

- зниження процентних ставок по кредитах та створення надійних механізмів рефінансування виробничої діяльності;
- збалансування пропозиції грошей відповідно до попиту на них з боку виробників товарів і послуг;
- оздоровлення банківської системи;
- підтримання обмінного курсу гривні та митних тарифів на рівні, що забезпечує конкурентоспроможність українських товаровиробників.

У сфері ціноутворення найактуальнішим є удосконалення системи регулювання цін на послуги природних монополій та продукцію монополізованих галузей економіки з метою запобігання зловживанню монопольним становищем та забезпечення сприятливих цінових пропозицій для обробної промисловості, сільського господарства, будівництва, попередження інфляції.

Структурна перебудова потребує проведення цілісної та збалансованої інвестиційної політики. Вона включає декілька критично необхідних компонентів:

- зростання капіталовкладень із середнім темпом, не нижчим ніж 9 – 10 % на рік;
- перерозподіл інвестицій на користь секторів, здатних забезпечити конкурентоспроможність української економіки у світовому господарстві;
- інвестиційну підтримку низки ключових секторів, які не мають необхідного інвестиційного потенціалу (зокрема сільського господарства);
- підвищення норми накопичення основного капіталу.

Реальний підйом інвестиційної активності неможливий без участі держави, що передбачає, зокрема, суттєве скорочення ризиків в основних сегментах ринку інвестицій. Одним із важливих елементів інвестиційної політики України є залучення іноземного капіталу.

Інституційний чинник конкурентноспроможності. Світовий досвід свідчить, що зростання конкурентоспроможності національної економіки потребує організаційно-економічного, фінансового та інституційного забезпечення. Регіональні проблеми відіграють важливу роль у розвитку більшості країн світу, особливо на етапах значних економічних, соціальних, політичних змін. Значні розходження між країнами в цілому (по сумарних чи середніх характеристиках) сполучаються зі значною подібністю між визначеними типами регіонів у різних країнах. Звідси і наявність багатьох загальних рис у підходах різних держав до своїх внутрішніх регіональних проблем.

4.5. Кластери як інструменти підвищення конкурентоспроможності регіонів

Регіональна економічна політика повинна мати на увазі створення порівняльних переваг у регіонах для лідируючих компаній, які прагнуть реалізувати порівняльні переваги шляхом наближення до найбільших потенційних ринків, концентрації у просторі економічної активності, мереженої взаємодії та інновацій. Таким чином виникатимуть «ядра», в які будуть стікатися фінансові капітали та високопрофесійні фахівці, здатні забезпечити і виробництво і послуги на сучасному рівні.

Найбільш ефективними є не ізольовані винахідники, а винахідники, об’єднані в кластери: «Інновації не здійснюються в ізоляції». Прикладів багато: Силіконова долина, Бангалор, Детройт, кластери у Франції, Італії, Угорщині, Австрії тощо. На невеликому просторі зосереджені сотні гнучких, таких що знаходяться у навчанні та розвитку, невеликих фірм, існування яких залежить від альянсів та мереж, а також від симбіозу з великими компаніями. Не слід забувати про роль держави у становленні, функціонуванні і розвитку цих мереж, наприклад, у США Силіконова долина була створена завдяки науковим розробкам Стенфордського університету, які фінансувала держава.

Виникнення таких кластерів досить широко висвітлено в літературі, але інколи пояснюється історичною випадковістю. Однак їх розвиток, як встановили і М.Портер, і П.Кругман і багато інших дослідників є закономірним явищем. При детальнішому аналізі ми побачимо, що кластери та подібні їм мережі і є мірилами рівня транснаціоналізації регіонів, закономірним мірилом поділу на розвинуті та периферійні слаборозвинені регіони, наявність яких ми спостерігаємо як в окремих країнах, так і в глобальному масштабі. Мережені взаємодії прискорюють впровадження інновацій, призводять з одного боку до розвитку величезних агломерацій, а з іншого – зміщення центрів економічної активності у бік периферії, тобто до дезурбанізації. Остання обставина є дуже важливою як для України, так і для будь-якого з її регіонів, тому що фірми, які переміщуються на периферію, не тільки вирішують власні питання – отримують доступ до дешевшого ринку робочої сили та місцевих постачальників, знижують видатки на придбання земельних ділянок, стають монополістами, але й сприяють вирішенню проблем транснаціоналізації підприємств, проблем малих та середніх міст, багатьох соціальних питань. Стійкість та життєздатність таких тенденцій залежить, зокрема, від розумної регіональної політики, здатної сприяти виникненню нових промислових кластерів в колись периферійних районах, як це було в Японії, США, Південній Кореї, як це відбувається сьогодні в Китаї.

За визначенням М.Портера кластери – це «сконцентровані за географічною ознакою групи взаємозв'язаних компаній, спеціалізованих постачальників, постачальників послуг, фірм у відповідних галузях, а також пов'язаних з їх діяльністю організацій (наприклад, університетів, агенств по стандартизації, торгівельних, туристичних, будівельних об'єднань) у певних конкуруючих сферах». Тільки сформована і розвинута точка росту може скласти основу для кластеру. В процесі формування кластеру усі існуючі в ньому виробництва починають надавати один одному економічну підтримку. Економічна вигода поширюється по усіх напрямках зв'язків. Відбувається вільний обмін інформацією і швидке поширення інновацій. Власне, кластер, як зазначає М.Портер є засобом подолання замкнутості та інертності окремої фірми чи регіону. Кластери сприяють виникненню і вдосконаленню інновацій, адже усі фірми кластеру здійснюють капіталовкладення у новітні технології, інформацію, інфраструктуру, людські ресурси, що веде до появи нових фірм. Мобільність технологій привела до поширення такої думки, що в конкуренції на світовому ринку провідну роль відіграють чинникові витрати. Якщо розглядати концепцію кластерного розвитку з точки зору розміщення виробництва, то структуризація економічного простору відбувається під безпосереднім впливом самого кластеру.

При вирішенні питань, що стосуються розміщення виробництва в межах майбутнього кластеру, окрім економічних, слід враховувати й

інші умови: географічні, суспільно-організаційні, культурні, психологічні, релігійні, етнічні. В сукупності ці умови формують якісно однорідне середовище в якому можуть розвиватися конкурентоспроможні виробництва, здатні закласти основи для створення кластеру.

Головною причиною успіху кластерної моделі є створення критичної маси для конкурентного успіху у певній сфері бізнесу. Малі та середні підприємства, якщо працюватимуть поодинці, ніколи не сягнуть тих успіхів і тих переваг, яких досягають кластери.

Кластери – це форми територіальної організації, що стимулюють економічне зростання регіону. Вони дають можливість поєднати зусилля для вирішення регіональних проблем, ефективного та раціонального використання капіталу в умовах обмеженості обігових коштів та низької інвестиційної активності. Кластери сприяють раціональному використанню наявних ресурсів, підвищенню якості та збільшенню масштабів виробництва.

Кластери можна класифікувати за цілим рядом ознак, наприклад:

За номенклатурою продукції (багатопрофільна, однопрофільна).

1. За ступенем зовнішньої залежності («свої» або зовнішні ресурси використовує).
2. За характером кінцевої продукції/послуги (сировина, напівфабрикат, компонент, готовий вироб).
3. За масштабом і структурою ринків збуту.
4. За часткою в економічній базі регіону, в об'ємі обласного і національного ринку.
5. За географією збуту (за межами регіону або в ньому).
6. За ступенем технологічної, економічної і організаційної ізольованості від інших кластерів регіону.
7. За ефективністю для регіонального бюджету

Кластерна ідея з’явилася у 80-х роках минулого століття у працях французьких дослідників, які досліджували розвиток та розміщення торгівлі та сфери послуг. Але ще раніше, наприкінці 70-х – початку 80-х років у працях з регіональної економіки використовувалось поняття «фільєри». За допомогою фільєрів описувались групи технологічно пов’язаних територіально-функціональних секторів [76]. Саме функціональна залежність одного сектора від іншого за технологічною ознакою призводить до утворення фільєрів. Власне з філь’єрів і була започаткована ідея визначення, але з наукового обігу термін «фільєри» не зникає, він широко використовується у науковій літературі (особливо у Франції та Італії), коли треба аналізувати технологічні зв’язки між галузями та територіальними секторами з метою реалізації їх потенційних переваг.

Застосування кластерного підходу до аналізу розвитку великих транснаціональних компаній є й у працях скандинавських дослідників. Вони ввели у науковий обіг визначення «блоки розвитку» та «вертикалі дії», за допомогою яких підкреслюють важливість територіально-функціональних зв’язків між галузями для завойовування конкурентних переваг.

Дослідження диверсифікаційних форм також показують, що механізми диверсифікації ведуть до утворення кластерів.

Але найголовнішою, на думку багатьох вчених, є та обставина, що з технологічної точки зору кластери сприяють темпам запровадження інновацій, визначають їх напрямок і тим самим створюють фундамент для майбутнього економічного зростання. Отже, теорія кластерів тісно пов'язана з концепціями інноваційного розвитку.

Відомо, що інновації, це по-перше, – ризик, тому навіть залучення найновіших методик вивчення інновацій може закінчитись для підприємця-новатора комерційною невдачею. Саме через це є необхідність створювати сукупність інноваційного підприємництва, сконцентрованого в певний період часу в певному економічному просторі. Це не що інше, як об'єднання різних організацій (промислових компаній, дослідницьких центрів, наукових установ, органів державного управління, громадських організацій), які дозволяють використовувати переваги двох способів координації економічної системи – внутрішньо-фірмової ієрархії і ринкового механізму для швидкого й ефективного розподілу нових знань, наукових знахідок та винаходів. У цьому разі ми маємо справу з розповсюдженням інновацій по мережі взаємозв'язків у загальному регіональному економічному просторі. Крім того, різноманітність різних джерел технологічних знань і зв'язків стає передумовою виникнення будь-якої інновації.

Отже, об'єднання в кластер, як чітку систему розповсюдження знань і технологій дає змогу впроваджувати швидкі зміни, оновлювати техніку і технологію за рахунок їх гнучкості. У кластері (коли витрати розподіляються між його учасниками) нижча ціна експерименту, чіткіше бачення та ясніше розуміння ринку, кращі умови доступу до інформації та кращі можливості її аналізу. Позитивною рисою кластерної моделі регіональної економіки є зростання продуктивності підприємств у тій місцевості, де створено кластер.

Позитивним ефектом розвитку кластерів, як форми розміщення продуктивних сил є поліпшення зв'язків між державними і громадськими організаціями, створення нового бізнесу у вільних сегментах ринку, відновлення спільних інтересів різних соціальних груп, підвищення впливовості некомерційних організацій в процесі регіонального розвитку. Важливе значення має також соціальний аспект кластерів – це почуття єдності, співпраці людей, зайнятих у даному процесі, подолання ними відчуття взаємної недовіри, зайвої конкуренції, цілком реальна надія на розв'язання соціальних проблем за рахунок спільних зусиль.

У Фінляндії нараховується дев'ять основних кластерів, серед яких: лісовий, металургійний, машинобудівний, харчовий, будівельний, телекомунікаційний. В лісовий кластер входить виробництво деревини і продуктів деревообробки, паперу, меблів, поліграфічного і пов'язаного з ним устаткування. Тісна взаємодія фірм цього кластеру в розповсюдженні знань забезпечує їм суттєві конкурентні переваги.

Кластер інформаційних і телекомунікаційних технологій, «вирощений» фіннами як альтернатива орієнтованому на використання ресурсів лісовому

кластеру, у повній мірі виправдав очікування і зараз в ньому працює в 1,4 рази більше осіб, ніж в лісовому. Хоча переважна частина продукції кластеру випускається однією компанією Nokia, що злетіла за останні роки на вершину світових корпоративних рейтингів, створені під цей сектор інноваційна система і система освіти, мережа супроводжуючих виробництв і послуг мають самостійну цінність і формують умови для розвитку стійких конкурентних переваг. Прогнозовані темпи розвитку цього кластеру до 2015 року – 8,1% на рік, що більш ніж в 2,5 рази перевищує очікувані загальні темпи розвитку економіки цієї країни.

Є чимало прикладів, коли на перетині двох кластерів утворювався третій – інноваційний. Саме так було у Німеччині. Кластер з виробництва побутової техніки там був сусідом кластеру з випуску кухонних меблів. З часом на основі спільних досліджень виникло виробництво вбудованої побутової техніки, в якій частка Німеччини в світовому експорті перевищує їх частку в поставках за кордон побутових приладів і меблів.

В Німеччині діє програма створення біотехнологічних кластерів Bio Regio. У Великій Британії уряд визначив райони поблизу Едінбургу, Оксфорду та у Південно-Східній Англії як основні регіони розміщення біотехнологічних фірм. У Норвегії уряд стимулює співпрацю між фірмами в кластері «морське господарство». Португалія має цілих три кластери лише в рамках виноробства, а також кластер з виробництва корок для пляшок.

Незважаючи на різні підходи, більшість країн Європи виробила для себе ту або іншу кластерну стратегію. Вже значна більшість економістів визнає, що регіони, на території яких складаються кластери, стають лідерами економіки держави. Саме ці регіони починають визначати конкурентоспроможність національної економіки. А ті регіони, де кластерів немає, відходять на другий план і часто переживають сильні соціальні кризи. Врешті-решт, успіхи галузевого кластеру конвертуються в стійку репутацію країни-виробника. Так, дивіденди від світового визнання італійської індустрії моди розподіляються між усіма учасниками кластерів взуття та одягу в Італії – від дизайнерських бюро до постачальників устаткування.

Кластерна економіка – поняття інтернаціональне. І якщо зовсім недавно промислові кластери були привілеєм розвинених країн, то останніми роками вони з'являються і в державах, що розвиваються. Зокрема, автомобільні кластери вже склалися у Східній Європі – в Словенії та Угорщині. У Китаї автомобільний кластер формується в провінції Гуандун – навколо автоскладальних виробництв, що розміщують тут японські компанії «Тойота», «Хонда» і «Ніссан». Це промислове об'єднання вже називають «китайським Детройтом». Ідея розвитку кластерів починає прямувати і пострадянським простором, наприклад, в Казахстані.

Кластерний підхід здатний найбільш принципово змінити зміст державної промислової та технологічної політики. У цьому випадку зусилля уряду мають бути направлені не на підтримку окремих підприємств і галузей, а на розвиток взаємовідносин між постачальниками

і споживачами, між кінцевими споживачами і виробниками, між самими виробниками і урядовими інститутами тощо.

Окрім того, вони відкривають більше дієвих та ефективних шляхів для органів влади щодо підтримки приватного сектору, аніж індивідуалізовані фірми, оскільки органи влади у цьому випадку спрямовують увагу на покращення конкурентоспроможності груп споріднених фірм більше, аніж окремих компаній. Кластери приваблюють великі та малі компанії і служать важливим інструментом ініціатив з підтримки малого бізнесу. Своїм існуванням кластери створюють конструктивний діалог у ланці „бізнес – влада”.

Кластери краще, ніж галузі, охоплюють важливі зв'язки, взаємодоповнюваність між галузями, поширення технологій, навичок, інформації, маркетингу і усвідомлення вимог замовників до продукції фірм і галузей. Такі зв'язки виявляються провідними в конкурентній боротьбі, у підвищенні продуктивності праці і, особливо, у визначенні напрямків і місць організації нового бізнесу та впровадженні інновацій. Більшість учасників кластера не конкурують між собою безпосередньо, вони обслуговують різні сегменти галузі.

В регіонах України із запровадженням кластерів з’являються можливості для вирішення проблем регіонального розвитку. До потенційних можливостей кластерного механізму слід віднести скорочення собівартості окремих видів промислової продукції, збільшення обсягів її виробництва, диверсифікацію економіки регіону.

В Одеській області, наприклад, яка тісніше ніж інші регіони України пов’язана зі світовим ринком, є можливості створення кластерів в агропромисловому, морегосподарському, рекреаційному, фінансовому секторах. В Одеській обласній раді відбулася презентація першого виробничого кластера в Одеській області. Кластер може об'єднувати підприємства і організації в різних галузях.

Обласна організація працедавців в рамках Програми підтримки малого підприємництва стала ініціатором створення першого на Одещині кластера. Він об'єднає понад 30 підприємств, які розділені на наступні блоки:

1) з вирощування свиней, великої рогатої худоби і птахів,

2) з виготовлення устаткування і використання технологій для забезпечення екологічної безпеки виробництва (включаючи переробку органічних відходів у біогумус і біогаз);

3) з переробки сільгосппродукції;

4) з вирощування рослинної сировини для виробництва харчових продуктів і лікарських препаратів.

Таке «міжгалузеве об'єднання» вже розглядається на прикладах Болградського, Комінтернівського і Овідіопольського районів. Всі «учасники» кластера об'єднані ідеєю впровадження енергозберігаючого устаткування і екологічно безпечних технологій. Сюди ж підключаються і вчені із своїми теоретичними розробками, лабораторії тощо. Всього на

Програму підтримки малого бізнесу з обласного бюджету повинно бути витрачено 3,5 млн. грн. З них на фінансування організаційних заходів кластера приходиться близько 200 тисяч гривень. Важливо підкреслити: ці гроші не виділятимуться якому-небудь господарюючому суб'єкту, йдеться саме про наукові розробки і координаційні заходи.

Академія харчових технологій налагодила продуктивні зв'язкі між наукою і виробництвом, а також за останні три роки в академії створені умови для підготовки багатогалузевих фахівців.

За своїми кліматичними умовами і екологічною чистотою південь Одеської області схожий з Кримом, що дозволяє вирощувати тут лікарські трави. А враховуючи певну «депресивність» регіону – ще і створити нові робочі місця, вирішити ряд соціальних проблем. Впровадження кластерної форми організації бізнесу дасть можливість подальшого розвитку області в цілому співдружності європейських країн.

У світовій практиці є приклади відходу від столітніх традицій на користь нового: славнозвісні амстердамські суднобудівники вже давно не символ цього міста, сьогодні обличчя його економіки – не промисловість, а послуги. Розвиток нових знань вивів Амстердам в число світових лідерів у сфері медичних технологій; отримали розвиток також кластери моделювання та шиття одягу, видавництва і друкарства, фінансів. Саме завдяки цьому, а не суднобудуванню, місто забезпечує собі економічне зростання.

Територіальні масштаби кластера можуть варіюватися від одного міста, регіону до країни, або навіть до кількох сусідніх країн. Феномен кластеру неможливо зрозуміти, якщо розглядати його особливості без урахування впливу розміщення. В економіці повинні переважати кластери, а не ізольовані підприємства і галузі. Концепція кластера як нової форми розміщення продуктивних сил, форми структурної перебудови – це новий спосіб бачення економіки країни, регіону, міста. Детальне вивчення становлення кластерів вказує нам на нові ролі підприємств, державних установ, наукових та освітніх закладів, примушує по-новому розглядати програми регіонального менеджменту.

Найважливішим моментом у дослідженні кластерів є з’ясування комбінації внутрішніх можливостей і зовнішніх стимулів для активізації кластерної активності та економічного зростання. Тут треба добре вивчити такі речі, як розміри постачання та рівень зв’язків із зовнішніми джерелами та відповідні їм постачання і зв’язки в своїх регіонах. Досягнення балансу є необхідною умовою ефективного функціонування кластеру. Досвід показує, що чим більше різних комбінацій між внутрішніми та зовнішніми джерелами існування кластерів, тим вищий рівень їх активності. Дослідження на Заході показують, що вплив масштабів просторової структури на рівень розвитку кластерів може бути як позитивним, так і негативним. Не завжди великі міста сприяють розвитку кластерів, більш ефективними є поліцентричні агломерації, або новостворені інтегровані системи розселення.

В Україні вже почалася кластерізація фірм. Певний досвід є на Поділлі, де діють будівельний, туристичний, харчовий кластери. В Україні кластери діють лише у семи областях. Об'єднання в кластери дає можливість залучати фінансові ресурси в нові виробництва шляхом об'єднання спільних фінансових можливостей підприємств того чи іншого кластера; залучення інвестицій через спільну участь в інвестиційних программах шляхом участі в конкурсах проектів, що фінансуватимуться як гранти; об'єднання спільних фінансових можливостей підприємств для забезпечення гарантій на отримання кредитних ресурсів. При цьому забезпечується обмін інформацією, а також можливість виходу на зовнішні ринки. Таким чином, регіональний розвиток пов'язаний з формуванням нових інноваційних форм розміщення продуктивних сил – кластерів, які ґрунтуються на нових знаннях. Потрібні нові дослідження територіальної структури кластерів з точки зору впливу основних чинників: наявності матеріальних і фінансових ресурсів, трудового потенціалу, виробничої та соціальної інфраструктури. В цілому кластери можуть бути корисними для структурної розбудови економіки регіону.

Якщо говорити про інвестиційну привабливість регіонів, то саме завдяки кластерам підприємства стають потенційно привабливими для іноземних інвесторів. Кластерна територіальна організація економіки регіону сприятиме розвитку спеціалізації, збільшенню масштабів і покращенню якості виробництва, залученню резервів, активізації економічного оточення, зменшенню витрат на виробництво, загальному підвищенню економічної ефективності, отриманню синергетичного ефекту.

Формування нової моделі розвитку регіональної економіки потребує перегляду цілей і інструментів регіональної політики.

В наш час змінився погляд на саму проблему регіонального розвитку. З'явилось визнання того, що розвиток не пов'язаний виключно зі зростанням економічного потенціалу і не відображається тільки в кількісних показниках виробленого валового продукту або доходу. Цей розвиток включає багато різних характеристик, які визначають умови, в яких цей розвиток відбувається. Регіональна нерівність визначається не тільки різницею в рівні доходів, але і якістю навколишнього середовища, рівнем розвитку інфраструктури, а також соціальною інституціональною ситуацією, в якій діє місцевий бізнес. Соціально-економічні дисбаланси виникають не тільки між регіонами, але й постійно виникають усередині самих регіонів – в розвинених регіонах виникають ареали, що переживають спад, тоді як у відсталих – виникають полюси росту. Нові комерційні зв'язки виробничих систем і локального середовища вимагають інакше, по-новому підходити до проблеми малих та середніх міст.

Нові пріоритети регіональної економіки потребують також зміни засобів, які б забезпечували досягнення поставленої мети. Якщо раніше завданням регіональної економіки був захист найслабкіших регіонів від міжнародної конкуренції шляхом фінансових дотацій ззовні, а також протекціонізм по відношенню до місцевого неефективного та

неконкурентоспроможного виробництва, то сьогодні завдання стоїть в тому, щоб забезпечити конкурентоспроможність слабких регіонів на світових ринках.

Завдання це вирішується, разом з іншими, шляхом усунення технологічної відсталості і розвитку здатності локальної системи не тільки генерувати, а скоріше сприймати та своєчасно запроваджувати різноманітні інновації.

Якщо стара політика підсилювала залежність регіональної економіки від розвитку регіонів – лідерів, то нова повинна сприяти сталому розвитку усіх регіонів без винятку, що й повинно призвести до високої конкурентоспроможності національної економіки і визначить її місце в глобальній економіці.

Можна зробити висновок про те, що майже усі заходи сучасної регіональної економічної політики держави підпорядковані єдиній стратегічній меті: структурному перетворенню регіональних економік та їх збалансованому пристосуванню до нових умов функціонування.

Складовими цієї політики є:

- формування нових організаційних основ регіональної політики з передачею адміністрації регіонів повної відповідальності за її проведення;
- підтримка розвитку високотехнологічних видів виробництва та інноваційної діяльності, розвиток наукових парків, технополісів, регіональних інноваційних систем;
- сприяння модернізації традиційних видів виробництва і фірм, зайнятих у цих галузях, шляхом її фінансової реструктуризації, стратегій розвитку продукту і диверсифікації ринків збуту з метою підвищення ефективності і конкурентоспроможності;
- розвиток сфери послуг, її модернізація і диверсифікація існуючих видів виробничих та споживчих послуг, що надаються приватним сектором;
- підвищення гнучкості та диверсифікації ринку робочої сили, удосконалення системи професійної підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації регіональної робочої сили;
- модернізація та розширення фізичної інфраструктури, підприємницьких інфраструктур (система маркетингових і консультаційних послуг, зв'язку та телекомунікацій, інформаційні мережі), соціальної інфраструктури, в т.ч. – системи освіти, сфери культури і організації відпочинку;
- створення регіональних і місцевих фінансових ринків, системи венчурного фінансування та інвестиційних фондів для нових фірм та фірм, що розширюють свою діяльність.

Усі заходи щодо структурної перебудови повинні бути ринково орієнтованими і базуватися на принципах економічної ефективності.

ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ

Аналіз матеріалів свідчить, що економічні процеси в Україні та регіонах характеризуються значною нерівномірністю. Це в свою чергу стає однією з причин нерівномірності в розподілі ресурсів між регіонами, порушує соціально-економічну рівновагу, стає перешкодою сталого розвитку. Державна влада має чітко визначитися у стратегічній, кінцевій меті реформування системи управління регіонами та регіонального розвитку. Мова повинна йти не про перенесення тягаря економічних реформ у регіони, а про залучення внутрішніх потенцій розвитку регіонів до процесів загальноекономічного зростання, про стимулювання більш повного і ефективного використання місцевих трудових, інтелектуальних та інших ресурсів. При реорганізації управлінської вертикалі влади необхідне глибоке перетворення форм і методів управління. Необхідна радикальна переорієнтація адміністративних розподільчих функцій влади на економіко-соціальні, тобто, на виконання зобов'язань перед громадянами шляхом запровадження особливих механізмів бюджетної, податкової, цінової, грошово-кредитної, інноваційної та інвестиційної політики щодо таких територій. Крім державної регіональної політики має бути розроблена власна політика розвитку свого регіону і політика ведення місцевого самоврядування.

Існує нагальна необхідність в створенні в Україні макроекономічного середовища, в якому діятиме механізм сталого і пропорційного соціально-економічного регіонального розвитку. Важлива роль в цьому завданні належить пошуку альтернативних джерел фінансування сталого розвитку, віднаходженню способів інвестування розвитку і раціонального розміщення продуктивних сил в промисловості та сільському господарстві, насиченню господарського оберту грошовими коштами. Для цього необхідно визначати та обґрунтовувати регіональні чинники щодо активізації створення та функціонування форм ринкової економіки фінансово-промислових груп (ФПГ) та холдингів, індустріальних парків, технопарків, вільних економічних зон, територій пріоритетного розвитку (ТПР), міжгалузевих комплексів -кластерів.

Вибір конкретних способів подолання диспропорційності у розвитку регіонів, досягнення збалансованості їх економік має визначатися ринковою кон'юнктурою, станом регіональних ринків, особливо ринку праці, екологічним станом, соціальним становищем жителів регіонів, комплексним підходом до розв'язання проблем та узгодженості дій на різних рівнях регіональної політики. Особливо активною регіональна політика повинна бути по відношенню до регіонів з моногалузевим виробництвом і недостатніми власними ресурсами.

Регіональна політика з боку як держави, так і органів місцевої влади та самоврядування має бути спрямована не на усунення міжрегіональних нерівномірностей у розвитку конкурентоспроможності, а на посилення динаміки її розвитку. В державній системі регіонального

розвитку конкурентоспроможність пропонується сприймати як засіб ліквідації зростаючих міжрегіональних диспропорцій. Фактично йдеться про здійснення регіональної політики підвищення конкурентоспроможності регіонів на двох рівнях – національному і регіональному.

Регіональний регулятивний механізм підвищення конкурентоспроможності має такі складові:

- інституційну (ефективне використання наявних і створення нових регіональних, міжрегіональних органів, діяльність яких буде спрямована на підвищення конкурентоспроможності регіонів, – агенцій регіонального розвитку, бізнес-центрів, бізнес-інкубаторів, шкіл менеджменту; фінансових, консалтингових, інноваційно-проектних інститутів);
- інвестиційну (залучення внутрішніх і зовнішніх інвестицій на основі створення сприятливого регіонального інвестиційного клімату);
- фінансово-бюджетну (децентралізація фінансових компетенцій місцевих органів влади, надання їм більших повноважень у фінансовому забезпечені розв'язання власних проблем, тобто підвищення гнучкості регіональних фінансових механізмів);
- економічну (забезпечення зацікавленості суб'єктів господарювання у розвитку виробництва, сфери послуг на основі врахування конкурентних переваг регіону, сприяння виходу виробників на внутрішньодержавні та закордонні ринки).

Для регіональної конкурентоспроможності важливим є не стільки запас чинників виробництва, скільки швидкість, з якою вони створюються, удосконалюються і пристосовуються до потреб економіки, її галузей.

В умовах інтеграції України до ЄС як регіональна, так і національна конкурентоспроможність має формуватися за правилами, встановленими в Європейському Союзі, відповідно до регіональної та державної конкурентної політики.

Важливо вирішити й таку сутність конкурентоспроможності, як здатність регіональної влади створити умови для підвищення якості життя населення. Останнім часом, в цьому контексті на порядок денний висувається питання якості влади. Запровадження пропорційної системи виборів регіональної (місцевої) влади призвело до непомірної політизації місцевих Рад, а також до зниження професійного рівня депутатів.

Отже, дослідивши дану тему, можна відповісти на питання: як подолати регіональну диспропорціональність, реально сприяти розвитку окремих регіонів, багато чисельних великих, малих і середніх міст, як підвищити економічний потенціал регіонів за існуючої зараз ситуації.

По-перше, необхідно законодавчо перерозподілити фінансові потоки на користь регіонів – до 50% залишати в регіонах.

По-друге, необхідно перерозподілити владні повноваження між центром і регіонами, тобто задіяти в практику взаємовідносин між центром і регіонами реалізацію принципу субсидарності.

По-третє, широко розвивати регіональні і мікрорегіональні системи транспорту і його інфраструктури, які б забезпечували тісні міжрегіональні зв'язки і таким чином сприяли б ліквідації міжрегіональних диспропорцій.

По-четверте, через упорядкування системи казначейства, оподаткування місцевого самоврядування укріпити фінансово-економічну самостійність малих і середніх міст, зупинити їх знекровлення через державний та приватний канали.

В сучасних умовах в Україні субсидіарність, самоврядування мають велике значення для розвитку економіки регіонів, ліквідації, або хоча б пом'якшення міжрегіональних диспропорцій. Ця проблема має великі перспективи для подальшого дослідження.

Потребує вдосконалення нормативно-правова база. Прийнято "Стратегію демографічного розвитку України на 2006-2015 роки", основним завданням якої є подолання демографічної кризи, поліпшення якості життя населення та збереження духовного потенціалу. Проте слід зауважити, що проблему якості життя не визнано пріоритетом соціально-економічного розвитку України у стратегічних загальнодержавних планах та регіональних програмах соціально-економічного розвитку.

Заслуговує на увагу польський досвід розв'язання цієї проблеми. Операційною програмою "Людський капітал", яка є частиною Стратегії розвитку Польщі на 2007 -2013 рр., головною метою визначено підвищення рівня і якості життя населення Польщі, а до пріоритетів віднесено: зростання конкурентоспроможності та інноваційності економіки; покращання фізичної та суспільної інфраструктури; зростання рівня зайнятості, розвиток людського та соціального капіталу; розвиток і підтримка сфери охорони здоров'я; інвестиції в освіту та інфраструктуру освітньої сфери; підвищення якості освітніх послуг, їх відповідності потребам ринку праці; здійснення ефективної міграційної політики.

Серед важливих принципів поліпшення територіальної структури необхідно відзначити обмеження будівництва у великих містах нових промислових підприємств, крім об`єктів пов`язаних з обслуговуванням населення; більш повне використання можливостей розвитку малих й середніх міст і робочих селищ з розміщенням в них невеликих спеціалізованих підприємств, філій і окремих цехів діючих заводів і фабрик, а також підприємств агропромислового комплексу.

З метою нарощування фінансових ресурсів підприємств, а через них – покращення фінансової ситуації регіонів, економічна політика держави повинна включати низку стимулюючих заходів як на загальнодержавному так і на регіональному рівні.

Кожний регіон, з урахуванням своєї унікальності, повинен розробляти пріоритетні напрямки інноваційно-економічного розвитку за активної інвестиційної діяльності. На державному рівні необхідно, по-

перше, вибрати „проривні” напрямки, в яких вітчизняні вчені і виробники мають наукові резерви і розробки, що відповідають світовим стандартам. По-друге, важливо забезпечити пріоритетність фінансування фундаментальних досліджень і концентрації ресурсів на головних напрямках розвитку регіону. По-третє, необхідно кожному регіону знаходити допоміжні джерела для фінансування технологічної модернізації пріоритетних галузей економіки та формування передумов до зростання інвестицій.

Структурні зміни, що повинні призвести до скорочення питомої ваги монопольного сектора, мають бути забезпечені, у першу чергу, за рахунок входження на ці ринки нових суб’єктів господарювання, що передбачає, у свою чергу, створення та підтримання сприятливого інвестиційного клімату. Щодо ринків природних монополій – головним завданням є забезпечення функціонування ефективної системи державного регулювання тарифів на послуги суб’єктів природних монополій, якості цих послуг та доступу до них. Водночас держава має всіляко сприяти технологічним змінам, які виводять відповідні ринки зі стану природної монополії, вживати організаційних заходів, які б створювали передумови для лібералізації цих ринків.

Стратегічним напрямком подальшого розвитку та підтримки малого і середнього бізнесу в регіоні може стати:

- посилення фінансово-кредитної підтримки розвитку малого та середнього підприємництва, часткове відшкодування з обласного та місцевих бюджетів ставок за кредитами;
- розширення бізнесової інфраструктури за рахунок створення у кожному районі та місті області фонду підтримки підприємництва щодо надання консалтингових, тренінгових та інших послуг.

Як правило, інвестори ідуть туди, де держава чи регіон вже вклали кошти у розвиток соціальної, інженерної, транспортної та інших інфраструктур. Сильними сторонами розвитку промислового потенціалу можуть бути:

- значний потенціал виробничих потужностей, здатний до реалізації сучасних технологій і швидкого нарощування обсягів виробництва, зокрема в інвестиційно спроможних галузях;
- науково-технічний потенціал, який охоплює 43 галузеві науково-дослідні інститути, конструкторські й технологічні установи з розвиненою інфраструктурою, яка спроможна задовольнити потреби інноваційного розвитку промисловості;
- природно-ресурсний потенціал, який дає змогу виробляти конструкційні та функціональні матеріали в обсягах, достатніх для самозабезпечення замкнених технологічних циклів у промисловості.

Стратегічними завданнями створення конкурентного середовища, яке б сприяло припливу інвестицій, можуть стати:

– акумуляція коштів населення у межах систем соціального та пенсійного страхування та їх спрямування на довгострокове

кредитування інвестиційної діяльності; посилення інвестиційної активності населення та забезпечення гарантованого захисту їхніх заощаджень;

– розширення бази інвестиційних ресурсів, що спрямовуватимуться в інноваційну сферу, через механізми податкової, митної та регулятивної політики;

– посилення інвестиційного спрямування розвитку фондового ринку та його інфраструктури, інвестиційне спрямування приватизаційних процесів;

– запровадження механізму акумулювання вільних коштів, зокрема у венчурних фондах; створення системи страхування інноваційних ризиків;

– спрощення доступу підприємств до довгострокових кредитів, зниження реальних процентних ставок завдяки реструктуризації та додатковій капіталізації банківського сектору, створенню умов для довгострокового кредитування, збільшенню присутності іноземного банківського капіталу на ринку України;

– впровадження інструментів стимулювання енерго- та ресурсозбереження, переходу на енерго- та ресурсозберігаючі технології як засобу підвищення продуктивності праці та вивільнення значних інвестиційних ресурсів.

Для будь-якої адміністративної одиниці країни є важливим розвиток підприємництва як ключового чинника розвитку економіки. Одним з найголовніших завдань органів виконавчої влади у сфері розвитку підприємництва є встановлення і реалізація прозорих, чітких, зрозумілих, єдиних для всіх "правил гри", забезпечення їх загального дотримання, створення умов для вільного доступу до всіх сегментів ринку, гарантування всім суб’єктам підприємницької діяльності захисту їх законних прав та інтересів у відносинах з іншими суб’єктами та органами влади.

Для поліпшення інвестиційного клімату в Одеській області потрібно:

- продовжити формування інвестиційного пакету, до якого входила б виробнича і соціально-побутова інфраструктури;

- з метою сприяння реалізації інвестиційних проектів поєднувати інтелектуальний та підприємницький потенціал регіону;

- для оприлюднення інвестиційної привабливості окремих територій області розробити рейтинг їхньої інвестиційної привабливості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України: Прийнята на п’ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради (ВВР), – 1996. – N30. – С. 141.

2. Бильчак В.С., Захаров В.Ф. Региональная экономика. – Калининград, 1998. – 316 с.

3. Брюна Э., Самсон И. Региональная наука и понятие региона: вводные элементы // Вестник Балтийского научного центра. – 1997. – № 1. – С.6.

4. Важнейшие факторы повышения конкурентоспособности регионов (краткая версия). Подготовлено Институтом "ЕВРОГРАД" под. рук. д. э. н. Б.М.Гринчель. – httc:/www. eurograd. Spbru.

5. Вебер А. Теория размещения промышленности. – Москва, 1926. – 189 с.

6. Гукалова І.В. Якість життя населення України: Суспільно-географічна концептуалізація: Монографія / І.В. Гукалова. – Київ. – 2009, 346 с.

7. Грішнова О. А. Вплив міграції на глобальний перерозподіл людського капіталу / О. А. Грішнова // Міжнародна міграція та розвиток України в контексті європейської інтеграції: зб. матеріалів міжнар. наук. конф. – К.: ПЦ «Фоліант», 2008. – С. 22-30.

8. Горленко І.О., Тарангул Л.Л. Економічні райони України. – Київ, 1999. – 205 с.

9. Гранберг А.Г. Основы региональной экономики. – М.:ГУ ВШЭ, 2004. – 495 с.

10. Гранберг А.Г. Моделирование пространственного развития экономики. //Стратегическое планирование в регионах и городах России. Вып. 9, СПб: 2009. С. 32 – 34.

11. Гошко Ю. Населення Українських Карпат XV – XVIII ст.: Заселення. Міграції. Побут. – Київ, 1976. – 205 с.

12. Грушевський М. Історія України-Руси: В 11 т. – Київ, 1994. – Т.5. – 704 с.

13. Дашкевич Я. Східна Галичина: Етнічні відносини, національні міфи та менталітети // Україна в минулому. – Київ – Львів, 1994. – Вип. 6. – С. 78 – 94.

14. Державна регіональна політика України: особливості та стратегічні пріоритети: Монографія / За ред. З.С. Варналія .- К.: НІСД, 2007.- 768 с.

15. Донець Є.В. Аспекти подолання регіональних диспропорцій в економіці України.// Економіка: проблеми теорії та практики. Збірник наукових праць. Випуск 180. – Дніпропетровськ: ДНУ, 2003.- С. 156-166.

16. Долятовский В.А., Максимов В.А. Прикладная экономика для экономистов и менеджеров. – Ростов-на-Дону: Изд. РГУ, 1999, 280 с.

17. Декларация по регионализму в Европе. – Ассамблея регионов Европы//www.ar.org/fileadmin/user_upload/PressComm/Publications/DeclarationRegionalism/DR_RUSSE.pdf.

18. Денисов Ю., Савельєв Л., Шевчук Л. Регіональний дискурс: сутність, еволюція, сучасні уявлення, перспективи розвитку // Регіональна економіка, 2003. – №1. – С.179-185.

19. Дергачев В.А. Геополитика. – Киев, 2000. – 448 с.

20. Дністрянський М.С. Україна в політико-географічному вимірі. – Львів, 2000. – 310 с.

21. Долішній М. Глобалізація та її регіональні виміри / М. Долішній, У. Садова, Л. Семів // Регіональна економіка. – 2002. – № 3. – С. 3-23.

22. Долішній М.І. Шляхи підвищення ефективності регіональної соціально-економічної політики // Поглиблення ринкових реформ та стратегія економічного розвитку України до 2010 року: Матеріали наукової конференції (3-4 березня 1999 р.).– К.: УкрІНТЕІ. – 1999. – Ч- ІІ. – т. 1. – С. 96-102.

23. Економічний словник – довідник: За ред. док. екон. наук, проф. С.В. Мочерного .- К.: Феміна, 1995 .- 368 с.

24. Енергетична безпека України: Стратегія та механізми забезпечення / А.І. Шевцов, М.І. Земляний, А.З. Дорошевич та ін.. / За ред.. А.І. Шевцова .- Дніпропетровськ: Пороги, 2002 .- 264с.

25. Заславський Г.О. Україна у світі регіонів: -Одеса: Маяк, 2003. – 164с.

26. Крисанов Д.Ф. Аграрна сфера: пріоритети та механізми реалізації / Д.Ф. Крисанов. – К.: Інститут економіки НАН України, 1998. – 235 с.

27. Лібанова Е. М. Соціальна стратифікація українського суспільства: спроба статистичного визначення та вимірювання / Е. М. Лібанова // Український соціум. – 2003. – № 1(2). – С.146–154.

28. Лексин В., Швецов А. Общероссийские реформы и территориальное развитие. Депрессивные территории: прежние проблемы и новые варианты их решений. // Российский экономический журнал. – 2001. – №9. – С. 41.

29. Максимова Т.С. Моделирование социально-экономического развития региона. – Луганск, 2001. – 139 с.

30. Матеріали до історії Галичини/ Зібрав Томашівський. – Львів, 1898 – 1913. – 184 с.

31. Михайлюк О.Л. Шляхи підвищення інвестиційної привабливості Одеської області // Стратегічні пріоритети.- 2008.- №1(6).-С.120-130.

33. Міграція населення України в 2007 році / Державний комітет статистики України.– К., 2008. – 155с.

34. Національний склад населення України (за даними Всесоюзного перепису населення 1989р.) – Київ, 1991. – 117с.

35. Новицький В. Геоекономічні пріоритети України: регіональні тенденції // Економіка України. – 1997. – № 5. – С. 25 – 34.

36. Некрасов Н. Н. Региональная экономика. – М.: Экономика, 1978. – 344 с.

37. Овчинников Г. Международная экономика: Учебное пособие. – Санкт-Петербург, 1998. – 621 с.

38. Основополагающие принципы устойчивого пространственного развития Европейского континента. Промежуточный отчет № 3 (1998). Европейская конференция министров регионального планирования. - //http://kprpfo.chat.ru/eppr.html

39. Основы внешнеэкономических знаний: Учебник для экономического образования / Под ред И.П. Фаминского. – Москва, 1990. – 560 с.

40. Паламарчук М.М., Паламарчук О.М. Економічна та соціальна географія України.- К.,1998.-432 с.

41. Позняк О. В. Міграційні процеси в Україні: сучасний стан і перспективи./ за ред. Позняка О. В. – Умань, 2007. – 276 с.

42. Портер М. Конкуренция. – М.: Изд. дом «Вильямс», 2001. – 495 с.

43. Портер М. Международная конкуренция. Конкурентные преимущества стран. **–** Москва, 1993. – 896 с.

44**.** Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2015 року. [Текст]: Постанова Кабінету Міністрів України від 21 липня 2006 р.

45. Про стимулювання розвитку регіонів.- Закон України від 8 вересня 2005 р. №2850 –IV – http:// zakon 1. rada.gov.ua/ cgi – bln/lavs/main

46. Проект Європейської хартії і регіонального розвитку // Актуальні проблеми формування органів місцевого самоврядування в Україні. – Ужгород, 1997. – 228 с.

47. Регіони України: проблеми та пріоритети соціально-економічного розвитку: Монографія / За ред. З.С. Варналія.- К.: Знання України,2005-378 с.

48. Регіональна політика та механізми її реалізації / За ред. М.І. Долішного .- К.: Наукова думка, 2003 .- 503 с.

49. Регіональна політика України: інституційно-правове забезпечення: Зб. офіц. Док./За ред. З. Варналія. – К.: НІДС, 2004. – 521с.

50. Регіони України**:** проблеми та пріоритети соціально-економічного розвитку: Монографія / За ред. З.С. Варналія .- К.: Знання України, 2005.- 498 с.

51. Регионоведение**:** Учебное пособие / Отв. Ред. проф. Ю.Г. Волков .- Ростов-н/Д: Феникс, 2002 .- 416 с.

52. Регіональна політика в країнах Європи. Уроки для України / За ред. С. Максименка. – Київ, 2000. – 170 с.

53. Регіональна політика**:** методологія, методика, практика / За ред. Долішнього М. І. – Львів, 2001. – 700 с.

54. Розміщення продуктивних сил та регіональна економіка / В. В. Ковалевський, О. Л. Михайлюк, В. Ф. Семенов. 9-е видання. – Київ: Знання, 2009. – 373 с.

55. Романюк М. Д. Міграції населення України за умов перехідної економіки: Методологія і практика регулювання / Михайло Дмитрович Романюк. – Львів: Світ, 1999. – 292 с.

56. СтеченкоД.М. Розміщення продуктивних сил і регіоналістика.-К.: Вікар, 2001.-328 с.

57. Стратегія економічного та соціального розвитку Одеської області до 2015 року. – Схвалена рішенням Одеської обласної ради від 10 листопада 2006 року № 91-V. – Одеса. – Проект – 2006. – 91 с. – oda.odessa.gov.ua.

58. Семенов В.Ф. Еволюція теоретичних підходів до концепції регіональних конкурентних переваг // Вісник соціально-економічних досліджень. Зб. наук. праць.-Одеса ОДЕУ.- 2008, № 33.- С.334-338.

59. Семенов В.Ф. Міжрегіональні диспропорції та регіональний розвиток // Экономика и управление. Симферополь, 2008, № 1.-С.32-38.

60. Семенов В.Ф., Проценко Т.О. Регіональна економіка: Навчальний посібник //За ред. В.Ф. Семенова.- К.: „МП Леся”, 2009.- 708с

61. Семенов В.Ф. Регіональна економіка: Навч. Посіб.- К.: „МП Леся”, 2008.- 595 с.

62. Статистична інформація. Державний комітет статистики України // www.ukrstat.gov.ua

63. Статистична звітність. Головне управління статистики в Одеській області // odessastat.od.ukrtelecom.ua/ – 5k

64. Симоненко В.К. Регионы Украины: проблемы развития. – Київ, 1997. – 263 с.

65. Сторонянська І.З. Внутрішні та зовнішні чинники дезинтеграції регіонів // Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Механізми реалізації регіональної політики: Збірник наукових праць. Випуск 2 (XL)/ НАН України. Інститут регіональних досліджень/ Редкол.: відп. ред. академік НАН України Долішній М.І. – Львів, 2003. Част.1. – С.55 – 62.

66. Субтельний О. Україна: історія – Київ, 1991. – 512 с.

67. Суховірський Б. І. Регіональна стратегія економічного розвитку України (теоретичні та практичні основи геоекономіки). – Київ, 2000. – 154 с.

68. Тейлор С. Региональное экономическое развитие на базе программно — целевого подхода: опыт Западной Европы // Регион: экономика и социология. — 2000. — № 1. — С. 3—36.

69. Технологии регионального планирования: от индустриальной к инновационной модели. – httc:/www. eurograd. Spbru.

70. Хомра Ф. Миграция населения Украины в 1959-1988 гг.: основные закономерности и тенденции развития // Миграция и

урбанизация населения (на материалах Украины и Польши). – Киев, 1991. – 144 с.

71. Формування політики регіонального розвитку: досвід країн Центральної та Східної Європи в контексті вступу до ЄС / В. Ніжнянські, Т. Потканські, П. Сегварі; переклад з англ. С. Соколик і Л.Єльченко-Сюйви. – Братислава-Будапешт-Варшава-Київ: Видавництво «К.І.С.», 2007. – 164 с.

72. Шаблій О. Україна у сучасних геополітичних концепціях //Україна і глобальні процеси: географічний вимір. – Київ – Луцьк, 2000. – Т.1. – С.68.

73. Шаталин С. С. Функционирование экономики развитого социализма: методы и проблемы. – М., 1982. – 182 с.

74. Шеховцева Л.С. Конкурентоспособность региона: факторы и методы создания // Маркетинг в России и за рубежом.- № 4 .- 2001.

75. Kucinski K. Geografia ekonomiczna. – Warszawa. – 1996. – 243 s.

76. Soulie D. Filieres de Production et Integration Vertical // Annales des Mines. – Janvier 1989. – P. – C. 21-28.

77. J. A Propos des Filieres Industrielles // Revue d'Economie Industrielle. – 1978. – Vol.6, №4. – P. 149-158.

ОДЕСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

МІЖРЕГІОНАЛЬНІ ДИСПРОПОРЦІЇ ТА РЕГІОНАЛЬНЕ ЗРОСТАННЯ

Монографія

За редакцією В.Ф.Семенова

Підписано до друку 11.12.2010. Формат 60х84/16. Папір офсетний.
Гарнітура Times New Roman. Ум. Друк. Арк.8,37.
Тираж 300 прим.

Видавництво «Атлант» ВОІ СОІУ
65029, м.Одеса, Ольгієвський узвіз, 8,
Свідоцтво ДК №3564 від 31.08.2009
Тел.: 728-45-71
e-mail: ev_atlant@mail.ru